



T. C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
İSLAM FELSEFESİ BİLİM DALI

GASTON BACHELARD'IN FELSEFESİNDE
“UYGULAMALI AKILCILIK”

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Nuh KAPAN

BURSA – 2019



T. C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
İSLAM FELSEFESİ BİLİM DALI

GASTON BACHELARD'IN FELSEFESİNDE
“UYGULAMALI AKILCILIK”

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Nuh KAPAN

Danışman
Prof. Dr. Yaşar AYDINLI

BURSA – 2019

TEZ ONAY SAYFASI

T.C.

ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Felsefe ve DİN Bilimleri Anabilim / Ana sanat Dalı,
İslam Felsefesi Bilim Dalı'nda 301621023 numaralı
Nuh KAPAN 'nın hazırladığı
" Gaston Bachelard'ın Felsefesinde Uygulamalı Akılcılık
" konulu Yüksek Lisans (Yüksek Lisans / Doktora / Sanatta Yeterlik Tezi /
Çalışması) ile ilgili tez savunma sınavı, 19/08/2019 günü 17:00 - 18:00 saatleri arasında
yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin/çalışmasının
başarılı (başarılı / başarısız) olduğuna oybirliği (oybirliği / oy çokluğu)
ile karar verilmiştir.

Üye

(Tez Danışmanı ve Sınav Komisyonu Başkanı)
Akademik Unvanı, Adı Soyadı Üniversitesi

Prof. Dr. Yaşar Aydın
M. Ayık

Üye

Akademik Unvanı, Adı Soyadı Üniversitesi

Prof. Dr. Karim Küçükalp
Küçükalp

Üye

Akademik Unvanı, Adı Soyadı Üniversitesi

Üye

Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Doç. Dr. Mehmet Uludağ
Mehmet

Üye

Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

19/08/2019



**SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS İNTİHAL YAZILIM RAPORU**

**ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA**

Tarih: 28/07/2019

Tez Başlığı/ Konusu: Gaston Bachelard'ın Felsefesinde "Uygulamalı Akılcılık"

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 124 sayfalık kısmına ilişkin, 28/07//2019 tarihinde şahsım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından (Turnitin)* aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 4'tür.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kaynakça hariç
- 2- Alıntılar hariç/dahil
- 3- 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Özgünlük Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

Tarih ve İmza
28/07/2019

Adı Soyadı: Nuh KAPAN
Öğrenci No: 701621023
Anabilim Dalı: Felsefe Ve Din Bilimleri
Programı: Yüksek lisans
Statüsü: Y.Lisans Doktora

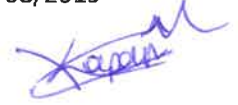
Danışman: Prof. Dr. Yaşar AYDINLI

* Turnitin programına Uludağ Üniversitesi Kütüphane web sayfasından ulaşılabilir.

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans / tezi olarak sunduğum "Gaston Bachelard'ın Felsefesinde 'Uygulamalı Akılcılık'" başlıklı çalışmanın bilimsel araştırma, yazma ve etik kurallarına uygun olarak tarafımdan yazıldığına ve tezde yapılan bütün alıntıların kaynaklarının usulüne uygun olarak gösterildiğine, tezimde intihal ürünü cümle veya paragraflar bulunmadığına şerefim üzerine yemin ederim.

19/08/2019



Adı Soyadı: Nuh KAPAN

Öğrenci No: 701621023

Anabilim Dalı: FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

Programı:

Statüsü: Y.Lisans Doktora

ÖZET

Yazar Adı ve Soyadı : Nuh KAPAN
Üniversite : Uludağ Üniversitesi
Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı : Felsefe ve Din Bilimleri
Bilim Dalı : İslam Felsefesi
Tezin Niteliği : Yüksek Lisans Tezi
Sayfa Sayısı : X + 129
Mezuniyet Tarihi : 19 / 08 / 2019
Tez Danışman(lar)ı : Prof. Dr. Yaşar Aydın

GASTON BACHELARD'IN FELSEFESİNDE “UYGULAMALI AKILCILIK”

Bilim felsefesi tartışmalarında tarihsel olarak iki türlü ekol karşımıza çıkmaktadır: 19. Yüzyılda ortaya çıkan pozitivist düşünce ve 20. Yüzyılda ortaya çıkan post pozitivist düşüncedir. Pozitivist düşünce bilimsel düşüncenin ışığında dünyayı yeniden inşa etme uğraşısı içerisindedir. Evrensellik ve akılsallık anlayışının özellikle önemli birer motif olduğu bu düşüncenin merkezinde doğa bilimlerindeki hesaplanabilirliğin aynısını sosyal bilimlerde de uygulamak düşüncesi vardır. Pozitivist düşüncenin eleştirilmeye başlamasıyla yeni bir düşünce ortaya çıkmıştır. Buradaki filozoflar pozitivist düşüncenin tarihten ve toplumdan bağımsız olan ilerleme düşüncesine karşı çıkarak bilimsel gelişimin farklı motivasyon kaynaklarını ön plana çıkarmışlardır. Fransız bilim tarihi okulunun bir üyesi olan Gaston Bachelard'ın felsefesinin temelinde de aynı motivasyonu görmektedir. Bachelard, post pozitivist felsefenin önde gelen isimlerinden çok öncesinde bilimsel düşünceye yeni yorumlar getirmiştir. Felsefe tarihinde aklın kendisine kadar ele alınışını da inceleyerek, onları “Uygulamalı Akılcılık” anlayışı altında yeni bir diyalektik senteze tabi tutmuştur. “Uygulamalı Akılcılık” aklın salt deneyim veya salt akla dayandırıldığı modern düşüncenin aksine; yeni bilimsel çağın bize açmış olduğu ufukta teori ile pratiğin dayanışma içerisinde çalışması gerektiğini söylemektedir. Bu tezin amacı “Uygulamalı Akılcılık” anlayışının oluşumundaki felsefi altyapıyı incelemek ayrıca; epistemoloji alanında Bachelard'ın çalışmalarının özgün yönlerini ortaya koyabilmektir.

Anahtar Sözcükler: Gaston Bachelard, Tarihsel Epistemoloji, Felsefelerin Sosyolojisi, Bilginin Psikanalizi, Psikolojizm, Fransız Bilim Tarihi Ekolü, Epistemoloji, Bilim Felsefesi, Bilim Tarihi, Epistemolojik Engel, Epistemolojik Kopuş, Uygulamalı Akılcılık.

ABSTRACT

Name and Surname : Nuh KAPAN
University : Uludag University
Institution : Social Science Institution
Field : Philosophy and Religious Studies
Branch : Islamic Philosophy
Degree Awarded : Master
Page Number : X + 129
Degree Date : 19 / 08 / 2019
Supervisor (s) : Prof. Dr. Yaşar Aydın

“APPLIED RATIONALITY” IN PHILOSOPHY OF GASTON BACHELARD

Historically, there are two kinds of schools in the discussions of philosophy of science: positivist thought in the 19th century and post-positivist thought in the 20th century. Positivist thought is in an effort to rebuild the world in the light of scientific thought. At the center of this idea, where the understanding of universality and rationality is a particularly important motif, is the idea of applying the same computability in the natural sciences as in the social sciences. When the positivist thought began to be criticized, a new thought emerged. The philosophers here opposed the idea of positivist thinking that progress, independent of history and society, highlighted different sources of motivation for scientific development. We see the same motivation on the basis of the philosophy of Gaston Bachelard, a member of the school of French history of science. Bachelard brought new interpretations of scientific thought long before the leading figures of post-positivist philosophy. By examining the way the mind was handled in the history of philosophy, it subjected them to a new dialectical synthesis under the concept of “Applied Rationality”. “Applied Rationality”, contrary to modern thinking, on which reason is based on pure experience or pure reason; he says that theory and practice should work in solidarity on the horizon that the new scientific era has opened to us. The aim of this thesis is to examine the philosophical background in the formation of “Applied Rationality”; to reveal the unique aspects of Bachelard's work in the field of epistemology.

Keywords: Gaston Bachelard, Historical Epistemology, Sociology of Philosophies, Psychoanalysis of Knowledge, Psychologism, School of French History of Science, Epistemology, Philosophy of Science, History of Science, Epistemological Obstacle, Epistemological Break, Applied Rationality.

ÖNSÖZ

Felsefe tarihinde modern düşünce diye anılan dönemin önemli kavramlarından biri akıl olmuştur. Öznenin merkezi konuma yerleşmesiyle akıl tek referans kaynağı olarak görülmüştür. Fransız bilim tarihi ekolünden yetişen Bachelard, akla verilen önemin felsefi temellerini inceleyerek bazı eleştirilerde bulunmuştur. Bu tez çalışmasındaki amacımız da Bachelard'ın felsefe tarihinde iki büyük gelenek olan rasyonalizm ve ampirizm geleneklerine yönelik eleştirilerini inceleyerek “Uygulamalı Akılcılık” anlayışını incelemek ve bilim felsefesi/epistemoloji alanındaki özgün yönlerini ortaya koymaktır.

Tezimiz toplamda üç bölümden müteşekkil olup, ilk bölümü Bachelard'ın hayatını, eserlerini ve felsefesini inceleyerek bilim felsefesi alanında kaleme aldığı eserlerinin merkezinde ortaya koyduğu düşüncelere değinmektedir. İkinci bölüm ise bilim felsefesi/epistemoloji alanında Bachelard'ın çalışmalarında özgün bir şekilde ortaya koyduğu kavramları ele almaktadır. Özellikle “epistemolojik engel” ve “epistemolojik kopuş” kavramları detaylı bir şekilde incelenecektir. Üçüncü bölümde ise Bachelard'ın özgün kavramlarından biri olan “Uygulamalı Akılcılık” anlayışının derinlemesine analizi yapılacaktır. Bachelard'ın özellikle geri planda kalmasına karşı olarak önemli fikirlerinin incelendiği tezde, birçok özgün kavramı ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bilim felsefesinin temel tartışmalarına katkısının yadsınamayacağı Bachelard'ın hem yetiştirmiş olduğu öğrencilerin hem de yazdığı eserlerin önemini de belirtmek başlıca amaçlarımızdan birtanesidir. G. Bachelard; M. Foucault, L. Althusser ve D. Lecourt gibi Fransız düşüncesinin önemli filozoflarının kavramsal altyapısında da yadsınamaz etkileri vardır. Bu tezde özgün kavram ve anlayışlarıyla Bachelard'ın felsefesini bilim felsefesi özelinde ortaya koymaya çalışacağız. Bilim felsefesi üzerine aldığım derslerde ismi bir kez olsun geçmeyen hatta bazı hocalarımın ismini dahi bilmediği ancak önemli düşüncelere imza atan bir düşünür olarak Bachelard'ın felsefesini tanıtımı için bir şeyler yapmak temel niyetimizdir. Türk düşüncesinin belli dönemlerinde etkili olan Bachelard'ın gereken ilgiyi görmemesi de bu tezin önemli motivasyonlarından bir tanesidir.

Felsefe eğitimine başladığım günden bu yana eğitim dönemimde kaybettiğim ilk hocam olan Prof. Dr. Ahmet Cevizci'ye ilk olarak teşekkür etmek istiyorum. Çalışma azmiyle ve güzel ahlakıyla bize örnek olan hocamızı rahmetle anıyorum. Çalışma boyunca desteklerini ve

yönlendirmelerini hep üzerimde hissettiren danışmanım Prof. Dr. Yaşar Aydınlı'ya ve tezimi yazana kadar benimle ilgilenen ve benden ümidini kesmeyen hocam Prof. Dr. Kasım Küçükalp'e teşekkür ediyorum. Felsefe eğitimi aldığım dönemlerde hocalığımı yapmış bütün hocalarımıza da ayrıca teşekkürlerimi sunmak isterim. Bu felsefe yolculuğunda beraber yoldaşlık yaptığımız dostlarım, Sema Çevirici, Pınar Zararsız ve Mustafa Dikmen'e de desteklerinden dolayı müteşekkirim.

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI.....	ii
YÜKSEK LİSANS/DOKTORA İNTİHAL YAZILIM RAPORU	iii
YEMİN METNİ	iv
ÖZET.....	v
ABSTRACT	vi
ÖNSÖZ.....	vii
İÇİNDEKİLER	ix
KISALTMALAR	xi
GİRİŞ	1
1. GASTON BACHELARD VE FELSEFESİ.....	4
1.1. GASTON BACHELARD'IN HAYATI VE FELSEFİ GÖRÜŞLERİ	4
1.2. GASTON BACHELARD'IN BİLİM ANLAYIŞININ FELSEFİ TEMELLERİ.....	7
1.3. GASTON BACHELARD'IN POZİTİVİZM ELEŞTİRİSİ	23
1.4. GASTON BACHELARD'DA MÜMKÜN BİLİMSEL DÜNYA.....	27
1.5. GASTON BACHELARD İÇİN GERÇEKÇİLİK KARŞISINDA YENİ BİR ANLAYIŞ	30
1.6. GASTON BACHELARD'IN DÜŞÜNCESİNDE AKILCILIK VE GERÇEKÇİLİK ARASINDA BİR YOL.....	33
1.7. GASTON BACHELARD'DA DİYALEKTİK YÖNTEM.....	42
1.8. GASTON BACHELARD'DA DİYALEKTİK SÜREÇ: SÜRENİN DİYALEKTİĞİ	44
2. GASTON BACHELARD VE EPİSTEMOLOJİ.....	49
2.1. BİLİMLER FELSEFESİ VE/VEYA EPİSTEMOLOJİ.....	49
2.2. GASTON BACHELARD'DA EPİSTEMOLOJİK ENGEL KAVRAMI	56
2.2.1. İlk Deneyim Engeli	60
2.2.2. Genel Bilgi Engeli.....	66

2.2.3.	Pragmatik ve Birlikçi Bilgi Engeli.....	71
2.2.4.	Tözcü Engel	76
2.2.5.	Canlıcı Engel.....	84
2.3.	GASTON BACHELARD'DA EPİSTEMOLOJİK KOPUŞ.....	87
2.3.1.	Euklidesçi Olmayan Geometrilere.....	90
2.3.2.	Aristotelesçi Olmayan Mantık	93
2.3.3.	Newtoncu Olmayan Mekanik	96
2.3.4.	Descartesçi Olmayan Epistemoloji	98
2.3.5.	Baconcu Olmayan Bilim.....	99
3.	GASTON BACHELARD VE UYGULAMALI AKILCILIK	103
3.1.	AKILCILIK ANLAYIŞININ FELSEFİ TEMELLERİ	103
3.2.	AKLIN VE TEKNİĞİN DİYALEKTİĞİ: UYGULAMALI AKILCILIK	106
3.3.	UYGULAMALI AKILCILIK VE HUSSERL'İN FENOMENOLOJİSİ	116
	SONUÇ.....	125
	KAYNAKLAR	127

KISALTMALAR

Bibliyografik Bilgiler	Türkçe
Bakınız	Bkz.:
Karşılaştırınız	Karş.
Adı geçen metin	a.g.m
Aynı eser/yer	a.e.
Adı geçen eser	a.g.e.
Aktaran	Akt.
Eserin bütününe atıf	b.a.
Basım yeri yok	y.y.
Basım tarihi yok	t.y.
Çok yazarlı eserlerde ilk yazardan sonrakiler	v.d.
Sayfa/sayfalar	s.
Editör/yayına hazırlayan	ed.veya haz.
Çeviren	çev.

GİRİŞ

Bilim yaşadığımız dünya içerisinde hakkında en çok konuşulan kavramların başında gelmektedir. Üzerine birçok görüş ve faaliyetlerin gerçekleştirildiği bilimden bağımsız olarak dünyada herhangi bir şey yapılması imkânsız hale gelmiştir. Gelişen teknoloji ve bilimsel düşüncenin hayatımızı her gün daha çok kolaylaştıran yapısı bilimi, hayatımızın vazgeçilmez bir konusu haline getirmiştir. Her geçen gün gelişimine yeni buluşlar katan bilim yenilenmeye ve devamlı olarak kendisini geliştirmeye devam etmektedir. Bu kadar çok hayatımızın içerisinde olmasına rağmen bilim ile alakalı sorunlarımızın bittiğini söyleyemeyiz. İçerisinde çözümsüz kalan veya her dönemde yeniden sorgulanan birçok konu canlılığını korumaktadır. Bilimin güncelliğini koruyan sorunlar hakkında her dönemde yeni cevaplar ve çözümler sunulmaya devam edilmektedir.

Bilim nedir? diye sorulan bir soruya çok farklı cevaplar vermek mümkündür elbette. Ancak temel seviyede iki durum karşımıza çıkar. Bunlardan birincisi, ilkçağlardan bu yana bilimsel gelişmelere baktığımızda bizi öncelikli olarak karşılayan bilimin pratik yönüdür. Pratik yönü tamamen işlevselliğine odaklanarak onu gündelik yaşam içerisinde yararlılığı üzerinden bir konumlandırma içerişime girer. İkinci görüş ise bilimin tamamen entelektüel yönüne atıf yapan bir faaliyettir. İlk görüş için sadece teknik kısmı önemli olup burada bir tasnif veya sınıflandırma yapmak için herhangi bir teşebbüs söz konusu değildir. Ancak ikinci görüş merakın merkezde olduğu bir kavrayış şeklidir. Burada bilimsellik çatısı altında gerçekleştirdiğimiz; sınıflandırma ve gözlem gibi aşamaların derinlemesine yapıldığını görürüz.

Bilimin hızlı gelişimi onu her geçen gün daha açık hale getirmekten ziyade daha da karmaşık bir yapıya doğru götürmektedir. Karmaşık yapı bilimi anlamak noktasında bizleri zora sokmaktadır. Gelişen ve genişleyen bilimin incelenmesi de farklı gruplar tarafından, farklı yönlerine odaklanarak yapılmaktadır. Yönelişlerin çeşitliliği neticesinde tek bir tanımın yapılmamasının yanında yöntem fikri de bilimin devamlı olarak önüne çıkan sorunlardan bir başkasıdır. Bilim üzerine süren tartışmalarda emek harcayan kişilerin bir kısmı direk olarak bilimsel faaliyeti yapan kişiler veya bilimsel faaliyete direk olarak olmasa da dolaylı yollardan dâhil olmaya çalışan kişiler olmaktadır.

Günümüze geldiğimizde bilimsel düşünce alanında iki farklı grup karşımıza çıkmaktadır. Bilimin işleyişine odaklanan bu iki grubu tanımlayacak olursak; ilki bilimsel gelişmelerin tarihine odaklanan bilim tarihçileri, ikincisi de bilimin yöntem fikrini sorgulayan bilim felsefecileridir. Bilim tarihçisi, ilk icatlardan bu yana bilim tarihinde gerçekleştirilen faaliyetleri ele alan ve bunu açıklamaya çalışan disiplindir. Bilim felsefecisi ise bilimde hâkim olan yöntem fikrini inceleyen ve nasıl olması gerektiği üzerine akıl yürüten ve bununla alakalı olarak bazı tartışmalar ortaya koyan disiplindir. Her iki disiplin içerisinde de neyin bilim olup olamayacağı konusunda birçok tartışma gerçekleştirilmiştir. Ve düşünsel duruşuna göre her filozof bilimsel olanı tanımlamaya çalışmıştır. Pozitivist ve post pozitivist düşünce olarak ikiye ayırdığımız düşünürlerden; pozitivist tarafta olanlar ilerlemeci bir anlayış çerçevesinde tarihsiz bir bilim inşa ederken; post-pozitivistler ise tarihi, sistemin içine katmış ve bilimselliğin içerisinde akıldan başka faktörlerinde etkili olduğunu söylemişlerdir. Gaston Bachelard böyle Bachelard bilim alanındaki bu tartışmaların içerisine doğmuş olan bir Fransız filozoftur. Fransız bilim tarihi ekolünün üyesi olan Gaston Bachelard'da bilim tarihi ve felsefesi üzerine çalışmalar yapan bir filozof olarak tartışılan konular hakkında özgün fikirler ortaya koymuştur.

Bachelard'ın yaşadığı dönem Kuantum düşüncesinin yerleşmeye başladığı ve Einstencü fizik anlayışına geçildiği döneme denk gelmektedir. Böyle bir bilimsel ortama doğan Bachelard, felsefenin, bilimin yakaladığı bu bilimsel zihni yakalaması gerektiğini düşünmektedir. Felsefi düşünceyi oluşturanın bilim olduğunu düşünen Bachelard'ın yapmak istediği şey, felsefeyi bilimin değişken ve dinamik diline uygun hale getirmektir. Bu tezde de yapılmak istenen bilim felsefesinde birçok özgün düşünceye imza atmış olmasına, yetiştirdiği birçok ünlü filozofa rağmen nispeten ihmal edilen Bachelard'ın düşüncelerini tekrar tartışmaya açmaktır.

Bunun için çalışmamızın ilk bölümünde Bachelard'ın felsefesini hyatından başlayarak genel hatlarıyla bilimsel anlayışı temelinde tartışacağız. Eserlerinin tamamı Türkçe'de olmasına rağmen çok fazla okunmayan ve üzerine yeterli tartışmanın olmadığı düşünürü eserleri üzerinden okuyarak biraz daha gündeme sokma isteğindeyiz. Eserlerinden özellikle bilimsel görüşlerinin ön planda olduğu çalışmaları inceleyeceğiz.

İkinci bölümde bilim felsefesi ve/veya epistemoloji kavramının kullanımı üzerinden yola çıkarak bilim tarihi üzerine felsefe yapan ve buna kendine özgü kavramsallaştırmalarıyla anlam vermeye çalışan Bachelard'ın epistemolojiye yönelik kavramlarını ele alacağız. Bu alan daha sonra pekçok çalışmaların yapılabileceği ve yeni araştırmalara örnek teşkil edebilecek bir çok enstrüman barındırmaktadır.

Son bölümde ise, Bachelard'ın özgün bir kavramı olan 'Uygulamalı Akılcılık' üzerine bir tanımlama yapılacaktır. Aklı ele almasında eleştirdiği yönler ve özellikle psikolojizm ve Husserl'in felsefesi ile olan anlaşmazlıkları vurgulanacaktır. Bachelard orijinalliğini koruyan ve epistemoloji alanında özgün çalışmalarının hala tüketilemediği bir düşünür olarak karşımızda durmaktadır. Böylesine özgün bir düşünürün bilimsel alanda inşa ettiği kavramları ve bu kavramların günümüz felsefesindeki etkilerini düşünecek olursak; Bachelard'ın her bir kavramı bilhassa incelenmeyi hak etmektedir.

1. GASTON BACHELARD VE FELSEFESİ

1.1. GASTON BACHELARD'IN HAYATI VE FELSEFİ GÖRÜŞLERİ

Gaston Bachelard, 1884 yılında Fransa'nın Champagne eyaletine bağlı Bar-sur-Aube kasabasında dünyaya gelmiştir. Ailesi gazete ve tütün benzeri ürünlerin satıldığı bir dükkanın işletmesiyle uğraşan ve maddi açıdan orta gelire sahip diyebileceğimiz bir yaşama sahiptirler. Bachelard, lise eğitimini tamamladıktan sonra posta memuru olarak çalışmaya başladı. Yoğun bir iş temposu ile çalıştığı postanede 1913 yılına kadar sabırla çalışmıştır. Tabiki bu yoğun iş temposu arasında eğitimini de devam ettirmeye çalışan Bachelard, 1912 yılında matematik bölümünde lisansını tamamlamıştır. Elde ettiği burs ile telgraf mühendisliğine hazırlanmak isteyen Bachelard, savaşın patlak vermesiyle bu planında vazgeçmek durumunda kalmıştır. Üç yıl boyunca cephede olan Bachelard, tekrar kasabasına döndüğünde liselerde fizik ve kimya dersleri vermeye başlamıştır. 1930'lu yıllara kadar süren öğretmenlik tecrübesinin sonrası Bachelard'ın felsefe ile ilişkisinin başladığı dönemdir.¹

1920 yılında öğretmenlik mesleğini icra ederken felsefeye olan merakı ve ilgisi, ona felsefe bölümünden bir lisans derecesi alma ihtiyacı hissettirmiştir. - Burada belirtmek gerekir ki, öğretmenlik yaptığı dönemde doğa bilimlerinin anlatılışında gördüğü yanlışlıklar ve öğrencilere okutulan kitaplardaki bilgilerin kendisini tatmin etmemesi felsefi anlayışının ileriki dönemlerinde karşılaşacağımız temel eleştirilerinden birini oluşturmaktadır. - Felsefe bölümünde almış olduğu lisans derecesinden sonra 1927 yılında **“Yaklaşık Bilgi Üstüne Deneme”** (*Essai sur la connaissance approchée*) adlı teziyle doktora derecesini almıştır. Doktora tezini yöneten ve felsefesinin temellerinde etkisini gördüğümüz iki isim vardır: Léon Brunschvicg ve Abel Rey. Yukarıda belirttiğimiz tezin danışmanlığını Abel Rey yapmıştır. Buna ilave olarak Brunschvicg ile birlikte **“Bir Fizik Probleminin Evrimi Üzerine Çalışma: Katılarda Termal Yayılım”** (*Etude sur l'évolution d'un problème de physique: la propagation thermique dans les solides*) adlı ikinci tezini yazmıştır.

¹ Berna Kılınç, “Gaston Bachelard”, *Felsefe Ansiklopedisi*, Ahmet Cevizci, Ebabil Yayınları, İstanbul,2004. Cilt:2, s.4.

Felsefe çalışmalarına 1919 yılında başlayan Bachelard, 1930 yılında Dijon Üniversitesi'nde bilim felsefesi profesörü olmuştur. Yaklaşık 10 yıl burada çalıştıktan sonra, Sorbonne'da bilimler tarihi ve felsefesi profesörü olarak atanmıştır (1940). Sorbonne'da Bilim ve Teknoloji Tarihi Enstitüsü müdürlüğünü yürüten Bachelard emekli olduğu yıla kadar burada görevine devam etmiştir(1954).

Fransız Beşeri Bilimler Akademisi üyeliği, (Légion d'Honneur) ödülü ve (Grand Prix National des Lettres) ödülü ile yaşam boyu verdiği mücadelenin saygınlığını bir kez daha göstermiştir.

1962 yılında vefat eden Bachelard, hem yetiştirdiği öğrenciler hem de yazmış olduğu eserler ile her dönemde adından bahsettirmeye devam ettirmiştir. Felsefe tarihinde Georges Canguilhem, Michel Foucault, Louis Althusser gibi isimlerin yetişmesinde büyük etkisi olan Bachelard; Çağdaş Fransız felsefesinde etkisini yitirmemiş bir filozoftur. Hatta burada kamoyunda tanınmış olan bir başka öğrencisi de vardır: Roger Garaudy. Garaudy'nin doktora tez danışmanlığını yapmış olan Bachelard, ona "Materyalist Bilgi Teorisi" üzerine bir tez hazırlatmıştır. Garaudy kendisiyle yapılan bir mülakatta büyük filozoflar sorusuna cevaben "*Son büyük filozof, benim doktora tezimi de yönetmiş olan Gaston Bachelard idi.*" demiştir.²

Bachelard düşüncesinin Türk akademisindeki etkisi veya konumu üzerine yapılan çalışmalar hakkında da birkaç şey söylemek gereklidir. Bachelard'ın Sorbonne'da hocalık yaptığı dönem, Türk öğrencilerin de eğitim amacıyla Fransa'ya gittiği dönemlere denk gelmektedir. Ve aynı zamanda Türkiye'deki yazınsal hayatta Fransız düşüncesinin hâkim olduğu bir dönem olduğunu da hesaba katacak olursak, dönemin entelektüelleri Fransa'daki gelişmeleri yakından takip etmişlerdir. Burada en önemli örnek olarak karşımıza Ahmet Hamdi Tanpınar'ın ders notlarında çıkmaktadır. Tanpınar derslerinde Bachelard metinlerinden birçok örnek vermekte ve onları Klasik edebiyatımız ile kıyaslamaktadır. Bu örnek dahi güncel eserlerin takibinde gayet disiplinli ve ilgili bir entelektüel ortamın olduğuna işarettir. Bununla birlikte bir diğer ve önemli nokta ise, Bachelard'ın birazdan anlatacağımız eserlerinden biri olan "Yeni Bilimsel Tin" (*Le*

² Roger Garaudy, *Amerikan Efsanesi*, çev. Cemal Aydın, Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, İstanbul, 2014. S.122.

nouvel esprit scientifique) eserinin, 1934 yılında yayınlanmasıdır. Bu eseri 1935 yılında Hilmi Ziya Ülken Türkçe'ye tercüme etmiş ve *Yeni İlmi Zihniyet* adıyla yayınlamıştır.³

Yeni Bilimsel Tin'in yayınlandığı yıl, bilim felsefesi alanında önemli bir isim tarafından bir eser daha yayınlanmıştır. Bu eser, Karl R. Popper'in *Bilimsel Araştırmanın Mantığı* adlı eseridir. İngilizlerin Bachelard'ın eserinden 30 yılı aşkın süre haberdar olmadıkları, Fransızların da aynı şekilde Popper'in eserinden haberdar olmadıklarını görmekteyiz.⁴

Bachelard'ın kaleme aldığı eserlere bakıldığında öncelikle; Bachelard üzerine düşünen herkesi bekleyen bir problemin karşımıza çıktığı görülmektedir. Felsefe eğitiminin başlarından itibaren bilim üzerine mesai harcayan Bachelard, daha sonrasında bilimin felsefi yönüne eğilmeye başlamıştır. Lakin hemen hemen aynı dönemde edebiyat üzerine de eserler kaleme alan Bachelard'ın eserlerini dönemlendirme noktasında problem yaşanmaktadır.

Bachelard'ın eserlerini kabaca üç döneme veya konuya ayırmak mümkündür. Bunlar; bilimsel yazılardan oluşan eserler, bilimin felsefi yönünü ele alan eserler ve estetik konuları ele aldığı edebi eserlerdir. Genellikle Bachelard'ın düşüncesi yorumlanırken ilk dönem çalışmaları bilimsel, ikinci dönem ise hem edebi hem de bilimsel eserler olarak karakterize edilir. Ancak ikinci dönemin bilimselliği daha çok felsefi yönünün ağır bastığı bir mahiyete sahiptir.

Temel eserleri şunlardır: **“Yaklaşık Bilgi Üstüne Deneme”** *Essai sur la connaissance approchée* (1928), **“İzafiyetin İndüktif Değeri”** *La valeur inductive de la relativité* (1929), **“Modern Kimyanın Tutarlı Çoğulculuğu”** *Le pluralisme cohérent de la chimie moderne* (1932), **“Zaman Sezgisi”** *L'Intuition de l'instant* (1932), **“Yeni Bilimsel Tin”** *Le nouvel esprit scientifique* (1934), **“Sürenin Diyalektiği”** *La dialectique de la durée* (1936), **“Çağdaş Fizikte Mekân Deneyimi”** *L'expérience de l'espace dans la physique contemporaine* (1937), **“Ateşin Psikanalizi”** *La psychanalyse du feu* (1938), **“Bilimsel Zihnin Oluşumu: Nesnel Bilginin Psikanalizine Katkı”** *La formation de l'esprit scientifique: contribution à une psychanalyse de la connaissance objective* (1938), **“Yok Felsefesi: Yeni Bilimsel Zihnin Felsefesinin Testi”** *La philosophie du non: essai*

³ Gaston Bachelard, *Yeni Bilimsel Tin*, çev. Alp Tümertekin, İthaki Yayınları, İstanbul, 2008. S.7.

⁴ Dominique Lecourt, *Marxism and Epistemology : Bachelard, Canguilhem and Foucault*, NLB, 1975.

d'une philosophie du nouvel esprit scientifique (1940), "Su ve Düşler: Maddenin Hayal Gücü Üzerine Bir Deneme" L'eau et les rêves: essai sur l'imagination de la matière (1942), "Hava ve Düşler: Hareketin Hayal Gücü Üzerine Bir Deneme" L'air et les songes: essai sur l'imagination du mouvement (1943), "Toprak ve Dinlence Düşleri" La terre et les rêveries du repos (1946), "Uygulamalı Akılcılık" Le rationalisme appliqué(1948), "Toprak ve Arzu Düşleri" La terre et les rêveries de la volonté (1948), "Düşlemenin Poetikası" La poétique de la rêverie (1960),"Mekânın Poetikası" La poétique de l'espace (1957), "Mumun Alevi" La flamme d'une chandelle (1961), "Aydınlanmacı Sözleşme" L'engagement rationaliste (1972).

1.2. GASTON BACHELARD'IN BİLİM ANLAYIŞININ FELSEFİ TEMELLERİ

Yaklaşık olarak yirminin üzerinde eser kaleme alan Bachelard'ın, 1934 yılından itibaren kaleme aldığı eserleriyle - **"Yeni Bilimsel Tin"** *Le nouvel esprit scientifique (1934)* – bilim felsefesine geçtiği görülmektedir.⁵ Bilimin felsefi yönüne ağırlık verdiği dönem ile edebi eserlere başladığı dönem hemen hemen aynı döneme denk gelmektedir. Burada karşımıza çıkan Bachelard'ın bilim felsefesi metinlerinde ortaya koyduğu akılcılık ile edebi metinlerindeki tahayyül gücü arasındaki ilişkidir. Bu ilişki tam olarak anlaşılmadığı müddetçe Bachelard'ın ikinci dönemi olarak adlandırılan çalışmaların mahiyetini anlamak mümkün görünmemektedir.

Bachelard düşüncesinin önemli bir kaç noktasına odaklanarak konuyu açıklığa kavuşturmaya çalışacak olursak, iki temel durum karşımıza çıkacaktır. Bunlardan ilki aklın mahiyeti sorunu ve diğeri ise tarihteki süreklilik anlayışının geçerliliğidir. Aklın ancak tarihi gelişiminin incelenmesi durumunda anlaşılabileceğini savunan Bachelard için sabit bir akıl anlayışı yoktur. Descartesçı akıl anlayışını tamamen reddeden Bachelard, mutlakiyet atfedilen bir akıldan ziyade daha çok pratik içerisinde kendini inşa eden bir akıl anlayışını benimser. Aklın somut veya gündelik yaşam içinde kullanımı bizleri odaklanmamız gereken bir başka noktaya yönlendirir: hayal gücü. Hayal gücü aklın yaşadığı dönem içerisindeki durumunu ifade etme açısından Bachelard için önemli

⁵ Esra Cesur, *Gaston Bachelard'da Bilim Felsefesi*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2014.s.4.

bir imkandır. Descartesçı akıl anlayışı ile tamamen zıtlastıkları nokta da tam olarak burasıdır.

Descartesçı, Kantçı akıl tamamen soyut ve değişmez ilkeleriyle karşımıza duran bir özdür. Böyle bir akla müdahale etmek veya onunla etkileşim halinde olmak mümkün değildir. Hâlbuki Bachelard bunun tam aksine aklın adeta cam fanus içindeki etkilere kapalı halinin doğru olmadığını, aklın hayatın temel pratikleri içerisinde gelişen ve yeni yolları oluşturan bir yapıda olduğunu savunmaktadır. Bu da Bachelard'ın aklın tarihselliği ön plana çıkaran anlayışının bir parçası olarak karşımıza çıkar.

İkinci önemli bir nokta ise, Bachelard'ın bilim tarihi okumalarında karşımıza çıkan tarihin sürekli olarak ilerleyişi fikrine karşı çıkışıdır. Bachelard; bilimsel gelişimi anlamak istiyorsak akli incelememiz gerektiğini söyler ve bunun en iyi şekilde bilim tarihinde mümkün olduğuna işaret eder. Peki, bilim tarihi göz önünde bulundurulduğunda bilim devamlı bir süreklilik ve ilerleme içerisinde mi yoksa kopuşlar ve kırılmalar ile mi yoluna devam eder?

Bilimin gelişimine verdiğimiz cevap aslında bizim hangi düşünsel duruş üzerinden konuya yaklaştığımız noktasında bizlere ipucu vermektedir. Bilimin sürekliliğine ve ilerleyişine atıf yaparak bir felsefi düşünce oluşturan pozitivist düşünce bunun aksini ifade eden durumları hiç bir şekilde kabul etmemektedir. Ancak biz bilim tarihini okurken görüyoruz ki, en basit örneğiyle kullandığımız evren anlayışının değiştiği dönemlerde dahi büyük kırılmalar ve zihinsel değişimler yaşanmıştır.

Bilimsel değişimlerin yaşandığı dönemlerde veya bu dönemler arasında bir mukayese yapılması gerektiğinde eski durum ile yeni durumu bir yetkinlik durumu üzerinden kıyaslamak hatalı olacaktır. Sözgelimi Newton'un evren anlayışı ile Aristoteles'in evren anlayışı arasında bariz farklar vardır. Fakat bu fark birini diğerinden ne daha iyi ne daha kötü yapar. Bu bakımdan Bachelard düşüncesinde de bilim tarihinin şekillenmesinde kopuşların önemli olduğu vurgulanmaktadır.

Burada ele alınan iki görüş üzerinden yorum yapıldığı takdirde Bachelard düşüncesinde estetik ve bilim ilişkisi bir nebze olsun aydınlık kazanabilecektir. Öncelikle hayal gücüne yapılan vurgu dikkatimizi çekmektedir. Bu hem sanatın veya estetiğin hem de bilimin benzer noktaya gelmesinin gerektiğini bizlere işaret etmektedir. Çünkü

Bachelard'a göre bilimin ele aldığı nesnelere, kişinin yaşadığı dönem ve toplumsal anlayış içerisindeki alımlanışına göre değişen durumdadır. Bachelard'ın bu değişkenlik durumuna vermiş olduğu önem nesneye yaklaşım konusunda daha ılımlı olunması gerektiği düşüncesini doğurmuştur. Fakat nesneye karşı olan tutumumuz bizi her zaman doğru sonuçlara götürmeyebilir, bundan dolayı Bachelard, *Ateşin Psikanalizi* adlı eserinde şöyle demektedir:

“Konu insanları incelemekse –eşitlerimiz ve kardeşlerimiz olan insanları- yöntemin temeli duygudaşlık olmalıdır. Fakat yaşamı bizle yaşamayan, acılarımızın hiçbirini çekmeyen ve sevinçlerimizin hiçbirini yüceltmeyen bu cansız dünya karşısında bütün heveslerimizi dizginlemeli, kendi benliğimizi denetim altında tutmalıyız. Şiirin ve bilimin eksenleri daha baştan birbirine karşıttır.”⁶

Bilimi ve estetik olanı ele alan Bachelard, bunların birbirinin alanına karışmayan iki farklı alan olduğunu bizlere göstermektedir. Bilimin tarihsel bir sürecin içerisinde devamlı takip edilen bir yolunun bulunması bilimi, estetik veya sanatın alanından ayırmaktadır. Çünkü bilimi hem tarihselliği nedeniyle hem de felsefi olarak belli bir sabiteye sahip olması dolayısıyla ayrı bir yere koyar.

İmgelem, hayal gücü ve metafor gibi kavramlar Bachelard düşüncesinin bilimsel dönemlendirmesinde önemli kavramlardır. Bilimsel düşünce onun nazarında üç önemli döneme ayrılarak ele alınabilir: somut hal, somut-soyut hal ve soyut hal. İsimlendirmeden dahi anlaşılacağı üzere ilerleyiş somuttan soyuta doğru olmaktadır. Şimdi bu durumları tek tek ele alacak olursak;

1) *Somut hal: “Bu halde zihin, fenomenin ilk imgeleriyle eğlenip durur, tuhaf gelse de, dünyanın hem zengin çeşitliliğini hem de birliğini terennüm eden felsefi bir yazına dayanır.”⁷*

⁶ Gaston Bachelard, *Ateşin Psikanalizi*, Çev. Aytaç Yiğit, İstanbul, Bağlam Yayıncılık, 2010, s. 15

⁷ Gaston Bachelard, *Bilimsel Zihnin Oluşumu*, Çev. Alp Tümertekin, İstanbul, İthaki Yayınları, 2013, s. 18.

Bilimsel düşüncenin ilk nüvelerinin görüldüğü bu dönem İlkçağ düşüncesinden 18. Yüzyılın başlarına kadar devam eder. Bu dönemin en önemli özelliği bilimsel kavram olarak nitelendirebileceğimiz herşeyin içerisinde efsunlu ve metaforik anlamların çok fazla olmasıdır. Buradaki bilimsel etkinlikleri simya alanı ile örneklendirebiliriz. Nasıl ki simya hem bilimsel temelli hem de kendi içerisinde başka simgesel anlamların olduğu bir bilim ise, aynı şekilde bu dönemdeki hemen hemen her bilimsel faaliyet de böyle bir bilimsellik içerisinde yoluna devam etmektedir. Böyle dönemleri ele alırken Bachelard bir psikanaliz yapılması gerektiğini ileri sürer. Psikanaliz yöntemini uyguladığı Ateşin Psikanalizi'nde görüldüğü üzere Bachelard doğada bulunan bir şeyin üzerine düşünmez daha çok onu düşünen zihinler üzerine bir çaba harcar..

2) *Somut-soyut hal: "Bu halde zihin, fizik deneyine geometrik şemalar ekler ve yalınlığı savunan bir felsefeye dayanır. Zihin hala paradoksal bir durumdadır: yaptığı soyutlamadan, söz konusu soyutlama duyuşsal sezgi tarafından ne kadar açıkça temsil edilmişse, o kadar emindir."*⁸

18. yüzyıl ile başlayan yeni dönem, bilimselliğin artık simgesel ve metaforik anlatımlardan sıyrıldığı bir dönemin başlangıcıdır. Burada yeni yetişen bilim adamları ve özellikle felsefenin içerisinde modern felsefe diye adlandırdığımız dönemin de başlaması ile bilimsel faaliyetlerde hızlı bir artış yaşanmıştır. Bu dönemde yapılan keşifler ve icatlar Bachelard'ın ifade ettiği şekilde bir sonraki dönemin hazırlığı olacaktır. 20. Yüzyılın başlarına kadar olan bu süreç ardından yeni bir düşüncenin oluşumuna kaynaklık edecektir. Bu açıdan Bachelard'ın gözünde önemli bir dönemdir.

3) *Soyut hal: "Bu halde zihin, gerçek mekânın sezgisinden bilerek muaf tutulmuş bilgilere dolayumsuz, deneyimden bilerek koparılmış bilgilere, hatta hiçbir*

⁸ Bachelard, *Bilimsel Zihnin Oluşumu*, s. 18.

biçime bürünemeyen ve asla katıksız olmayan ilk gerçeklikle açıkça tartışan bilgilere ulaşmaya çabalar.”⁹

Bilimsel düşüncenin olgunluk dönemi olarak nitelendirebileceğimiz bu çağın başlangıcı Einstein’ın fizikte ortaya koymuş olduğu yeni anlayıştır. İlkçağlardan bugüne doğru geldiğimiz vakit evrenin idraki üzerine birçok anlayış kabul edilmiş ve kullanılmıştır. Ancak bu yeni değişim ile geçmişten bugüne çok şey değişerek veya yıkıma uğrayarak yeni bir tanım kazanmıştır. Bachelard’ın göstermiş olduğu ilerleme içerisinde varılacak yer burasıdır: “yeni bilimsel zihin çağı”. Soyutlamanın artık en ideal kullanımına ulaştığı ve aklın süzgecinde kavramların yeniden ele alındığı bir çağdır.

‘Somut’, ‘somut-soyut’ ve ‘soyut hal’ olarak veya ‘bilim-öncesi’, ‘bilimsel’ ve ‘yeni bilimsel zihin’ diye adlandırabileceğimiz bu sınıflama üzerinden konuşacak olursak; Bachelard, yukarıda da belirttiğimiz gibi, bilimdeki gelişmeyi zihnin somut olandan daha soyut olana doğru hareketi şeklinde görmektedir. Tabi burada Bachelard’ın bulunduğu çağın bilimsel durumunu ele almak gerekiyor.

Bachelard’ın bilimsel düşünceye dair felsefi olmaktan ziyade pratik bağlamda yöneldiği dönem büyük kırılmaların yaşandığı bir dönemdir. Newton fiziğinden kopuşun başladığı ve yeni bir çıkışın arandığı dönemde gerçekleştirilen meşhur 1927 Solvay Kongresi’ndeki temel tartışmalar bu çözümlenme konusunda bize ipuçları vermektedir. Kongre’nin katılımcıları dönemin en önemli fizikçileri ve hatta tarihteki gelmiş büyük fizikçilerin çoğunun katıldığı bir kongredir.¹⁰ Temel tartışma konularının kuantumlar, ışınlar, atom ve elektronlar olduğu kongrede kuantum mekaniğinin nüveleri kendini göstermeye başlamıştır. Bachelard fizikte bu gelişmelerin olduğu dönemde yani kuantumun artık olgunlaşmaya başladığı zamanda, Ferhat Taylan’ın deyimiyle “gözle görünmez parçacıklar fiziğinin” felsefedeki imkânını sorgulamaktadır.¹¹ Çalışmalarına

⁹ Bachelard, *Bilimsel Zihnin Oluşumu*, s. 18.

¹⁰ 1927 yılında Brüksel’de yapılan Solvay Kongresi’nde katılımcı olanların isimleri şöyle; A. Piccard, E. Henriot, P. Ehrenfest, E. Herzen, Th. De Donder, E. Schrödinger, E. Verschaffelt, W. Pauli, W. Heisenberg, R.H. Fowler, L. Brillouin, P. Debye, M. Knudsen, W.L. Bragg, H.A. Kramers, P.A.M. Dirac, A.H. Compton, L. De Broglie, M. Born, N. Bohr, I. Langmuir, M. Planck, M. Curie, H.A. Lorentz, A. Einstein, P. Langevin, Ch. E. Guye, C.T.R. Wilson, O.W. Richardson.

¹¹ Ferhat Taylan, “Aklın Hafızası: Bachelard ve Tarihsel Epistemoloji”, *Bilimsel Zihnin Oluşumu*, Bachelard, s. 9.

başladığı dönemin hâkim görüşleri çerçevesinde sistemini kuran Bachelard için bilimsel bilgi ve bilimsel olmayan bilgi arasındaki ayrımlar çok nettir.

Bachelard'ın bilim ve estetik metinlerindeki ilişkide, bilimsel konulara göstermiş olduğu hassasiyet bize bilime ayrıca vermiş olduğu değeri göstermektedir. Ancak aklın tek bir merkezden ve süreklilik arz eden tarzdaki baskıcı haline karşı koyan Bachelard, burada hayal gücünü ön plana çıkarmaktadır. Hayal gücüne olan vurgusuna rağmen aynı zamanda metaforik unsurların yoğun olduğu eserleri de eleştirdiğini görmekteyiz. Bilimdışı alanda aslında bilime yaptıkları kötülükleri gösterme niyetinde olan Bachelard, kesin bir şekilde konumlandırılması kolay olan bir düşünür değildir.

Bachelard, bir yanıla felsefecileri bilimsel gelişmelere olan kayıtsızlıkları yönüyle eleştirirken; bilim adamlarının da felsefe bilmemelerini ayrıca eleştirmektedir. Sanatın ve felsefenin önemini hemen her noktada vurgulayan Bachelard, tabiki bilimin tarihsel gelişiminde insan zihninin gelişimini anlamak için önemli bir fonksiyon icra ettiğini de hatırdan çıkarmamak gerektiğini düşünür. Bu ikili sarmal yapı son dönem içerisinde ne kadar içiçe girmiş ve karmaşık bir durum haline gelse de aslında düşünceyi ifade edişin iki farklı tarzı olarak ele alınabilir. Burada asıl amacımızın dönemin zihni gelişimini ve bu gelişim önündeki “epistemolojik engel”leri ortaya çıkararak bir analizini yapmak olduğunu gözardı edemeyiz. Sanat, kendi içerisinde özgün ve hayal gücünün imkânları nispetinde gelişmeler gösterebilen bir yapıda olsa bile, bilimin ilerlemesinde hem olumlu hem de olumsuz etkileri mümkündür. Bundan dolayı hem bilim adamı hem sanatçı, felsefe ile olan ilişkisi nispetinde zihinlerde yeni ufuklar açabileceklerdir. Bachelard bilim adamlarına bu konuda gereken hassasiyeti göstermeleri açısından şöyle bir şey demektedir:

“Keşke bilim adamları, sanatçılara ve filozoflara yeterince kulak verebilselerdi; çünkü onlardan öğrenecekleri daha çok şeyler var.”¹²

¹² Akt.Nejat Bozkurt, Bilimler Tarihi ve Felsefesi, s.12.

Bachelard'ın eserlerinde iki farklı sonuca götürülmesi mümkün olan düşüncelere rastlamaktayız. Ancak son tahlilde bakıldığı zaman bu iki alanı birbirinin tamamlayıcısı görmekten ziyade iki farklı alan olarak görmenin daha sağlıklı bir konuşma ortamı yaratacağı kanaatindeyiz. Çünkü Bachelard'ın bilimi ele alırken somut verilerin önemini özellikle vurgulayan bir düşünür olarak, şiirselliği bilimin içerisine koymak yönünde bir niyetinin olmadığını söyleyebiliriz. Bu yüzden kendisinin sisteminde şiir ile bilimi tek bir yöntemin iki parçası olarak görülmekten ziyade farklı alanları temsil eden iki farklı alan olarak görülmek durumundadır.

Bilim adamları her ne kadar bilimsel gelişmenin oluşumunu sağlayan temel aktörler olarak görülseler de, tarih yazımındaki temel tartışmalar nazarında bu konuya biraz değinmemiz gerekmektedir. Tarih yazımında karşımıza iki temel anlayış ve yöntem çıkmaktadır. Bunlardan ilki kahramanlar merkezli tarih okuması ki burada olaylar belli şahsiyetler üzerinden okunarak olayı gerçekleştiren tek bir kişiye atfedilir. Bir de olayın toplumsal koşullarının ön planda olduğu bir tarih okuması vardır ki burada toplumsal koşullar gelişmeleri açıklamada ön plana çıkmaktadır. Kişilerin konumu sadece olayı o zamana denk gelerek gerçekleştirmeleri nispetindedir.

Tarihçiler ilk zamanlarda kahraman merkezli olarak tarihi ele alırken, bütün anlatımı belli şahsiyetler üzerine bina etmişlerdir. Ancak son zamanda bu anlayıştan vazgeçilerek durumun artık toplumsal yönüne vurgu yapan şekilde ele almaktadırlar. Tarihin toplumlar tarafından mı yoksa kişiler tarafından mı yapıldığı tartışması hala geçerliliğini korusa da toplumsallık vurgusu son dönem tartışmalarında en çok önümüze çıkan görüştür.

Bachelard'ın bilim tarihi okuması da kahraman merkezli yapıdan ziyade toplumsallığa vurgu yapan bir görünüm sergilemektedir. Kaleme aldığı eserlerin birçoğunda tarih temelli bilim felsefesi yapmaya çalışan Bachelard, toplumsal zihnin psikanalizi üzerine yoğunlaşmıştır. Psikanaliz yönteminde Jung'dan etkilenmiş olan Bachelard, kavramların dönemsel olarak algılanışlarına odaklanır. Maddenin algılanışı ve kavramsal yapısının bireysel bir varoluştan ziyade toplumsal hafızanın çerçevesinde şekillendiğini savunarak bizlere bilimsel zihin üzerine okumalar sunar.

Bachelard'ın bilim felsefesi alanındaki yerinin önemli noktası çağdaş bilim felsefecilerini önceleyen görüşler sergilemesidir. Modern bilim düşüncesinde düzenli bir

gelişmenin yaşandığını kabul etmeyen Bachelard, bilimsel değişimlerin yapılan deney ve gözlemler neticesinde sürekli olarak yıkılıp yeniden bir inşa süreciyle geliştiğini savunmaktadır. Bilimin sürekli gelişim halinde olduğunu savunan pozitivist bilim anlayışına karşı getirmiş olduğu eleştiriler ile post-pozitivist süreç olarak nitelendirebileceğimiz dönemdeki bilim felsefecilerinin ilk örnekleri arasında sayılmaktadır. Bilim insanlarının faaliyetlerde bulunurken sadece elde ettikleri veriler nispetinde açıklamalar sunduklarına karşı çıkararak; kendi yaşadıkları toplumsal ve öznel görülerinin de bilimsel faaliyet esnasında etkili olduğunu belirtmiştir.

Bachelard bilim insanlarına öznel tutumlarını görmelerini sağlayarak bilimsel faaliyetlerinde etkilendikleri içsel durumları onlara göstermeye çalışmaktadır. Çünkü Bachelard tekdüze bir hale gelen bilimsel faaliyetten ziyade devamlı bir şekilde dinamikliğini koruyan ve kendini eleştirerek yenileyen bir bilimsellik anlayışını savunur.

Bilimsel düşüncede dinamik anlayışı savunan Bachelard, bilimsel sonuçlardan ziyade bilimsel sürece vurgu yapmaktadır. Bilimsel zihnin dinamik hale gelmesiyle de somut düşüncelerden daha soyut düşüncelere doğru bir gelişmenin olması gerektiğini düşünür.

“Ne olursa olsun, bilimsel felsefenin çok net bir amacı vardır: Bilginin psikanalizini yapmak, ne kadar yüce olduğunu iddia etse de, ne kadar kılık değiştirmiş olsa da, her tür yararcılığı yerle bir etmek, zihnin yönünü gerçek olandan yapaya doğru çevirmek, doğal olandan insanca olana, temsilden soyutlamaya doğru çevirmek.”¹³

Soyut düşünceye doğru yöneliş ‘yeni bilimsel zihin’ adını verdiği dönemin en önemli özelliği olduğunu yukarıda vurgulamıştık. Bachelard soyut düşünceye doğru yönelen düşüncenin kendisini daha dinamik ve yeniliklere açık hale getireceğini vurgulamaktadır. Dinamizm bilim için vazgeçilmez bir koşul olarak, bilimsel zihnin sahip

¹³ Gaston Bachelard, *Bilimsel Zihnin Oluşumu*, Çev. Alp Tümertekin, İstanbul, İthaki Yayınları, 2013, s. 20.

olduğu görüşlere veya genel kanaatlere karşı eleştiri getirmesine imkân sağlar. Eleştiri ve dinamizm ise bilimin vazgeçilmez iki koşuludur.

“Bilim aşkı, kendi kendini doğuran [autogéne] psişik bir dinamizm olmalıdır. Nesnel bilginin Psikanalizi tarafından gerçekleştirilen katıksızlık hali içinde, bilim zekânın estetiğidir.”¹⁴

Bilimsel Zihnin Oluşumu adlı eserinde soyut düşüncenin önemini şu şekilde belirtmektedir: *“Bu kitaptaki amacımız, soyut bilimsel düşüncenin bu muazzam yazgısını göstermektir. Bunun için de soyut düşüncenin getirilen bayağı suçlamalarda dendiği gibi, bilimin vicdaniyla eş anlamlı olmadığını kanıtlamamız gerekecek. Soyutlamanın zihnin yükünü boşalttığını, zihni hafiflettiğini, dinamikleştirdiğini kanıtlamamız gerekecek.”¹⁵*

Dinamizm ve eleştiri ile bilimsel faaliyette sağlanmak istenen temel amaç önyargılarımızın ortaya konulabilmesidir. Bilimsel faaliyette sahip olunan önyargılar pozitivist düşüncenin dediğinin aksine arınması çok da kolay olmayan durumlardır. Önyargılarımız ve sahip olduğumuz inançlar bilimin sahasının dışına kolaylıkla atılıp kurtulabileceğimiz bir yapı sergilememektedirler.

Bilimsel düşüncenin artık evreni ve dünyayı anlamada tek yetkin kaynak olduğu düşüncesinin ortaya çıkmasıyla beraber bilim kendisine yüksek bir otorite kazanmıştır. Bilim pozitivist perspektif içerisinde; yanılmaz, inançlardan etkilenmez, kişisel tercihlerden bağımsız bir yapı olarak kabul edilerek felsefe yapılmıştır. Bachelard, pozitivist düşünceye eleştirel yaklaşarak, bilimsel bilgi içerisinde öznelliğin etkisini ortaya koyar ve bununla yüzleşilmesi gerektiğini savunur. Pozitivist düşüncenin nesnellik çağrısını bir kenara koyarak yeniden sorgulamak gerekmektedir. Bachelard açısından bakıldığında nesnellığın yaşam içerisinde bütün kabullerimizi inkâr etmekle gerçekleşebileceğini iddia etmekten ziyade sahip olduğumuz öznel yargılarımızı kabul ederek ve onlarla yüzleşerek bilimsel nesnellığın yükselebileceğini iddia edebiliriz.

¹⁴ Bachelard, *Bilimsel Zihnin Oluşumu*, s.20.

¹⁵ Bachelard, *Bilimsel Zihnin Oluşumu*, s.25.

Bachelard bilimsel faaliyette bulunan bilim insanlarının inançları, yaşam pratikleri, kabullerini bilerek bilimsellikte nesnellığe giden yolun açılacağını düşünür.

“Bilim adamına göre, ışığın karanlıklardan çıkması gibi, bilgi de bilgisizlikten çıkar. Bilim adamı, cehaletin olumlu, dayanışmacı, dirençli yanlışlardan oluşan bir doku olduğunu görmez. Zihinsel karanlıkların bir yapıya sahip olduğunun ve bu koşullarda, her türlü doğru nesnel deneyin her zaman öznel bir yanlışın düzeltilmesini belirlemesi gerektiğinin farkına varmaz. Ne var ki, yanlışlar birer birer, kolayca ortadan kaldırılamaz. Yanlışlar düzenleştirilmişlerdir. Bilimsel zihin ancak bilimsel olmayan zihni yıkarak kendini oluşturabilir.”¹⁶

Zihnin yıkımını sağlayacak olan yöntem ise ancak psikanaliz ile mümkündür. Bachelard, Jung’un psikanaliz anlayışından etkilenerek oluşturduğu bilginin psikanalizine önemli bir yer vermektedir. Zihnin psikanalizi ve zihinsel gelişim dediğimiz zaman bilinçaltına ayrıca değinmek gerekmektedir. Bachelard, bilinçaltında yer etmiş olan kabullerin de psikanalize tabi tutulmadan bilimsel zihnin oluşamayacağını savunur.

“Deney, bir sorunun ortaya konmasıyla belirlenen akla uygun biçime sokulmazsa, son derece açık ve akla uygun bir inşaya ara vermeden başvurulmazsa, bilimsel zihin bir tür bilinçdışı oluşturur ki bunun içindeki şeytani çıkartmak için, yavaş ve zahmetli bir psikanaliz gerekecektir.”¹⁷

Bachelard, psikanaliz yöntemiyle bilimsel zihnin, ardındaki bilinçdışında bulunan deney ve şüpheye yer vermeyen inançlardan kurtulması gerektiğini vurgular. Bunlardan kurtuluşun ancak rasyonelleştirilmiş deney ile olacağını söylemektedir.

¹⁶ Gaston Bachelard, *Hayır Diyen Felsefe*, Çev. Alp Tümertekin, İstanbul, Nora Yayınları, 2017, s. 13.

¹⁷ Gaston Bachelard, *Bilimsel Zihnin Oluşumu*, çev. Alp Tümertekin, İstanbul, İthaki Yayınları, 2013, s. 56-57.

Deneyin ise “gerçekten akla uygun hale getirilmesi için çoklu bir sebepler düzeneğine dâhil edilmesi gerekir.”¹⁸

Bachelard “çocukluk hazinesi” olarak işaret ettiği “ilk temel bilgilerin yalanlanması” yoluyla bilimin sahip olunan inançlara karşı çıkmasına önem vermektedir.¹⁹ Edinilmiş kanı dediği inançlar ile bilimin temellendirilmesinin sorunlu olacağını belirterek bilgide yıkımın gerçekleştirilmesi gerektiğini söyler.

“Edinilmiş kanı iyi düşünmez; edinilmiş kanı düşünmez; ihtiyaçları birer bilgi olarak tercüme eder. Nesnelere yararlılıkları açısından belirterek, onlar hakkında kendine bilgi edinmeyi yasaklar. Edinilmiş kanı üstüne hiçbir şey temellendirilmez: önce onu yerle bir etmek gerekmektedir.”²⁰

Bilimsel zihnin önemli noktası sorunlara karşı sürekli olan yatkınlığıdır. Anlaşılmayan veya açık seçik bir şekilde cevaplanamayan sorunlar bize herhangi bir bilgi sağlamazlar. Bunun için bilimsel zihin “sorun görme” yetisine sahip olan zihindir.²¹ Sorular öncelikli olarak ortaya konulması gereken şeylerdir. Bilimsel düşüncede sorunlar kendiliğinden bağımsız olarak doğada bulunmazlar. Her sahip olunan bilgi belli bir formatta sorulan bilginin cevabıdır. Sorulardan azade bir bilgi oluşmasını kabul etmeyen Bachelard, doğada kendiliğinden bilginin olmadığını ve her şeyin inşa sonucu oluştuğunu belirtir.

Sorular nispetinde elde ettiğimiz bilgiler dinamik olarak eğer etkileşim halinde bulunmazsa, sahip olduğu etkiyi yitirebilir. Yitirilen etki nispetinde bilgiler bilimsel zihnin gelişiminin önünde yavaşlatıcı bir etki gösterebilir. Bilginin sorgulanmayan ve etkisini yitiren bir bilgi haline dönüşmesi ise zihinsel olarak etkinliklerin yavaşlamasına sebep olur. “Sorgulanmamış bilginin üstünde epistemolojik bir engel kabuk bağlar.”²² Öncesinde bilgimizi artıran ve bize yararlı olan bilgiler artık engel teşkil etmeye

¹⁸ Bachelard, *Bilimsel Zihnin Oluşumu*, s.57.

¹⁹ Bachelard, *Bilimsel Zihnin Oluşumu*, s.57.

²⁰ Bachelard, *Bilimsel Zihnin Oluşumu*, s.24.

²¹ Bachelard, *Bilimsel Zihnin Oluşumu*, s.24.

²² Bachelard, a.g.e., s.25.

başlayabilir. Bilgilerimizi etkisi altına alan “epistemolojik engel”leri hızlı bir şekilde aşarak” muhafazakâr içgüdü” ile hareket etmekten kurtulmak gerekmektedir.

“Bilimsel düşünce tarihine zihinsel değerini eksiksizce vermenin tek yolu, epistemolojik engel mefhumunu derinlemesine ele almaktır.”²³

Bilimsel düşünce içerisinde sahip olduğumuz konforlu yapının içerisinde olmaktan ve bunların sorgulanmasından yana müspet bir adım atmadığımız sürece engellerden kurtulma imkânımız yoktur. Bachelard bilimin sorgulamasına büyük önem atfederek, sağladığı konfor içerisinde kalmaya karşı çıkar ve onun devamlı olarak dinamizmine işaret eder. Ancak bilimin belli zamanda ulaşılmış olan bilgiler içerisinde sürdürülmeye çalışılması durumunda, gelişme yönünde büyük engellerle karşılaşacaktır. Çünkü bilim devamlı sorgulayan, sorguladıkları sonucunda elde ettiği bilgilerle yeni sorgulamaların yolunu açan bir yapıda olmalıdır. Yeni bilimsel zihnin oluşturduğu bilim ancak böyle bir bilimsel faaliyet içerisinde mümkün olabilir. Aksi halde inşa edilen sorular ile kurulan soyut bilgilerin belli zaman sonra somutlaşmış bilgiler haline gelerek canlılıklarını yitirme tehlikesi vardır. Bunun için Bachelard her zaman, “bilimsel zihnin canlandırdığı insan bilmek ister, ama bu, daha iyi sorgulamak içindir.”²⁴

Epistemolojik engel kavramı, bilimsel düşünce içerisindeki önemli faaliyetlerden biri olarak derinlemesine incelenmesi gereken bir kavramsallaştırma değildir. Eğitim alanında da “pedagojik engel” kavramını ileri süren Bachelard, eğitim verdiği dönemdeki karşılaştığı sıkıntılara da parmak basmaya çalışmıştır. Bu hususu Fen bilgisi öğretmenliği üzerinden örneklendiren Bachelard, öğrencilere verilen bilgilerle onların öğrenmekten ziyade öğrenmeme üzerine bir psikoloji ile yetiştirildiklerini ileri sürer. Derse giren öğrenci zihnindeki bilgilerden arınmadıkça ve eğitim sistemi de bu arınmayı sağlamadıkça gündelik hayatın engellerinden sıyrılmak pek kolay gözükmemektedir.

“Tek bir örnek verelim: yüzer cisimlerin dengesi, pek bildik bir sezginin konusudur ve bu sezgi hatalarla örülmüştür. Suyun kaldırdığı cisme, daha doğrusu yüzen

²³ Bachelard, a.g.e, s.28.

²⁴ Bachelard, a.g.e., s.27.

cisme, řu veya bu derecede açık biçimde bir etkinlik atfedilir. Bir ahşap parçasını elimizle bastırıp batırmak istediğimizde, ahşap parçası direnir. Direnci kolay kolay suya atfetmeyiz. Dolayısıyla, ilk sezgilerin oluşturduğu katışık ve karmaşık yapı eleştirilip dağıtılmadıkça, matematik aćısından şaşırtıcı derecede basit olan Arkhimedes ilkesini anlatmak son derece zor olacaktır. Özellikle ilk hataların psikanalizi yapılmaksızın, suyun dışında kalan cisimle tümüyle suyun içinde kalan cismin aynı yasaya uyduğu asla anlatılamayacaktır.”²⁵,

Hem bilimsel faaliyetlerde hem de eğitim de zihinlerin bir arınmadan gećmesi gereklidir. Zihnimizdeki epistemolojik engellerin ortaya çıkarılmasıyla da artık zihinsel olarak psikanaliz yapmak için hazır bir hale geldiğimiz söylenebilir. Zihnimizin psikanalize hazır bir hale gelmesi sonucunda ise bilimsel zihnin oluşumunun önündeki engeller teker teker ortadan kalkma imkânı bulacaktır.

Bachelard’ın bilim anlayışındaki temel kavramları ise ; “polemik”, “inşa”, “tamamlanmamışlık”, “süreksizlik” ve “uygulamalı akılcılık” kavramlarıdır.²⁶

“Hakikat, tartışmanın kızıdır, duygudaşlığın değil.” ²⁷sözü ile karikatürize edebileceğimiz düşüncesi ile Bachelard bilimsel faaliyetlerdeki polemiķçi halini bizlere göstermektedir. Doğa tekdüze bir şekilde bize kendisini açan bir yapıya sahip değildir. Çünkü ilkçağlardan bu yana bütün bilim adamları aynı doğa ile hemhal olup farklı evren anlayışları çıkarmışlar ve sistemlerini inşa etmişlerdir. O zaman burada farklılık gösteren nokta bize öyle geliyor ki bakılan doğadan ziyade, bakan kişinin aklındaki sorulardır. Soru bilimsel faaliyette yöntemi temsil eder. Yöntem ise sıfırdan oluşan bir yapıya sahip değildir hiç bir zaman. Dönemin hakim görüşleri ile girilen çatışma sonucu türetilen yeni anlayışlardır. Bu bilimin devamlı olarak “polemikler” neticesinde yenilenip, yeni görüşler ürettiği bir yapıda olduğunu gösterir. Yeni kavramların üretilmesi sonucunda toplumsal anlamda bir değişim sağlanır. Kahramanlar üzerinden okunan bilim tarihinin ortaya

²⁵ Bachelard, a.g.e., s.29.

²⁶ Bkz.: Esra Cesur, *Gaston Bachelard’da Bilim Felsefesi*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, 2014, s.13.

²⁷ Bachelard, *Hayır Diyen Felsefe*, s. 100.

koyduğu dâhi, bilim adamlarının üretimleri üzerinden okunan tarihten ziyade, toplumsal tarihten başkası değildir. Bilimsel zihniyetin değişimi toplumsal bir üretimin ürünüdür.

Polemikler veya tartışmalar neticesinde oluşan bilimsel değişimin ardından Bachelard'ın önemli bir kavramı da “inşa” düşüncesidir. Mutlak kavramları eleştiriye tabi tutan Bachelard, bilimde de aynı şekilde mutlak, kesin doğrulara karşı çıkmıştır. Bilimde aslolan sorudur, sorunun sonucunda bilimsel doğrular değişiklik gösterebilir. Biz her dönemde sorduğumuz sorularla doğayı yeniden inşa ederiz. Bu inşa sürecinde yaşanan polemikler bizleri yeni sorulara yeni anlayışlara taşıyabilir. Bachelard'ın sisteminde mutlak ve değişmez bilgilere bağlılık yoktur. Her bilgi belli bir toplumsallık içerisinde inşa edilerek bizlere sunulur.

Belli bir inşa süreci içerisinde oluşan bilimsel bilgilerin sahip olduğu bir başka özelliği de “tamamlanmışlık” durumunun olmamasıdır. Tamamlanmışlık ve yetkinlik fikri bilimsel düşünceyi geliştirmekten ziyade aksine onun gelişimini engelleyen bir karaktere sahiptir. Bilim deney ve gözlemler neticesinde yeniden yorumlanabilen ve tamamlanmış olmaması ile değişikliği içerisinde barındıran yapısıyla tamamlanmamışlık özelliğine haizdir.

Bilim denildiği zaman epistemolojik bir devamlılık vurgusu hep ön planda olmaktadır. Ancak artık bu sürekliliğe olan inançtan vazgeçilmelidir. Bilim belli sürekliliği takip eden bir etkinlikten ziyade problemler ile yüzleşerek ilerleyen yapıdadır. Problemler bilimde bazen yıkımlara bazen yeniden yorumlara imkân verdiği gibi anlayışların tamamen değişmesine de imkân sağlayabilir. Bu durum bilimde bir anlayış geliştirmeyi gerektirmektedir, süreklilik ve devamlılıktan ziyade kırılmalar ve süreksizlikler üzerinden anlaşılması gerektiğini gösterir.

Bilimin sadece somut deney yöntemi veya sadece soyut akılcılık ile oluşturulması sağlıklı değildir. Önemli olan çağdaş bilimsel durumun da bize gösterdiği gibi onları bir noktada birleştirebilmektir. Bachelard, çağdaş bilimin deney ile kontrol edilmesinin aynı zamanda akılla da inşa edilmesinin gerektiğini söyleyerek yeni bir akıl anlayışı ortaya koyar. Bu akıl anlayışı “uygulamalı akılcık”tır. Uygulamalı akılcılık, akıl ile deneyin bir aradaki işbirliği neticesinde bilimsel etkinliği sağlıklı bir şekilde gerçekleştirebileceği yöntemin adıdır.

Bilim felsefesi anlayışını çağdaş fiziğin öğretileri üzerinden, yani gözle görülemeyenin fiziği olarak adlandırılan bir anlayışın içerisinde yetişen Bachelard, klasik fizik anlayıştan hareketle kuran bazı temel görüşlere karşı çıkmıştır. Bachelard, ilk olarak Descartes'ın kartezyen anlayışını eleştirerek başlamıştır. Descartes'ın anlayışı doğuştancı, akılcı ve apriorist bir anlayıştır.²⁸ Bachelard, Descartes'ın bilgideki doğuştancı anlayışının, yani ilk edinilen doğrular üzerinden sistematize ettiği epistemolojisine karşı çıkar. Descartes'ın ilerlemeye olan inancı ve düşüncelerin açık ve basit fikirlerden oluştuğu fikri kartezyen düşüncenin temel özellikleridir. Bachelard basit olanı hiç bir zaman kabul etmez, çünkü basite indirgenerek, açıklık kazanan fikirlerin olmadığını düşünür. Karmaşıklık vardır onun nazarında ve fikirlerin uygulanmasıyla karmaşıklık daha da artar. "Uygulama karışıklıktır" der Bachelard ve en iyi kuramın açıklamada basitlikten kaçınması gerektiğini vurgular.²⁹ Basitlik arayışı her zaman gerçekliğin karmaşıklığının farkedilmesiyle gerçekliği aşırı basitlik içerisine hapsedilerek, farklı bir aşırıya kaçılmaktadır. Descartes'ın ortaya koyduğu basitlik anlayışı Bachelard'ın ilişkilerden oluşan bilimsel yapıları açıklamada yetersiz kalmaktadır.³⁰ Bu yüzden Bachelard, kartezyenci olmayan bir bilgi kuramı inşa etmeye çalışır.³¹ Felsefesini inşa ederken ele aldığı hemen her düşünce ile girmiş olduğu tartışma onun polemikçi tavrının hep ön planda olduğunu bizlere göstermektedir.³²

Bilimsel düşüncenin eksiksiz, tam ve yetkin olduğu anlayışı bilimin otoritesini sağlamlaştırmaktan ziyade aksine bilimsel gelişmenin önüne engeller çıkarmaktadır. Bilim devamlı tartışmaların, yeniden düzenlemelerin olduğu ve herhangi bir dokunulmazlık izafe edilmeden kendini düzenleme refleksine sahip bir yapıda olmalıdır. Yoksa bilim durgun bir su misali bulanıklaşır ve cevap veremez hale gelir. Böyle bir durum ise bilimin ilerlemesine tamamen aykırı bir durumdur. Bilim mutlak ve değişmez bilginin peşinde olmaktan ziyade, bilimsel çaba içinde inşa edilen bilginin peşinde olmalıdır. Efsaneleşmiş ve zihinlerde yanlışlanma ihtimali artık unutulmuş bilgiler bilimin ilk vazgeçmesi gereken bilgilerdir. Bu tarz bilgileri bilim adamlarından ziyade daha çok filozofların sistemlerinde görmekteyiz. Zira filozoflar eskiden bu zamana kadar

²⁸ Ahmet Cevzici, *Felsefe Sözlüğü*, İstanbul, Paradigma Yayınları,

²⁹ John Lechte, *Eller Çağdaş Düşünür*, Açılım Kitap, İstanbul, 2006, s.24.

³⁰ John Lechte, a.g.e. , s.25.

³¹ Mary Tiles, *Bachelard: Science and Objectivity*, London, Cambridge University Press, 1984, s.39.

³² Bkz.: Esra Cesur, *Gaston Bachelard'da Bilim Felsefesi*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, 2014, s.14.

gelen bilgileri kendilerine hareket noktası almak suretiyle kısır bir tartışma ortamında konuşmaktadırlar. Hâlbuki bilim mutlak ve değişmez vurgusunun olduğu bilgilerden kurtularak yoluna devam etmelidir. Bilimi kısır bir tartışmanın içine iten bu durum bilim için hiç de olumlu bir gelişme değildir. Eğitim noktasında da aynı sıkıntıyı görmekteyiz. Eğitim kurumları gelenekselleşmiş bilimsel öğretileri mutlak ve değişmez anlayışı içerisinde her dönemde öğrencilere anlatarak sanki yeniden o düşüncenin olduğu dönem yaşanıyor gibi öğretmektedirler. Bu ise çağdaş bilim anlayışını yakalamak noktasında zihinlerde büyük problemler oluşturmaktadır. Eğitim de bilimsel gelişmeler doğrultusunda öğretiler geliştirilmeli ve düzenlenmelidir. Bu düzenleme durumu Bachelard'ın sistemindeki soru soran, kavramlarla hesaplaşan, yeri geldiğinde yıkıma uğratan, yeri geldiğinde ise yeniden inşa eden devamlı bir hareket halini ifade eder. Bu hareketlilik olanı kabulden ziyade tartışmanın meyvesi olarak ortaya çıkmaktadır. Polemik kavramı yine burada karşımıza çıkmaktadır. Polemikler, bilginin kabulünü test ederken hem bize yeni imkânların açılmasını sağlar hem de düşüncenin kendi içinde hesaplaşmasına yol açar. Çağdaş bilimde sabit bir nokta olmadığı için devamlı yeniliği arayan zihin hali bu polemikler ile canlılığını sağlamaya çalışmaktadır.

Bilimsel bilgide ulaşmamız gereken nokta, gözlemler veya kabullerden ziyade doğrulanabilirliği yüksek olan bilgidir. Doğrulamak ise bilimsel temelin birçok farklı açıdan ele alınmasıyla mümkündür. Hakiki bilgi, aşına olduğumuz bilgilerden ve bize öğretilenlerden uzak durarak oluşturmamız gereken bilgidir.

Dolayısıyla, genel bir sistemin parçası olmayan her tür hakikati, olumlanması bir genel deney yöntemiyle ilintilendirilemeyen her tür deneyimi (doğru bile olsa), doğrulaması yanlış bir bakış açısıyla yapılan her tür gözlemi (gerçek ve pozitif bile olsa) hata hanesine (ya da zihinsel yararsızlık hanesine ki bu da aşağı yukarı aynı şeydir) kaydetmekte duraksamayacağız.³³

Doğrulanamayan bir bilgi bilimsel yasa oluşturmamız için bize imkân da vermeyeceği için Bachelard bu bilgiye olgu yığını demiştir. Birikmiş bir bilgiden veya

³³ Bachelard, *Bilimsel Zihnin Oluşumu*, s.21.

bir olgu yığınınından ziyade yasaya dönüşme imkânı olan bir bilgi anlayışı olmalıdır. Bilimde değişmez, mutlak ve verili herhangi bir şey olmadığı için yani kendinden menkul bir değer durumu söz konusu değildir. Kendinden bir değeri olan, mutlak kesin bir bilgi anlayışı ancak bilimin gelişimi noktasında engeller oluşturur.

Bilimin içinde değişmez ve mutlak yargıların olmayacağı vurgusu, bilimde korunması gereken bilgilerden ziyade, olan bilginin yıkımını veya yeniden düzenini sağlayacak bilimsel anlayışın savunulması anlamına gelir. Yani bilimin sunduğu tezler veya kavramlar var olan bilgiyi ne kadar eleştirebilirse o zaman zengin bir imkân sunacaktır. Durağanlıktan korunması için bilimin böyle bir misyonu her zaman kabul etmesi gerekir. Bilimin durağanlıktan kurtulması için yapılması gereken şey diyalektik bir anlayış ile uygulama alanlarının daha geniş hale getirilmesidir.³⁴

Buna göre bir yandan eski kavramların ele alınırken hem yeniden inşa edilmesine diğer yandan da deney ve akli bir arada iş görecekle hale getiren uygulamalı akılcılık anlayışının benimsenmesi bilim için son derece zaruridir. Bilimin nihai haline ulaşması için bu tarz bir anlayışa sahip olarak çalışması gerekmektedir. Söz konusu bilim anlayışının temel çabası pozitivistliğe yönelik eleştiriler ortaya koymaktır.

1.3. GASTON BACHELARD'IN POZİTİVİZM ELEŞTİRİSİ

Bir epistemolog (bilgi kuramcısı) olarak Bachelard, yaşadığı dönemin bilim felsefesi tartışmalarında belli görüşlerin içerisine hapsedilemeyecek bir felsefi anlayışa sahiptir. Bilimsel yapının devamlı olarak değiştiğimiz üzere dinamik, hareketli ve kendini yenileyen yapısına olan vurgusu; felsefi anlayışını sabit bir noktaya ait olarak göstermekte işimizi zorlaştırmaktadır. Ancak getirmiş olduğu eleştiriler nisbetinde pozitivistliğe karşı olduğunu anlamaktayız. Bachelard'ın, pozitivistliğe karşıtlığını anlamak için kısaca pozitivist düşüncenin temel özelliklerinden bahsetmek gereklidir.

Pozitivistlik 19. yüzyılın ilk yarısında Avrupa'da ortaya çıkmıştır. Genel itibariyle 18. yüzyıldaki Fransız burjuvazinin felsefedeki materyalist ve ateist görüşlerine yönelik

³⁴ Bkz.: Taylan, a.g.m., *Bilimsel Zihnin Oluşumu*, s. 6-7.

bir tepki olarak doğmuştur. Fransız İhtilali sonucunda iktidarın değişiminin yaşanması felsefede de farklı yönelişlerin olmasına imkân sağlamıştır. Bilimsel düşüncenin hâkim olmaya başlaması ve insanların diğer felsefi görüşlerin ortaya koydukları tutumlardan tatmin olmamaları neticesinde yeni arayışlar ortaya çıkmıştır. Burjuvazinin yönetimi ele geçirmesiyle birlikte pozitivism yükselişe geçmiştir. Bu yöneliş neticesinde o dönemin meclisinde birçok bilim adamının olduğunu da görmekteyiz. Artık bilimsel faaliyetlerin otoritesinin yükselmeye başladığı bir dönem diyebiliriz. Bu hal ve imkânlar pozitivism gelişmesine imkân sağlamıştır.

Felsefi bir sistem haline gelmesi 20. yüzyılın ilk yıllarına denk gelen pozitivism en önemli temsilcisi Auguste Comte'dur. Comte, Saint Simon'dan almış olduğu etkiler neticesinde bir tarih anlayışı ortaya koymuştur. Bu tarih anlayışı "Comte'un Üç Hal Yasası" olarak da bilinen; metafizik yorumların ön planda olduğu teolojik evre ile başlar ardından ise metafizik evre sonrasında varılması istenilen bilimsel evre gelir.³⁵ Devrimin gerçekleşmesiyle yeni bir arayış içerisinde olan insanlar için geçmişten bugüne taşınan anlayışlardan ziyade pozitif bilgi anlayışı temelinde sağlanan bilgilere doğru bir yöneliş olmuştur. Bilimin değişime olan etkisinin büyük olduğuna karşı inanç ve kazandığı yüksek otorite bütün ümitleri bilimsel bilgide toplamaktadır. Bilime olan güven ve inancın vermiş olduğu enerjiyle hem siyasi olarak hem de düşünsel olarak, dünyanın değişmesinde bilimsel anlayışın çok önemli olduğu belirtilmiştir. Toplumsal düzeni de tamamen pozitivist düşünceye uygun olarak her türlü metafizik bilgiden arındırılarak çözüme kavuşturmaya çalışılır. Comte için en önemli şey pozitif, deney ve gözleme dayanan bilgidir. Doğa bilimlerinin sahip olduğu otorite sosyal bilimlerin de bu şekilde otorite kazanması için aynı yöntemlere yönelmelerine neden olmuştur.

Her bilgi dalının üç aşamadan geçmesi gerektiğini söyleyen Comte için doğa bilimleri bu konuda daha hızlı gelişirken toplumsal anlayışlar çok geride kalmaktadırlar. Bu durum toplumsal hayat içinde bilimsel bir tutum almak zarureti doğurmuştur. Toplumu anlamak için 'sosyal fizik' veya 'sosyoloji' toplumu bu bilimsellik çatısı altında yorumlamasının sebebi tarihsel evreleri hızlı bir şekilde geçebilmesi içindir.

Positivismi kavramsal olarak maddeler halinde anlatacak olursak;

³⁵ Ted Benton, Ian Craib, *Sosyal Bilim Felsefesi*, Çev. Ümit Tatlıcan, Berivan Binay, İstanbul, Sentez Yayıncılık, 2008, s. 38.

1. “Emprist doğa bilimleri açıklamasını benimseyen.”
2. “Bilimi en üst ve hatta yegane gerçek bilgi biçimi olarak gören.”
3. “Bilimsel yöntemin, empiristlerin sundukları haliyle, insanın zihinsel ve toplumsal hayatını araştırarak, bu disiplinlerin sosyal bilimler olarak kurulmasını sağlayacak biçimde genişletilebileceğini ve genişletilmesi gerektiğini savunan.”
4. “Güvenilir sosyal bilimsel bilgiler oluşturulduğunda bu bilgilerin toplumdaki bireyler veya grupların davranışlarını kontrol etmek veya düzenlemek için kullanılabilceğini savunanlar.”³⁶

4 madde ile özetlediğimiz pozitivism bilimsellik vurgusunun ön planda olduğu, bilimin yönteminin sosyal bilimler içinde kullanılması ve toplumsal olayların açıklanmasında bilimsel sonuçlar elde edilecek hale gelinerek toplum hakkında yönetsel sonuçların oluşturulması idealiyle ilişkilendirilebilir.

Positivizmin Comte'dan bu yana gelen çağdaş yorumlarına da bakacak olursak bizleri “mantıksal pozitivism” anlayışı karşılar. Mantıksal Pozitivism veya Viyana Çevresi³⁷ 1931 yılında ilk kez bu görüşe sahip düşünürler tarafından ifade edilmiştir.³⁸ Her ne kadar aynı görüşün devamı olarak görülse de Comte'un pozitivism görüşleri, Çevre'nin görüşleri tamamen aynıdır diyemeyiz.

Çevre'nin ilk amacı, “tek bir bilimin, yani insanlığın edinebileceği tüm bilgileri; fizik ve psikoloji, doğa bilimleri ve edebiyat, felsefe ve özel bilimler gibi birbirinden tamamen ayrı disiplinlere ayırmaksızın içinde toplayan bir bilimin yaratılmasıdır.”³⁹

Felsefenin bütün düşüncelerin merkezinde hâkim olan otoritesini eleştirerek başlarlar Mantıkçı pozitivistler. Felsefenin sahip olduğu hâkim düşünce olma özelliği

³⁶ Ted Benton, Ian Craib, a.g.e. , s. 39.

³⁷ Viyana Çevresi olarak anılan önemli isimleri sayacak olursak; Moritz Schlick, Rudolf Carnap, Friedrich Waisman, Herbert Feigl, Felix Kaufmann, Victor Kraft, Kurt Gödel, Philipp Frank, Otto Neurath, Karl Popper, Ludwig Wittgenstein, Karl Menger, H. Hahn, K. Reidemeister, E. Kaila, E. Zilsel, B. V. Juhos, H. Neider, G. Bergman, M. Natkin, T. Radokovic.

³⁸ Ömer Demir, *Bilim Felsefesi*, Bursa, Sentez Yayıncılık, 2017, s.38.

³⁹ Ömer Demir, a.g.e, s.38.

insan zihnindeki metafizik anlayışların yaşamasında en önemli sebeptir. Metafiziksel herşeyden tam olarak eğer kurtulmak istiyorsak öncelikle felsefenin merkezde olduğu yapının dengelerinde bazı değişiklikler yapmamız gerekmektedir. Düşüncelerin oluşumunda siyasal durumların da yabana atılamayacak etkilerinin olduğunu düşünürsek Çevre'nin belirsizliklerle dolu bir dönemde bilim ve felsefedeki belirsizlikleri ortadan kaldırmaya çalışmaları daha iyi anlaşılacaktır. Tabiki belirsizlikleri yok etmek niyeti bizi insan bilgisinin yeniden süzgeçten geçirilerek sınıflandırılması gerekliliğini önümüze çıkarır.

İnsan bilgisinin sınıflandırılması sonucu iki tür bilgi mantıkçı pozitivistler için önemlidir. Bunlar bilimsel bilgi ve bilimsel olmayan bilgi.⁴⁰ Bilimsellik değeri olmayan bilgilerin değerinin olmadığını belirtmiştik. Asıl mesele bilimsel olan bilgiye ulaşmaktır. Burada da temel mesele bu iki bilgi türünü tam olarak birbirinden ayırmak üzerinedir. Olgular bize bilgiyi veren en güvenilir gerçekliktir. Ve bu olgulardan yola çıkarak insan zihni mantıksal çıkarımlarda bulunabilir. Bütün kurulan olgusal ilişkiler ve bunların bir mantık anlayışı çevresinde de ortaya konulması temel gayedir. Bilimsel olanın anlamlı, bilimsel olmayanın ise anlamsız olduğu mantıkçı pozitivistler için felsefe ve bilimi konumlandırmak en önemli vazifeleridir. Felsefeyi bilimin bir alt dalı haline getirerek anlamsız söylemleri bertaraf etmek istemişlerdir.

Cevap verilemeyen metafizik herşeyden kurtarılmış bir felsefe, bilimsel bir anlayış çerçevesinde inşa edilmelidir. Anlamın deney ve gözlem aracılığıyla veya mantıksal yollarla eğer ispatlanabiliyorsa mümkün olduğunu söylemektedirler. Bilimin çatısı altında herşeyi toparlamaya çalışan bu anlayış doğabilimlerindeki kesinlik durumunu sosyal bilimlere veya toplumsal olayların açıklanması ile alakalı herşeyde geçerli olacak bir şekle bürüyerek uygulamaya çalışmışlardır.

Pozitivist bilim anlayışı farklı tutumlara sahip olsa da büyük etkiler yaratmıştır. Bu etkilerin neticesinde gelişen son dönem bilim felsefesi tartışmalarında post-pozitivist diye anılan düşünürler büyük eleştiriler getirmişlerdir. Post-pozitivist düşünce içerisinde yer alan düşünürler arasında önemli 3 isim şöyledir: Karl Popper, Thomas S. Kuhn ve Paul K. Feyerabend.

⁴⁰ Ömer Demir, a.g.e, s.39.

Post-pozitivist felsefe, pozitivizmin bizlere sunmuş olduğu ilerlemeye odaklı, mutlak akıl anlayışını benimseyen anlayışa karşı çıkmaktadır. Bilimin bir birikim üzerinden geliştiği ifadesini de tamamen reddetmiştir. Çünkü bilimin toplumsallığından ve tarihselliğinden kopararak sadece laboratuvar ortamlarının birer ürünü gibi sunan pozitivist anlayış bir kurulmuş saat gibi çalışacağını düşünmektedir. Hâlbuki doğa ve insan ilişkisi yaşadığı her çağda değişmiş ve farklı şekiller almıştır. Bu her şekil alışıta insanın evreni alımlamasında ciddi değişikliklere sebebiyet vermiştir. Bu tarz değişiklikler sebebiyle bilim tarihini yekpare bir anlayış olarak ele almaktan ziyade tarihi dönemsel olarak incelemek daha uygun görünmektedir.

Bilim adamlarının tamamen bilimsel zihin ile çalışma yaptıklarını iddia etmek çok sağlıklı görünmüyor. Çünkü hemen her haliyle bir insan olarak sahip olduğu zihninin içindekileri de hesaba katmak gerekli. Hem yaşadığı toplumsal durum hem de kendi içsel dinamikleri gözönünde tutulması gereken unsurlardır.

Fransa'daki bilim geleneğinde bilimsel gelişimin tarihsel ve toplumsal yönünün ağırlık kazanması yönünde etkili olan üç isim vardır: Alexandre Koyré, Gaston Bachelard, Georgers Canguilhem.⁴¹ Bachelard da aynı şekilde bütün bu tartışmalar içerisinde post-pozitivist felsefenin eleştirildiği noktaların çoğunda ortaktır. Özellikle bilimsel olana yapmış olduğu vurgu ve birikimsel bilimin olmayacağına dair görüşleri ile pozitivist geleneğe karşı çıkmıştır. Bachelard'ın "tarihsel epistemoloji" olarak anılan görüşü, bilimin tarihsel ve toplumsal yönüne ağırlık veren bir anlayıştır.⁴²

1.4. GASTON BACHELARD'DA MÜMKÜN BİLİMSEL DÜNYA

Bilimsel hakikatler doğa üzerine birer akıl yürütme veya tahminlerdir. Bilimsel hakikat olmadan doğadaki nesnenin gözlemi sonucunda karşılığını bulmak çok zordur. Bunun her zaman deney ile desteklenmesi gerekir. Deney neticesinde öznenin nesne karşısında bir düşüncesi oluşur. Bu oluşan düşünce tamamen bizim saptamamızdır.

⁴¹ D. Lecourt, *Bilim Felsefesi*, Ankara, Dost Yayınları

⁴² Bkz.D. Lecourt, *Marxism and Epistemology: Bachelard, Canguilhem and Foucault*, London, 1975.

Bilimsel dünya hazır hakikatler sunmaz, hakikati biz saptayabiliriz. Kuram, gözlemeden önce gelir.

Bilimin yönlendirmesi neticesinde deney vasıtasıyla bilgiler sınanarak yeni bilimsel hakikatlerin ortaya çıkmasına imkan sağlar. Bachelard için bilimin yeni sunduğu imkânların ölçütü bireysel özneler veya bilimsel nesnelere değildir. Özne burada nesneyi şekillendirerek yeni bir form kazandırır. Bilimsel anlayış bizim tarafımızdan oluşturulur ve sınanarak yeni bir anlayış haline dönüşür. Yani öncelik olarak bir yöntem veya kuram ortaya konulur ardından da bunun sınanması veya gözlenmesi gerçekleştirilir.

“Gerçekte, bilimsel hakikat bir öngörüdür, daha doğrusu bir vaazdır. Bilimsel bir haberi bildirerek, böylece bir düşünceyi ve bir deneyi aktararak, hakikati saptama ile düşünceyi deneye bağlayarak tinleri ortak bir noktaya yönelmeye çağırırız: demek ki, bilimsel dünya bizim hakikati saptamamızdır. Modern bilim öznenin üstünde, dolayimsız nesnenin ötesinde, tasarının üzerine kurulur. Bilimsel düşüncede öznenin nesneyi düşünmesi tasarı biçimi alır hep.”⁴³

Bachelard, bilimsel deneyde ispatın önemine vurgu yapar. Ancak bilimsel yöntem deney vasıtasıyla bizleri nesneye yakınlaştırması sabit ve durağan bir süreç değildir. Olgu burada gerçekliğini ispattan almaktadır. Bachelard için mutlak ve kendinde şey diye bir durum söz konusu değildir. Bunun için bilimsel yöntem ile devamlı olarak sınanan olgu, ölçülebildiği sürece geçerliliğini korumaktadır. Mutlak ve kesin bir anlayışın tamamen aksine, mümkün dünyalardan bahsetmek daha akla yatkın görünmektedir. Bachelard burada bir noktaya özellikle işaret etmektedir. Herşeyin mümkün olduğu bir anlayıştan ziyade ispatlanma seviyesinin yüksek olduğu konularda mümkün olanın daha önemli olduğunu belirtmektedir.

Mümkün bir dünya inşası bizleri Bachelard'ın *Bilimsel Zihnin Oluşumu* adlı eserinde dile getirdiği “yaklaşıklık felsefesi”ni incelemeye yöneltmektedir. Bachelard için sorun, bilim-öncesi zihnin özelliklerinden bahsederken özellikle vurguladığı

⁴³ Bachelard, *Yeni Bilimsel Tin*, s.17.

noktalardan biri olguları açıklamada belli bağlantılar olduğu görülse de bunların arasındaki bağlantının bir duyarlılık seviyesi olduğunu düşünmememizdir. Çünkü modern fizik için genel yargılar tamamen yanlış, tek tek olgular arası ilişkiler önemlidir. Burada vereceğimiz bir örnekle konunun daha netliğe kavuşacağını düşünüyoruz. Retz adında Paris’li bir hekimin elektrik ve ısı arasında kurduğu ilişki bilim-öncesi zihnin uygulamadaki halini bize gösterecektir. Retz, elektirikli maddeleri adeta bir ateş olarak düşünüp, insan bedenindeki ısının da termometreyle ölçülmesi neticesinde bedenin içindeki elektrik akışını bize göstereceğini söylemektedir.⁴⁴ Ve bu akıl yürütmesini şöyle devam ettirir. Bir grup askerin soğuk hava şartları neticesinde hayatta kalmalarının subayların onlara uyguladığı şiddet sonucunda elektriklenme olmasıyla ilişkilendirmektedir. Böyle bir anlayış üzerinden birçok deney yapılmış ve üzerine düşünülmüştür. Halbuki bu tamamen yanlış bağlantılar ile kurulmuş bir vakıadır. Çağdaş fizik bu kapalı sistem olarak bilim-öncesi zihin anlayışını tamamen reddeder. Bunun yerine asıl yapmamız gereken fiili olarak olayların takip edilmesi üzerine kurulu olan deneyin kontrolünde bir yaklaşıklık felsefesidir. Sınanmış olarak yaklaşıklık bize sürekli olarak değişik imkânlar sunabilir. Yani nesne ile olan yaklaşık olma mesafesinin değişikliği bizlere nesnenin doğası noktasında da yeni imkânlar açabilir. Aksi takdirde *“hiçbir kanıt olmaksızın veya kesin olmayan genel uyarılarda bulunuyormuş gibi yaparak, farklı türden fenomenler arasında nedensellik ilişkileri bulunduğunu ileri sürmek kadar bilim dışı bir şey olamaz.”*⁴⁵

Gerçekçi görüşler ile burada farklı düşünme söz konusudur. Bachelard burada nesne ile girmiş olduğu ilişkide gerçekçiliği reddeder. Çünkü gerçekçi onun nazarında tikel nesneyi avucunun içinde olarak düşünür. Nesnenin tümüne sahip olması dolayısıyla da bütünü hakkında ölçümler yapar. Halbuki Bachelard burada ölçülecek olan ile değil ölçme yöntemine odaklanır. Ölçüm yöntemi nesne ile olan yaklaşıklığımız üzerine düşünmedir. Burada yaklaşıklık düzeyi değiştikçe nesne ile olan ilişki de değişecektir. Tamamlanmamışlık düşüncesi nesneye yaklaşma imkânlarımızı bize açar. Aksi halde nicel belirlenimi tek seferde tüketilebilecek şekilde düşünmek nesnenin sahip olduğu

⁴⁴ Bachelard, *Bilimsel Zihnin Oluşumu*, s.271.

⁴⁵ Bachelard, *Bilimsel Zihnin Oluşumu*, s. 272-273.

imkânların yitirilmesi demektir. Nesnenin başka nesnelere kurduğu bağlantıların farkında olmak ve onları incelemek öğretici olacaktır.⁴⁶

1.5. GASTON BACHELARD İÇİN GERÇEKÇİLİK KARŞISINDA YENİ BİR ANLAYIŞ

Bachelard, gerçekçilik anlayışını eleştirerek, onu bilim-öncesi zihin olarak niteler. Bilim-öncesi zihin 18. yüzyıla kadarki bilimsel faaliyetlerin olduğu dönem yani somut hal olarak da nitelendirdiğimiz döneme işaret etmektedir. Bunu bilimsel dönem ve yeni bilimsel dönem takip etmektedir. Bachelard'ın burada Auguste Comte'un tarihi sınıflandırmada yaptığı üç hal yasaasının takip ettiği soyutlama hali bu dönemlendirme üzerinden okunabilir.⁴⁷ Modern bilim, Einstein sonrası gelişen fizik anlayışı itibariyle gerçek olandan ziyade yapaya, olguların soyutlaşabildikleri, sürekli olarak yeniden inşa edildiği bir anlayıştır. Bilim-öncesi zihnin doğal olana vurgu yaptığı yerde modern bilim yapay olana vurgu yapar. Bilim öncesi zihinde nitelikli bir soyutlama işlemi görülmez, onun için tek önemli nokta somut olandır. Ve bu somutluk arayışı tek tek birey olarak edindiğimiz tecrübeler merkezlidir.⁴⁸ Empirist faaliyetlerin ardında olguların gerçekliklerini veya somut durum ve hallerini ortaya koymaktan ziyade daha soyut ve yeniden düzenlenebilir hale getirmek lazımdır.

Empirizm'in sakıncalarını örneklerle anlatan Bachelard, empirik olarak kavranmış olan herhangi bir şeyin olguların bir betimlemesini sunmaktan uzak olduğunu belirtir. Empirizmin ilk deneyim anında zihinleri gözalcılığıyla nasıl etkisi altına aldığını vurgulayan Bachelard, bu durumun bizleri “entelektüel tembellik”e götüreceğini söyler. Empirizme doğru “yuvarlanmak” ne kadar kolay gözükse de bizi bilimsel zihinden uzaklaştıran durumlardır. Gösterinin içerisinde kaybolmanın, gösteriye teslim olmanın sadece bizlere anın sahnelenmesinden öteye geçmediğini anlamamız gerekir. Bu bize

⁴⁶ Bachelard, *Bilimsel Zihnin Oluşumu*, s.263-264.

⁴⁷ Ferhat Taylan'ın aktardığına göre “Yorumcular genellikle Auguste Comte'tan başlayan, Brunschvicg ve Cavaillés üzerinden Bachelard'a uzanarak, Canguilhem ve Foucault'ya kadar gelen, kendi içinde heterojen bir düşünce geleneğinden söz ederler.” Bkz. Taylan, a.g.m., *Bilimsel Zihnin Oluşumu*, s. 4

⁴⁸ Bachelard, *Bilimsel Zihnin Oluşumu*, s.209.

şunu göstermektedir ki, gerçeklik bizim bilimsel etkinliğimize olumsuz yönde etki edecek etmenlerden biridir. Bachelard, gerçeklikten uzak olarak yapılacak etkinliğin gerçekçiliğe daha uygun olacağını belirtmektedir.⁴⁹ Bilimsel etkinlikte olması gerekenin gerçeklikten yola çıkarak oluşturulacak düşünceler değil, düşüncelerin ışığında yapılacak gözlemler olduğunu belirtir. Bilim-öncesi zihnin gerçek olanın peşinde koştuğunu vurgularken, bilimde yapmamız gerekenin eleştiricilik olduğunu söyler.⁵⁰

Ateşin Psikanalizi adlı kitabında Paul Eluard'ın “Gerçekliği benzerimmiş gibi görmemeliyim” sözüyle başlar. Yaptığımız seçimler nedeniyle bizim nesneyi belirttiğimizden daha çok nesnenin bizi belirttiğini yazar Bachelard. Bir nesne ile girdiğimiz ilişkide ona karşı yaşadığımız merak veya hayret duygusu nedeniyle zihnimizde bilgi olduğuna inandığımız kısıtlılar oluştururuz. Ancak bilimsel zihnin yapması gereken söz konusu nesnenin ona gösterdiği çekicilik karşısında kendini alıkoymak ve gözlemden doğan düşünceleri denetleyerek kendini korumasıdır.⁵¹ Bilimsel nesnellik ancak bu kendini koruma sonucunda mümkün olabilir. Fiziksel anlayışta ortaya çıkan mutlak anlayışının yok oluşu ve ilk ögenin anlamını yitirmesi ile fizikin temel öğeleri olan kuvvet ve hız arasındaki ilişki akılsal temelde incelenmeye başlamıştır. Newton öncesi fizik anlayışlarında biz mutlak olan kütleden bahsedebilirdik ancak görecelilik bunların hepsini ortadan kaldırarak yerine karmaşık bir yapı bırakmıştır. Mutlak kütle, uzay ve zaman kavramı anlamını yitirmiştir.

Bachelard, *Hayır Diyen Felsefe* adlı eserinde kütle kavramı üzerinden değişimi bizlere göstermeye çalışır. Göreceliliğin sunduğu karmaşık zihin anlayışı içerisinde kendini bize gösteren kütle kavramını Bachelard beş farklı düzeyde ele almaktadır. İlk düzeyde kütle gerçeklik dünyasında gözle değerlendirilmesine işaret eder. Bu aşamada kütle ağırlıkla ölçülen ve ağırlığı tamamen maddi olan şeyler için kullanılır. Buradaki kütle kavramı bir engel-kavramdır. Bilgiyi engelleyen bir yapısı vardır. Kesinliği olmayan bir kavramsal yapıyı inşa ederek bir zihnin bilimsel kültüre ulaşmasını engeller.⁵²

⁴⁹ Bkz. Bachelard, *Bilimsel Zihnin Oluşumu*, s. 43-44-45.

⁵⁰ Bachelard, *Bilimsel Zihnin Oluşumu*, s.264.

⁵¹ Bachelard, *Ateşin Psikanalizi*, çev. Nail Bezel, Öteki Yayınevi, İstanbul,2007, s.10.

⁵² Bachelard, *Hayır Diyen Felsefe*, s.24.

Kütle kavramının ikinci düzeyde pratik olarak kullanımına vurgu yapılır. Burada kütle kavramı bir terazi vazifesi görerek, yanılmaz, kesin bir deneyimin sözcüsü gibi kendini ortaya koyar. Fakat bu düşünce düzeyi teorileri basitleştirici olarak düşünmenin imkânını ortadan kaldırmaktadır. İlk zamanlardan oluşturulan bir düşünce çağlar boyunca aynı basitlik içerisinde taşınır. Deneyime sıkı sıkıya bağlı tartışmasız bu anlayış realizm olarak nitelenir.⁵³

Üçüncü düzey ise 19. yüzyılda başlar. Newton'un fiziğiyle asıl formuna kavuşur. Kavramlar burada birbirleriyle ilişki içindedirler. Kütle kavramı buradan sonra artık doğrudan ve aracısız algılanan bir deneyimin ilk ögesi olmaktan öte belli bir kavram kümesi içinde açıklanır. Newton'un ardından kütle, kuvvet ile ivmenin bölümü olarak tanımlanmıştır. Bu üç kavram arasında kurulan ilişki rasyonel bir ilişki olarak nitelenebilir. Bu düzeyde realist söylemin söyleyebileceği pek bir şey kalmamıştır. Kuvvet, kütle ve ivme arasındaki ilişkinin korelatif olarak tanımlanması realist tutumu imkânsız hale getirmiştir. Çünkü korelatif olmaları hasebiyle herhangi bir kavram bir diğerinden çıkarılabılır. Newton ile birlikte başlangıcında realist bir yapı sergileyen kütle kavramı, Newton mekaniğiyle birlikte dinamik bir hal kazanmıştır.⁵⁴

Dördüncü düzeyde artık Newtoncu anlayışın kapalı olan rasyonalizminin açılacağı döneme geliyoruz. Görecelik çağının başlamasıyla özünde Kantçı ve Newtoncu olan tüm anlayışlar açık hale gelecektir. Açılış burada kavramın kendi içerisinde olacaktır. Bundan önce kütle hep dışsal olarak ele alınmıştır hâlbuki burada artık kavramın işlevsel bir içyapısı ele alınır. İlk kez bir ayrıştırmaya tabi tutulan kavram karşısında ilk görülen şey karmaşık yapısıdır. Basit kavramlar artık burada karmaşık bir yapı göstermeye başlarlar. Kütle artık karmaşık bir yapıya bürünmüştür.⁵⁵

Beşinci düzeyde artık çağdaş bilimsel düşünce bizi sürrasyonalizm ile tanıştıracaktır. Tanımlamadan önce tanımlama alanının önemine binaen çağdaş bilimsel düşünce epokhe ile işe başlar. Burada kütle kavramı diyalektirleştirilerek bize teslim edilir. Bize tek bir kütle gerekliken iki kütle karşımıza çıkar. Bu kütlelerden biri önceki dört evreyi özetlerken diğeri birincinin diyalektiği olarak negatif bir kütlelerdir. Bu sadece

⁵³ Bachelard, *Hayır Diyen Felsefe*, s.28.

⁵⁴ Bachelard, a.g.e., s.30.

⁵⁵ Bachelard, a.g.e., s.34.

bu düzeyde ortaya çıkan bir şeydir. Yeni bilimsel zihnin felsefesinde ‘neden olmasın?’ düşüncesi böyle ortaya çıkmaktadır.⁵⁶

Negatif bir diyalektik olarak kütle anlayışı deneyin akla uygun hale getirilmesini gerektirmektedir. Kuram deneyi belirlemeli ve doğanın sahip olduğu sınırları belirleyen merciinin zihin olması gerekmektedir. Bu durumun gerçeklikten daha büyük bir değeri vardır. Bachelard bu oluşumun gerçekliğin önünde olması gerektiğini ifade eder.

Deneyin merkezde olduğu anlayışların, bilimsel gelişmede çeşitliliği engellemesi nedeniyle olması gereken kuramdan yola çıkarak deneye geçmektir. Bachelard için soyut olanın önemi ortadadır. Soyuttan geçmeyen hiçbir şeyin bilimselliğinden bahsedilemez. Bilimsel olmasının yanı sıra bilimi engelleyici etkilerde de bulunabilir.

“Deney, bir sorunun ortaya konmasıyla belirlenen akla uygun biçime sokulmazsa, son derece açık ve akla uygun bir inşaya ara vermeden başvurulmazsa, bilimsel zihin bir tür bilinçdışı oluşturur ki bunun içindeki şeytani çıkartmak için, yavaş ve zahmetli bir psikanaliz gerekecektir.”⁵⁷

1.6. GASTON BACHELARD’IN DÜŞÜNCESİNDE AKILCILIK VE GERÇEKÇİLİK ARASINDA BİR YOL

Bachelard, gerçekçilik anlayışını olgular üzerinden düşündüğü ve bağımsız tözler olarak kabul ettikleri için eleştirmektedir. Çünkü Bachelard, olguları özsel ve tözsel şeylere bağlamaktan ziyade belli ilişkiler bütününe bağlamıştır. Bachelard’ın belirttiği üzere de bazı temel kavramlar artık kurulması ve açıklanması gereken kavramlardır. Açık ve seçik olarak bulunan bir kavram yoktur. Bu bize gerçekçiliğin sunduğu tarzda deney ile doğrudan elde edilebilecek bir bilginin olmadığını gösterir. Gerçekçiliğin büyüüne kapılmaktan ziyade onun bize sunduğu mutlaklık anlayışı ve parıltının etkisinden kurtularak, diyalektikleştirmek gerekir. Diyalektik forma getirilmiş kavramlar belli eleştirilerden geçmeleri gerekmektedir.

⁵⁶ Bachelard, a.g.e., s.39.

⁵⁷ Bachelard, *Bilimsel Zihnin Oluşumu*, s.56-57.

Bachelard açısından mutlaklık çatısı altında ne akılcılık ne de gerçekçilik tek başlarına bilimsel felsefeyi açıklamada yeterli değildir.⁵⁸ Bachelard burada bir noktayı özellikle vurgular. Felsefenin bilimsel düşüncenin gelmiş olduğu noktayı açıklamak için sahip olduğu kavramlar arası ilişkilerin çok katı bir zorunluluk taşıdığını söylemektedir. Onun nazarında “*bilim, felsefeyi yaratır.*”⁵⁹ Filozof ise bilimdeki değişim nispetinde dilini adeta düzenlemek ve esnetmek durumundadır. Ve bilimin felsefenin sunduğu dar kalıplar içerisinde ele alınmasından ziyade hem akılcı hem de gerçekçi olarak yani ikircikli yapıda ele alınma imkânının önü açılması gerekmektedir. Bachelard için bilimsel etkinlik şayet inandırıcı olmak istiyorsa: “*deney yapıyorsa usavurmak gerekir, usavurma yapıyorsa deney yapmak gerekir.*”⁶⁰

Bachelard’ın sunmuş olduğu bu yeni düşünce karşısında Kartezyen ve Kantçı geleneğin bizlere öğretmiş olduğu “soyut, mutlak ve evrensel” akılcılık anlayışının bilimdeki nesnellik anlayışı bakımından bir anlam ifade etmediği anlaşılır. Artık çağdaş bilimde önemli olan bu temel anlayışların karşılıklı girmiş oldukları ilişkidir. Çağdaş fizik bizlere akılcılık ile deneyin beraber dayanışma içerisinde davranarak bilimsel çalışmalarda nesnelliği sağlayabileceklerini belirtmektedir. Akıl kendisini deneyde ispat ederek bilimsellik değerini alacaktır. Akılcılık penceresi altındaki dar görüşünden kurtularak akıl daha açık bir gözlem imkânı ile kapalılıktan kendisini kurtaracaktır.

Bachelard bu anlayışını ayrıntılı bir biçimde *Uygulamalı Akılcılık* eserinde inceler. Uygulamalı Akılcılık anlayışını sonraki bölümlerde daha detaylı olarak ele alacağımız Bachelard’ın bu anlayışı diyalektik bir etkinlik olarak karşımızda durmaktadır. Hem akılcılık hem de gerçekçiliğin imkânlarını birlikte kullanarak oluşturan bilimsel bir faaliyettir. Bilimsel zihnin kapalı anlayışlar içerisinde kaybolmasını engelleyerek onu daha açık ve yaratıcı bir hale getirmeye çalışır. Felsefede oluşturulan ikilikler üzerinden oluşturulan metafizik anlayışları reddeden Bachelard, felsefenin bu ikilikler üzerinden ilerlemesini de ortadan kaldırmaya çalışır. Çünkü geldiğimiz bilimsel zihin artık belli mutlak sınırlar içerisindeki ikiliklerden ziyade birden çok geçişken yapıdaki anlayışların biraradalığının sağlıklı olduğunu bizlere göstermektedir. Burada Platoncu anlamda ortaya çıkan bir idealizm ve gerçekçilik anlayışından neşet eden tüm ikilikleri tamamen

⁵⁸ Bachelard, *Yeni Bilimsel Tin*, s.8.

⁵⁹ Bachelard, a.g.e., s.9.

⁶⁰ Bachelard, a.g.e., s.9.

reddeder. Bunların sadece bilime engel olan faaliyetler olduğunu söyler. Bilimde bu katı sınırlar veya ayrımlar bir kenara bırakılmalı aksi halde bilimsel etkinlik her geçen gün biraz daha yozlaşan bir hale geleceğini söyler. Yeni bir tavır olarak kendi anlayışını sunan Bachelard için yapılması gereken akılcılık ve gerçekliğin bilimsel faaliyette birbirlerinin eksiklerini tamamlayan, birbirleriyle dayanışma içerisinde olan bir yapı haline gelmelidirler. Hiç bir anlayış diğerinden daha değerli değildir. Her anlayış kendi uygulanabilirliği içerisinde sistemin içerisine dâhil edilerek daha sağlıklı sonuçlar elde edilmeye çalışılmalıdır. Burada önemli olan, gerçekleştirdiğimiz bilimsel faaliyeti açıklarken daha nesnel bilgiler ortaya koyabilmemizdir. Aklın çizmiş olduğu genel çizgilerin içerisinde empirizm bizlere tek tek nesnelere durumunu gösterir. Birinin tümel kavrayışı ile diğerinin tikel kavrayışının bir araya gelmesi durumuyla birbirlerinin eksik kısımlarını tamamlar hale gelirler. Bu da bilimsel faaliyetin güvenilirliğini arttıracaktır.

Bilimsel bilgi felsefelerinin düzene girmesinin kaynağının uygulamalı akılcılığın uygulanması ile mümkün olacağını belirtir Bachelard. Uygulamalı akılcılık bir ucunda akılcılıktan toy idealizme götüren bir çizgi izler. Diğerinde de teknik maddecilikten toy gerçekliğe doğru bir yol izler.⁶¹

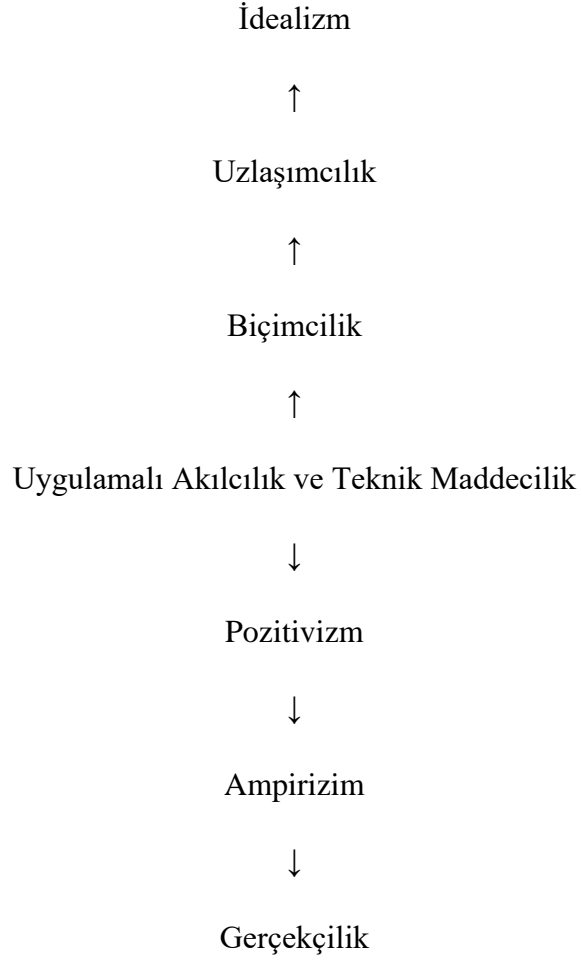
Modern fiziğe temel olacak bir bilimsel zihin yapısını inşa etmeye çalışan Bachelard, bilim adamının filozoflar gibi gerçekçi veya akılcı olamayacağını belirtir. Bilim adamı için varlık ne deney ile ne de akıl aracılığıyla kavranabilir. Felsefenin burada artık karşılıklı olan etkileşimi hesaba katması ve ona göre bir söylem geliştirmesi gerekiyor.⁶²

Akılcılıktan idealizme giden bir zihin yapısı içinde biçimcilik ve uzlaşımçılık vasıtasıyla idealizme doğru yol alır. Toy olarak nitelenen bir idealizm anlayışına varan bir güzergâhtır burası. Aynı şekilde maddecilikten yola çıkarak pozitivizm, empirizm ve toy gerçekçiliğe ulaşan bir farklı güzergah da mevcuttur. Bu ikisinin arasında orta noktayı belirleyen Bachelard tablo halinde şöyle belirtmiştir:⁶³

⁶¹ Gaston Bachelard, *Uygulamalı Akılcılık*, Çev. Emine Sarıkartal, 1. bs., İstanbul, İthaki Yayınları, , 2009, s.14.

⁶² Bachelard, *Yeni Bilimsel Tin*, s.21.

⁶³ Bachelard, *Uygulamalı Akılcılık*, s.14.



Akılcılığın bize kazandırdığı bilginin üzerinden yol alacak olursak, deneyimin formüle edilmiş bir formu ile karşılaşacağız. Bu formüle edilmiş olan bilgi bize bir tür bıçımıcılık sunar. Bu bıçımıcılık, akılcılığın sonuçlarını kabul eden bir yapıda olsa dahi bu yeterli bir durum değildir. Çünkü tümüyle akılcılığın çalışmalarını bize sunamaz. Belli başlı noktaların sadece gösterimini gerçekleştirmeyi tercih eder. Bu tercih onun yapısı gereği zorunlu bir durumdur. Burada uzlaşım üzerinden tercihler belirlenir. Kullanışlı olanın seçiminde keyfi bir durumun olmadığını söylemek de mümkün değildir. Bu keyfi

durum “düşünen özne”nin bir etkinliğidir. Bu bizi akılcılıktan idealizme götürür.⁶⁴ Ortaya çıkan idealizm ise çağdaş epistemolojinin kullanabileceği bir düşünce tarzı değildir. Çünkü idealist düşünce doğa üzerine felsefi olarak bir faaliyette bulunduğu vakit, doğadan sezgisel olarak ve dolaysızca edinebildiği imgeler üzerinden bir bilgi inşa eder. Deneyimin kendisinden faydalanmaz. Bilgiye erişim noktasında solipsist bir davranış takip ederek, deneyin araştırmalarından azade bir şekilde sosyal gerçekliğin uzağında bir faaliyet sürmektedir.⁶⁵

Tablonun yukarı doğru bakan yüzünden şimdi aşağıya doğru bakan tarafına geçecek olursak aynı şekilde bu tarafında da çağdaş bilimsel düşünce açısından pek de iç açıcı bir durum göstermediğini söylememiz gerekir. Düşüncenin gittikçe durağan bir yapıya doğru evrildiğini görmekteyiz. Gerçekçilik düşüncesinin bilgide oluşturduğu durağanlık bu düşünce çizgisini de kontrolü altına almaktadır. Akılcılıktan gerçekçiliğe giden yola bakacak olursak: ilk noktada akılcılıktan pozitivistliğe geçilmesi vardır. Zorunluluk pozitivistlikle birlikte ortadan kalkar ve tündengelim gücü açıklanamaz olur. Pozitivist düşünce kalındığı müddetçe çağdaş fizik tutarlı bir şekilde kendisini ortaya koyamaz. Pozitivistlikle devam edilmesi durumu bizi sadece ampirizme götürecektir. Faydacı bir ahlaka sahip olan pozitivistlik bir sonraki aşamada faydacılığa ve oradan da ampirizme doğru yol alacaktır. Ve ampirizmin ardından gerçekçiliği göreceğiz. Olgular dünyasının parıltılı görünen yüzü bir anda gözleri kamaştırarak ve şeyler yığını içerisinde kendimizi bulacağız. Gerçekçilik bizleri bir yanılsama içerisinde kalarak etkilenmemize sebep olmaktan başka bir duruma imkân vermeyecektir.⁶⁶

Modern düşünce kendisini idealizme doğru evrilen bir felsefe anlayışı ile veya aksi yönde gerçekçiliğe doğru evrilen bir felsefe anlayışı üzerinden açıklaması mümkün değildir. Bachelard, bu iki uç noktanın modern ve çağdaş bilim anlayışına herhangi bir katkılarının olmadığını düşünerek, onların mutlak ve kesin çizgilerle ayrılmış anlayışları doğrultusunda bilimi sadece yavaşlattıklarını söylemektedir. Bilimin çağdaş dönemde geldiği nokta bu kesin ayrımların çok da ötesinde bir yerde durmaktadır. Biz bu ayrımlarla düşünmeye devam ettiğimiz müddetçe çağdaş bilim anlayışını veya modern bilimsel zihnin yapısını anlamamız pek mümkün görünmemektedir. Her iki düşüncede, hem

⁶⁴ Bachelard, Uygulamalı Akılcılık, s.14-15.

⁶⁵ Bachelard, a.g.e., s.15-16.

⁶⁶ Bachelard, a.g.e., s.17

idealizm hem de gerçekçilik tamamen dogmatik yapılarının sağladığı güç ile ayakta durmaktadırlar. Bachelard için gerçekçilik kendisini tamamlamış bir yapıda iken, idealizm ise henüz vakti gelmemiş bir yapıya sahip olarak modern düşünce için aramış olduğumuz güncellik ve ilişkiselliği bize vermezler. Karmaşık bir yapının artık bilime hâkim olduğu dönemde bilimsel zihin her an değişimlere açık, kendisini güncelleme yeteneğine sahip bir yapıda olmalıdır. Bu zihnen açıklık durumu karşımıza çıkan yeni durumlar karşısında yeni bağlantılar ve ilişkilerin kurulabileceğinin farkında olarak çalışmanın gerekliliğini bizlere gösterir.⁶⁷

Bachelard, bütün bu eleştirilerinin sonucunda akılcılığın anladığımız anlamıyla bilimin içerisinde olması gereken akılcılıkla uzaktan yakından ilgisi olmadığını, teknik maddeciliğin de aynı şekilde gerçekçilik anlayışından tamamen farklı bir noktaya işaret ettiğini göstermeye çalışır. Bu tutum sonucunda eğer Bachelard başarabilmemiz durumunda bilimin düşünen deneyim ile akılcı temeldeki icatların birlikteliğiyle çağdaş bilimsel düşüncenin oluşabileceğini söyler.⁶⁸

Bilimsel faaliyet, teori ile pratik arasındaki ilişkinin bir hale getirilip birlikte çalışmasıyla mümkün olabilir. Artık rasyonalizm ile empirizmi birbirlerini tamamlayan ve birbirlerinden bağımsız olarak işleyemeyen bir ve aynı yapı olarak görmek gerekmektedir. Bu ikili anlayışın uyumlu çalışması sonucunda bilim kendisinden istenilen duruma gelebilir. Bachelard için burada önemli olan rasyonalizm ve empirizm iki ayrı ve farklı alanlarda iş yapan bir felsefeden ziyade hem numen hem de fenomenin birlikte olduğu hale getirilmesini önermektedir. Bu öneri üzerinden inşa edilen diyalektik sistem ikiliklerden faydalanan bir yapı göstermekten ziyade ikisinin birlikteliği üzerinden bir faaliyet alanı oluşturmalıdır. Rasyonalizm ve empirizm bir diyalektik ilişki içerisinde tez ile antitez olarak düşünülebilir. Tez ve antitezin tamamlayıcılıkları gibi rasyonalizm ve empirizm de birbirlerini tamamlar mahiyettedirler.

⁶⁷ Bachelard, a.g.e, s.19.

⁶⁸ Bachelard, a.g.e., s.19.

“Özetle, boşlukta duran bir rasyonellik yok, bağlantısız empirizm yok, işte çağdaş Fizik’te kuram ile deneyin sıkı ve belirgin sentezini temellendiren iki felsefi yükümlülük.

Bu ikiz kesinlik esastır. Unsurlardan biri eksik olduğunda, deneyler pekâlâ yapılabilir, matematik yapılabilir ama çağdaş fiziğin etkinliğine dâhil olunamaz. Bu kez ikiz kesinlik ancak iki hareketli bir felsefeyle, bir diyalogla ifade edilebilir.”⁶⁹

Rasyonalizmin deney ile sınanmaya tabi tutulması ve empirist anlayıştan bağımsız olarak bilimsel düşüncede alınmaması bir eksiklik durumunu ifade etmez. Aksine empirizm ile girmiş olduğu ilişki rasyonalizmin kendisini yargılama ve denetleme imkânı vermektedir. Denetleme imkânına sahip olması durumu ise olguda yaşanan herhangi bir eksiklik durumunda müdahale edilme imkânı vermektedir. Uygulamalı akılcılık ya da rasyonalizm diye nitelediğimiz bu durum klasik akılcılık anlayışımızın aksine eleştirilebilir ve değişime açık bir yapıya dönüşür. Dokunulmazlık mertebesinde inen akılcılık açıklık kazanan bir felsefe anlayışına dönüşmüştür. Bachelard, kapalı sistemler içerisinden eleştiriden muafiyet durumunun bilimsel bilgi için doğru bir anlayış olmadığını ileri sürer. Ancak bilim bir kesinlik arayışında olaksa bunu yapması için akılcı ve deneyci anlayışları diyalog halinde çalıştırabilmesi gerekmektedir. Diyalog hali ispat noktasında “ikiz kesinlik” durumunu ortaya koymaktadır. Bu kesinlik anlayışı her iki unsurun birlikte çalışmasıyla elde edilen ve bilimin sahip olması gereken açık yapıyı ortaya koyan anlayıştır.

Diyalektik ilişkiden bahsettiğimiz yerde üzerinde durmamız gereken nokta iki zıt durumun bir arada ele alınmasıdır. Bachelard iki zıt anlayışı bir noktada birleştirerek onların tamamlayıcılık özelliğine vurgu yapmıştır. Klasik anlayışın sahip olduğu kapalı anlayışın durumuna “hayır” diyerek uzlaşmayı sağlamaktadır. Bunu *Hayır Diyen Felsefe* veya *Yok Felsefesi* olarak dilimize tercüme edilen kitabında ele almaktadır. Bu kitabını daha detaylı ele alacağız ama konumuz alakalı olarak kısaca bahsedecek olursak ortaya koyduğu anlayış kapsayıcı olabilmektir. Yani diyalektik anlayış çerçevesinde zıtların bir

⁶⁹ Bachelard, a.g.e., s. 12 – 13.

araya gelmesi için mevcut duruma hayır diyebilen bir felsefe anlayışıdır. Akılcılık pratik ile ilgilenmez, empirizm ise teorik olana odaklanmaz gibi süregelen anlayışa karşı hayır bunun böyle olması gerekmez diyebilmiştir. Bu doğrultuda fenomenin kuramsal düşüncedeki yetkinliği hem de eksiksiz şekilde tam ve açık bir fenomen olarak ortaya koymak mümkün olmaktadır. Bilimsel ilerlemede eğer belli bir noktaya ulaşmak istiyorsak bütün uygulamaları kapsayan bir diyalektik sürecin inşa edilmesi gerekir. Çağdaş bilimin ilerleyici anlayışı ile ortaya çıkan bu anlayış Einstein ile başlayan sürece işaret etmektedir.

Bilim insanlarının diyalog içerisindeki bilim fikirlerine nazaran felsefede bu şekilde bir anlayışı görememekteyiz. Bilimin daha öncede bahsettiğimiz şekilde diyalog halinde yani rasyonalist ve empirist düşüncenin bir arada olan yapısı diyalektik anlayışı ortaya koymaktadır. Zaten Bachelard, eserlerinde belirttiği üzere temel amacının diyalektik yapının teşhiri olduğunu ifade eder. Bilimsel düşüncede önemli olan diyalektik anlayış ve sentetik yapıdır. Bu iki durum çağdaş bilimsel düşüncede önemli kavramlardır.

Bachelard'ın devamlı olarak vurguladığı diyalog fikri ne kadar iki farklı anlayışın birlikte kullanılması olarak görülse de, aslında Bachelard bir tarafa daha fazla ağırlık vermektedir. Rasyonalizm onun için her zaman daha ön plandadır. Felsefe tarihine genel olarak baktığımızda filozofların gerçeklikten genele doğru ilerleyen bir anlayışın hâkim olduğunu görmekteyiz. Tümevarımsal bir felsefe anlayışın getirmiş olduğu bu hal Bachelard açısından yanlıştır.

“Epistemolojik yöney, Aristoteles'ten Bacon'a varıncaya kadar tüm filozofların tumturaklı biçimde ilan ettiği gibi gerçeklikten genele doğru değil, tam tersine ussaldan gerçeğe doğru ilerler.”⁷⁰

Bachelard, bu yanlış gidişin düzeltilmesi için matematiğin temelde olduğu veya akılcılıktan yola çıkan bir anlayış ile yaygın düşüncenin karşısına çıkmaktadır. Teori onun için uygulamanın öncesinde olması gereken bir durumdur. Modern bilim bir inşa üzerine

⁷⁰ Bachelard, *Yeni Bilimsel Tin*, s.10.

kurulu olarak işler. Ve bu işleyiş teorinin deneysel alanda devamlı olarak inşa edilmesi durumudur. Teknik bir gerçekçilik olarak nitelenen bu gerçekleşme çağdaş bilimsel düşüncenin ayırıcı özelliğidir. Geçtiğimiz yüzyıllardaki bilimsel düşüncenin akılcılığında pragmatik duygular ön plandadır. Ancak pragmatik olarak inşa edilen bir yapıdan ziyade tamamen teknik tarzda gerçekleşen bilimsel bir zihin oluşturmak gerekir.⁷¹

Matematiğin temelde yer aldığı bu sistemde, teorik düşüncenin pratiği öncelendiği bir yapı mevcuttur. Bachelard matematiğin gerçekleştirilmesi için oluşturduğu felsefesinde bilimsel düşüncenin ifade edilmesinin yönteminin bu olduğuna işaret etmektedir. Yeni bilim kavramsallaştırması üzerinden çalışan, pragmatik yargılar ve ortak deneyimlerden uzak duran bir anlayışa sahiptir. Çünkü bilimsel düşünce aklın deneyim ile doğrulanarak ortaya konulmuş öğretilerdir Bachelard için. Aklın tamamen deney ile birarada olan işbirliği üzerinden bilimsel düşünce devam etmektedir.

Birikimci bilim anlayışını, sürekli büyüyen bilim anlayışını kabul etmeyen Bachelard her ne kadar rasyonalist bir anlayış ortaya koysa da akıl ile deneyim arasında diyalektik bir süreci öngörür. Modern bilim için yapılması gereken kavramsallaştırma ile pratik üretimi kaynaştıracak olan “uygulamalı akılcılık” anlayışıdır.

Uygulamalı akılcılık sonrasında detaylı olarak ele alınacak olsa da kısaca diyalektik bir süreci ifade etmektedir. Bu diyalektik süreç akıl ile deneyimin birlikte iş yapması sonucu ortaya çıkan durumdur. Bilim ancak her ikisinin dışta bırakmadan iş yapması sayesinde iş görebilir. Tabi bunu yapacak bilimin gelişimini incelemek için gerekli olan “tarihsel epistemoloji” anlayışıdır. Tarihsel epistemoloji, bilimsel kavramları tarihsel gelişimi içerisinde inceleyen bir yöntemdir.⁷²

Tarihsel epistemoloji, bilginin teori ile pratik etkileşimi içerisindeki durumu tarihsel olarak incelemektedir. Diyalektik süreç kavramlar ile iş yaptığından öncelikli olarak tarihsel sürecini iyi analiz etmesi gerekmektedir. Zihniyetin analizini kavramlar üzerinden yapabileceğimiz bilimsel düşünce yeni imkânları oluştururken, hayır demesi gereken yerleri ve aynı şekilde yeni oluşacak diyalektik süreçleri görmesi gerekmektedir. Tarihsel epistemoloji bizlere kavramların bu gelişimini verme noktasında önemli bir görev görmektedir. Çünkü tarihsel epistemoloji iki konuda bizlere yardımcı olmaktadır:

⁷¹ Bachelard, a.g.e., s.11.

⁷² Taylan, a.g.m., *Bilimsel Zihnin Oluşumu*, s. 3.

“1) bilimsel kavramların incelenmesini ve eleştirilmesini merkeze alan yeni bir akılcılık; 2) bu akılcılığın ürettiklerini kolektif ve tarihsel kimliğiyle kabullenecek, kısacası bir pratik olarak kavrayacak “inşacı” bir epistemolojiyi”⁷³. Sunduğu akılcılık ve bunun pratikteki yansımaların tarihsel durumunu kabul edecek bu anlayış bizlere epistemoloji ile tarih arasında bağlantı kurma imkânı sağlamaktadır. Bilimsel aklın belli bir hafızaya sahip olması onun hem tarihselliğini hem de bilgi açısından halini vurgulayarak onun inşacı perspektiften istenilen proje yerine getirilebilmektedir. Bilimsel faaliyetlerimiz bu açıdan tarihsel ve kolektif yapısıyla bizleri kavramların merkezi önemde olduğu bir anlayışa götürür. Bu anlayış ise bilimsel gelişim veya değişimi anlamak için farklı bir bakış açısı sunmakla birlikte, bilimsel bilginin oluşumunun ana kaynaklarını da görme ve onları sınılamaya tabi tutma imkânı vermektedir.

1.7. GASTON BACHELARD’DA DİYALEKTİK YÖNTEM

Bachelard’ın sisteminden bahsettiğimiz her noktada geçen diyalektik kavramına ayrıca odaklanmak gerekmektedir. Diyalektik, tez ve antitez şeklinde sorularla ilerleyen bir yöntemdir. Bu yöntem ile varılmak istenen hedef, gizli kalmış nedenlerin belli bir ilişki içerisinde ortaya çıkarılması durumudur. Bachelard’ın diyalektik anlayışında önemli olan noktalar ise hem geçmişin bize sunduğu eksiklerin eleştirilmesi veya yıkıma uğratılması hem de çözülen çelişkilerin ardından çıkan yeni çelişkilerle mücadele edeni bir felsefe anlayışının oluşturulmasıdır. Bu oluşum hem geçmişteki eksik ve yanlış bilgilerin elenmesi yönünde bir imkân sağlarken hem de yeni bilgilerin devamlı eleştirilen haliyle yeniden her seferinde inşa edilmesine imkân sağlamaktadır. Tez ve antitez arasında kurmuş olduğu birliktelik aralarında bir zıtlık oluşturmaz aksine birbirlerini tamamlayan bir ilişkiyi ortaya koymaktadır. Çünkü Bachelard, Hayır Diyen Felsefe’de aklın sürekli bir şekilde sağladığı tartışmanın felsefenin yıkıcı olduğu konusunda biz izlenim oluşturmamalıdır. Aksine bu sürekli tartışma durumu yapıcı bir etkinlik olarak diyalektik düşüncüyü diri tutmaktadır.⁷⁴

⁷³ Taylan, a.e., s. 3.

⁷⁴ Bachelard, Hayır Diyen Felsefe, s.149.

Bachelard'ın anladığı tarzda bir diyalektik asla Hegel'in diyalektiği gibi anlaşılmalıdır. Hegel'in ortaya koyduğu felsefi diyalektikten tamamen ayrı bir şekilde gelişme gösterir. Hegel, diyalektik düşünceyi ortaya koyarken tez, antitez ve sentez kavramlarını kullanır. Bu kavramlar bir çelişki içerisinde işlem görürler. Bu çelişki sonucunda yeni bir sentezin ortaya çıkmasıyla sona erer. Hegel'in sisteminde çelişik olan tez ve antitez Bachelard'ın için birbirlerini tamamlayan unsurlardır.⁷⁵

C. Bialobrzski'den yapmış olduğu alıntıda çağdaş bilim şöyle ele alınmaktadır: *“felsefi diyalektiklerden açıkça ayrılır, çünkü o a priori bir kuruluş değildir ve doğanın bilinmesinde zihin tarafından izlenen yolu dile getirir. Felsefe diyalektik, örneğin Hegel'inki, savın ve karşı-savın karşıtlığıyla ve bunların daha yüksek bir sentez kavramında kaynaşmasıyla iş görür. Fizikte, birleşmiş kavramlar, Hegel'de olduğu gibi, çelişik değildirlere; daha çok sav ile karşı-sav birbirlerini tamamlar...”*⁷⁶

Felsefe tarihinde de bunu gören Bachelard diyalektik sürecin genelleştirmeyi olanaklı kılması gerektiğini söyler. Genelleştirme, iki zıt görünen düşüncede kapsmalıdır. Yüzyıl öncesinden bu yana bilimsel düşünce ilerlemesini ancak diyalektik genelleştirme ile sağlamıştır.⁷⁷

Diyalektik yöntem bilimsel bir yöntem olarak teoriyle pratiğin bir aradalığına vurgu yapmaktadır. Teori ile pratik arasındaki ilişkiye vurgu yapan uygulamalı akılcılık anlayışı Bachelard'ın “hayır diyen felsefesi” ile beraber düşünülmelidir. Uygulamalı akılcılık birlikte iş gören bir faaliyet olarak, hayır diyen felsefenin başlangıçtaki kabullerin reddi üzerinden başlayan ve devamında diyalektik süreçler ile devam eden süreçtir. Diyalektik süreci inşa ederken gerçekçi ve akılcı birlikte çalışmalıdır. Herhangi biri diğerinden ayrı yapılmaya çalışıldığında ister istemez eksik kalacaktır. Bu eksiklik ancak ve ancak aklın ve deneyin birlikteliğinde giderilebilir. Bu ilişki sayesinde oluşan diyalektik anlayış bilimsel düşüncenin temelini oluşturmaktadır. Bu diyalektik durum sayesinde aklın temsil ettiği düşünce ile deneyimin temsil ettiği varlık ortamı yapının merkezini oluşturmaktadırlar.

⁷⁵ Bachelard, a.g.e., s.150.

⁷⁶ Bachelard, a.g.e., s.150.(Akt. Les nouvelles théories de la physique, 1939, s.251-252.)

⁷⁷ Bachelard, a.g.e, s.152.

1.8. GASTON BACHELARD'DA DİYALEKTİK SÜREÇ: SÜRENİN DİYALEKTİĞİ

Diyalektik düşüncesini kısa kısa anlattığımız Bachelard'ın konuyu derinlemesine işlediği yer *Sürenin Diyalektiği* kitabıdır. Kitabın ismi akla gelince hemen herkesin bildiği şekilde eserin temeli Bergsoncu anlamdaki zaman anlayışına bir karşı çıkıştır. Eser genel anlamda süre üzerine olsa da diyalektik anlayışı genel hatlarıyla anlamak mümkün duruyor.

Bachelard süreyi incelerken felsefesinin başka yaklaşımlarında da olduğu üzere süreklilik fikrine karşı çıkar. Onun için bir süreklilik anlayışını anlamsızdır. Çünkü zamanın içerisinde boşluklar mevcuttur. Süreklilik olmayan zaman içerisinde belli bir ritim vardır. Ritim olmadan ve hareket olmadan durağan bir halin düşünceyi olumsuz mecralara yönlendireceğini söylemektedir.⁷⁸

Bachelard sürenin diyalektiğine Bergsoncu anlayışı eleştirerek başlamıştır. Bergson süreklilik anlayışını ortaya koyduğu yerde Bachelard bunun karşısına süreksizlik anlayışını koyar. Aslında Bachelard, Bergson'un bu konu haricinde bütün konulardaki görüşlerini kendisine yakın gördüğünü belirtir.⁷⁹ Bergson'un bu konu özelinde kabul ettiği dolaysız bir süreklilik durumu Bachelard açısından kabul etmeyeceği bir durumdur. Değişmez bir süreklilik yerine zaman zaman kırılmaların olduğu bir zaman anlayışını işaret eder. Bachelard Bergson'un zaman anlayışına karşı çıkışında iki önemli duruma karşı mesafeli duruşunun etkisi vardır. Bergson'un dolaysız ve derin bir süreklilik algısı Bachelard'ın anlayışı içerisinde bir yeri yoktur. Bergson'un sürekliliğe olan vurgusu karşısında Bachelard süreksiz bir şekilde Bergsonculuk geliştirmeye çalışmaktadır.⁸⁰ Süreklilik yerine zaman içerisindeki boşluklar sayesinde belli bir ritim eşliğinde zamanı kavrarız. Bu boşluk ardından bir doluluk gelir ve birbirlerini tamamlayan Bachelardcı anlamda diyalektik anlayış ortaya çıkar.

Bergson'a karşı çıkışlarında Bachelard onun bilginin olumlu ve olumsuz yargılarını ifade ederken yaptığı ayrıma karşı çıkar. Bachelard, bilgide olumsuz yargının aslında

⁷⁸ Gaston Bachelard, *Sürenin Diyalektiği*, Çev. Emine Sarıkartal, İthaki Yayınları, İstanbul, 2010, s. 12.

⁷⁹ Bachelard, a.g.e., s.22.

⁸⁰ Bachelard, a.g.e., s.23.

daha güçlü ve bilgiyi kanıtlayan bir yapıda olduğunu savunur. Bergson bunu kabul etmez. Onun için olumsuz ifade bilgi kanıtlayan bir yapıya sahip değildir. Bachelard bilgiyi daha çok çatışma ve karşı çıkış üzerinden konumlaması dolayısıyla onaylama onda her zaman iyi bir anlam ifade etmez. Yıkım ve eleştirinin önemine vurgu yapan hatta her eserinde polemik tavrını ortaya koyarken Bachelard bilginin inşasında yıkımın önemini bizlere göstermektedir.⁸¹

Bilgide çeşitliliği sağlayan şey onunla olan ilişkimizde onaylayıcı tutumumuz değildir. Aksine her bilgi içerisinde birçok alternatif imkânları barındırır. Bu imkânlara ulaşmak için yapılması gereken temel şey hayır diyerek onunla tartışmak ve onu yıkıma uğratmaktır. Aksi halde çeşitliliği sağlayamayız. Sadece olan bilginin kabulü üzerinden yerinde sayan bir bilgi ağı içerisinde kalırız.

Bachelard zaman üzerine düşünürken onu psikanalize tabi tutar. Zamanın sürekliliği ve süreksizliği tamamen psikolojik temelli bir anlayıştır. Aynı şekilde yukarıda bahsetmiş olduğumuz olumlu yargı veya olumsuz yargıda olduğu şekliyle de bunu düşünebiliriz. Zamanın bir süreklilik üzerinden olmadığını ve bunu yerine belli ritimlere sahip olunan süreksizlik durumundan oluştuğunu belirten Bachelard, bu konunun tamamen psikolojik olduğunu belirtir. Zaman süreklilikten ziyade şu anda olanlar veya olmayanlar üzerinden okunabilir. Olan bir şey yoksa zaman yeni bir oluşa hazırlanmaktadır, aksi halde ise olan olmuştur ve onun içerisindeyizdir. Bu geçişken hal içerisinde belli bir ritim meydana gelir. İnsan zamanı bu ritim içerisinde yaşar.

Potansiyel olarak süreklilik vardır ancak oluş halinde süreklilik yoktur. Varlık süreklilik halinde bulunamaz. Çünkü devamlı bir diyalektik değişim ve dönüşüm içerisinde olan dünyada olan şeyin ardından bir başka değişimin yaşanmama durumu yoktur. Her değişim belli kırılmalar yaşatır. Ve bu kırılmalarla zaman süreksiz bir halde olur. Yani Bachelard'ın dediği gibi, "*İmkan olarak zaman süreklidir. Varlık olarak zaman ise süreksizdir.*"⁸²Burada zamanı şu şekilde ifade etmek mümkündür: Potansiyel olan ya da yokluk olarak zaman ile aktüel olan ya da varlık olarak zaman. Psikolojik olarak nitelediğimiz durum ise tam olarak bu ayırmda ortaya çıkmaktadır. Tercihlerimizin zamanı algılamada ve yokluk olanı varlık haline getirme noktasındaki aktifliği

⁸¹ Bachelard, a.g.e., s.30.

⁸² Bachelard, a.g.e., s.41.

neticesinde zamanı algılarız. İnsanın iradesinin merkezde olduğu rastlantısal bir akıştan ziyade tamamen tercihlerimizin içerisinde gelişen ve değişen zamanın merkezinde vücut bulur.

Sezgisel olarak elde edilen bilginin güvenilir olmadığını belirtir Bachelard. Doğal olanın daha çok imkân sağladığına inanılır ve asıl zenginliğin bu doğallık içerisinde olduğu iddia edilir. Hâlbuki kavramlarımız ve algımız sezgilerle gelişmekten ziyade ilişkisellik içerisinde çalıştıkça oluşan ikincil sezgilerle oluşabilir. Bu sezgilerin doğal olandan farklı olarak sahip olduğu yapaylık her ne kadar onlara karşı bir eksiklik olarak görülse de aksine diyalektik sürecin içerisinde geçmiş olan sezgiler olarak daha güvenilir bir durum göstermektedirler.⁸³

Anlattıklarımızdan karşımıza iki önemli husus çıkmaktadır: iradesi ile seçim yapan bir zihin ve kavramların içerisinde elde edilmiş olan ikincil sezgiler. İlerleme bütün bunları bir kenara atarak işler. Yani iradeden bağımsız bir zaman, algımızın seçimlerini hesaba katmaksızın bizden bağımsız olarak ilerler. Bu ilerleyiş bahsettiğimiz üzere varlığın kendi yapısına aykırı bir durumdur. Çünkü varlık potansiyel olanların vücuda geldiği ve değişimin devamlı olduğu bir yapıya sahiptir. Burada ise değişim ortadan kaldırılarak yerine sadece süreklilik anlayışı koyulmaktadır. Bu durum ilerleme düşüncesinin uygun olmadığını ispatlar niteliktedir. Varlığa uygun olmadığı gibi ruhun da azap çekmesine sebep olan anlayışı terk etmek gerekmektedir. Ruhun azabını dindirecek olan şey ise ritmik bir anlayıştır. Bachelard, ruhumuzun ancak ritmik bir yaşamla, düşünceyle iyileşebileceğini söyler.⁸⁴

Ruhun düzenini sağlayacak olan şey ise suni bir şekilde ileri sürülen süreklilik anlayışından kurtulmaktır. Sürekliliğin sağladığı sözde düzen fikri yıkıma uğratılması gereken fikirlerin başında geliyor. Aksi halde ruhun azabını sona erdirmek Bachelard açısından çok mümkün görünmüyor. Ruh süreklilik algısıyla gayret göstererek hayat içerisinde mücadelesine devam eder. Ancak bu mücadele bitmeyecek şekilde devam ettikçe insanı yorar ve hayatını zorlaştırır. İnsan hayatında zekâsıyla iş yapar ve bunun için gayret sarfeder. Bu gayreti neticesinde belli davranışları sürdürüyorsa burada süreklilik hissine kapılır. Ortaya çıkan his uzadıkça yorucu hale gelir. Ve ruhumuzu bir

⁸³ Bachelard, a.g.e., s.25.

⁸⁴ Bachelard, a.g.e., s.12.

azaba doğru çeker. Bundan dolayı süreklilik içerisinde çekilen azaba kapılmamak için çözüm ritimdir. Ritim hayat içerisinde inişlerin çıkışların olduğu ve devamlı alternatiflerin hayatı şekillendirdiği bir hale bürür. Bu hal sayesinde ruh daha özgür olarak tercihlerini ortaya koyarak kendisini açık tutar. Açıklık ise yaşamın kolaylaşmasına imkân sağlaması ile birlikte psikolojik olarak zamanın canlılık kazanmasını sağlar. Bachelard buradaki yıkımıyla aslında genel kabul gören bir doğruya hayır diyerek onun yerine dinamizmi koymaktadır. Bu dinamizm ise onun diyalektik örgüsünde yaşam bulur.

Zamanın zihni yapının bir ürünü olarak gören Bachelard için zaman içerisindeki nedensellik anlayışını formüle edişi de farklıdır. Nedenselliği niceliksel durumları önemsemeyen bir akılcılık üzerinden tanımlar. Nedensellik bağımlı olumsuzlayıcı akıl yürütme ile kurmaya çalışan Bachelard için akılsal hale gelen değillenmiş olandır. Sözelimi yağmurda ıslanmış olan bir taşı düşünelim. Bu taşın ıslaklığının nedenini düşünürken bunu diyalektikleştirmek gerekmektedir. Yani taşın kendiliğinden ıslak bir yapıya sahip olmadığını ve taşın ıslak olmasının sebebinin başka bir şey olmadığını aksine yağmur tarafından ıslatıldığını belirtmek gerekmektedir.

Olumsuzlama sistemin temelinde her zaman canlılığını korumaktadır. Süre içerisinde de bunu çok net bir biçimde görmekteyiz. Nesnel kalıplar içerisinde algılanan herşeye karşı çıkan Bachelard algının, tekbiçimli halde ve genelleştirilmiş bir bilgi çerçevesinde ele alınmasına karşı çıkmaktadır. Eğer bir kavramı anlamak istiyorsak genel kavramlardan sıyrılarak onu incelemek gerekmektedir. Aksi halde ilk karşılaştığımız bilgiler bizim önümüze birer engel olarak dikilirler ve değiştirme imkânımız olmaz. Kendinde şey kavramına karşı çıkışı zaman için de geçerlidir. Zamanın kesin ve net kuralları yoktur. İnsan iradesinin tercihlerine göre şekil alan zaman her dönemde farklı algılar oluşturmaktadır. Çünkü hayatı diyalektik bir süreç olarak görürsek, kavram kendi içerisinde farklı yorumları ve potansiyelleri taşımaktadır. Potansiyellik yeni yorumların olacağını ve değişimin kaçınılmaz olduğunu bizlere göstermektedir. Bütün bunlardan edindiği gözlemler neticesinde ritim zaman için en ideal kavram haline gelmiştir. Çünkü insan zihninin yapması gereken zaman içindeki bu ritmi yakalamaktır. Ritmi yakalamak için ise diyalektik süreci iyi takip etmek gerekir.

Diyalektik sürecin takibi ve değillemelerin öğrenilmesi ile insan zihni daha açıklık kazanacaktır. Aynı şekilde bahsetmiş olduğumuz ruh da azap çekmeyecektir. Tabiki

burada Sokratik bir vazife de bizleri beklemektedir. Öğrendiğimiz şeyleri daha çok insan ruhunun azabını hafifletmek için anlatmak ve göstermek gerekir. Bunu yapmak ise zamanın algısını olduğu gibi aktaran bir anlayışla mümkün olmaz. Aksine değilleme yapılması gerekir. Olumsuzlanan kavramlar vasıtasıyla öğretilcek şeye ulaşmak daha mümkün gözükmemektedir. İnsanların zihninde alternatiflere karşı açılım sağlamak öğrenmenin önündeki çoğu engeli kaldıracaktır. Bu açılım sayesinde potansiyel durumlar oluşacak ve zaman artık bu değişkenliği içerisinde zihnin sağlamak istediği özgürlüğü bizlere sağlayacaktır. Zihni kötürüm hale getiren süreklilik karşısında bu tutum hem eğitim yönünden hem de zihni kabiliyetlerin geliştirilmesi yönünden önemli gözükmemektedir.

Öğretmek ve öğrenmek olguları bizleri bilgi konusuna yöneltmektedir. Bachelard'ın eserleri üzerinden bilim hakkındaki görüşlerini anlatmaya çalıştık. Şimdi ise yapmak istediğimiz bilginin öğrenilmesi, onun insan zihnindeki oluşumu ve onun önüne konulan engellerin felsefe tarihi içerisinde temel noktalar üzerinden okunması olacaktır. Bunu Bachelard'ın eleştirileri üzerinden yapacağız ve bu vesileyle onun bilim felsefesi ve epistemoloji üzerine düşüncelerini daha detaylı olarak anlamaya çalışacağız.

2. GASTON BACHELARD VE EPİSTEMOLOJİ

2.1. BİLİMLER FELSEFESİ VE/VEYA EPİSTEMOLOJİ

Felsefe başından bu yana bilim ile temas halinde olmuştur. Bazen kesin çizgilerle ayrı tanımlansalar da ilkçağlardan bu yana yapılan çalışmalar bize göstermektedir ki, bilim ile felsefe disiplin olarak ayrışmanın başladığı 19. yüzyıla kadar beraber iş görmüşlerdir. Tabi ki dönemin filozofları bilimsel çalışmalarını bilim felsefesi veya bilimler felsefesi olarak tanımlamamışlardır. Onlar için hepsi felsefenin içerisinde. Bunun için klasik filozoflar dediğimiz düşünürler dönemin bilimi ile olan çalışmalarını yaparken “bilimler felsefesi” diye bir tabir kullanmamışlardır.⁸⁵

Newton’un bilimsel eserinin başlığı bunun en açık göstergesidir. *Doğa Felsefesinin Matematik İlkeleri (1687)* şeklinde adlandırdığı eser bilimin temel konularını ele alan bir eser olarak doğa felsefesi olarak geçmektedir.⁸⁶

“Bilimler felsefesi” tabirinin görmemiz için 18. yüzyılı beklememiz gerekecektir. Ünlü fizikçi ve kimyager olan André-Marie Ampère (1775 – 1836) ile bu sözcük Fransızca diline girmiştir. Tabi aynı dönemde hemen hemen aynı zamanlarda İngiltere’de bu sözcük kullanılmaya başlanmıştır. Ampère’nin 1834 yılında yayınlamış olduğu *Bilimler Felsefesi Üzerine Deneme* ya da *Tüm İnsan Bilgilerinin Doğal Sınıflandırılmasının Analitik Sergilenmesi* eseri ile kavram kullanıma girmiştir.⁸⁷

Elektriğin Newton’u tabirini hakeden Ampère, bilimleri olgular olarak ele alır. Bilimler felsefesi işte buraya devreye girerek, olgular arasındaki ilişkiyi sınıflandırmaktır. Düzeni incelemek üzerine kurulan bu sistem bilimlerin gelişimini incelemeye çalışırken aynı zamanda bilme kapasitelerini de inceleme imkânı sağlamaktadır.⁸⁸

⁸⁵ Dominique Lecourt, *Bilim Felsefesi*, Dost Yayınları, Ankara,2013, s.15.

⁸⁶ Dominique Lecourt, a.g.e., s.15.

⁸⁷ D. Lecourt, a.g.e., s.17.

⁸⁸ D. Lecourt, a.g.e., s.18.

“Bilimler felsefesi” üzerine birçok düşünür belli teklifler sunmaya başlamıştır. Bunların arasında önemli bir isim de Auguste Comte’dur.(1798 – 1857) Bilimlerin sınıflandırılması üzerine yaptığı önerisi ile Politeknik Okulu öğrencisi olan Comte en basit fenomenlerin insana en yabancı fenomenler olacağına işaret etmektedir.⁸⁹

Comte, “Düzen ve İlerleme” fikrine yapmış olduğu vurgu ve bilgi düzenimize dair olguya yönelik anlayışı ile devamlı olarak ilerlemeye yönelik bir sistem inşa etmeye çalışmaktadır. Comte, bilimler felsefesi sayesinde bilimler üzerinden bir düzen inşa eder. Bu düzen kendisini her geçen gün geliştirerek kendisini ortaya koyar. Pozitivist bilime ulaşmaya çalışan Comte, bilimler vasıtasıyla pozitivist bilim anlayışına doğru yol alan bir düzen geliştirir.

İngiltere’de “Bilim Felsefesi” tabiri William Whewell (1794 – 1866) tarafından kullanılmıştır. Bu tabir *The Philosophy of the Inductive Sciences, Founded Upon Their History* (Tarihlerinden Yola Çıkarak Tümevarımcı Bilimlerin Felsefesi) adlı çalışmasında kullanılmıştır.⁹⁰Whewell, bilginin özüne ulaşmada bu kavramı kullanır ve muğlaklıklardan kurtulmaya çalışır.

“Bilimler Felsefesi” tabiri farklı felsefi düşünceler içerisinde bilimleri genel anlamda sınıflandırma üzerine eğilmektedir. Tabi burada önemli noktalardan biri her bilimin kendi özelinde ele alınmasına ek olarak bir birlik oluşturulmaya çalışmaktadır. Çeşitliliği yadsımayan yapısıyla bilimin birliği üzerine çalışmaktadır. Burada üzerinde durdukları nokta ise metafizik öğelerden tamamen sıyrılmak sistem içerisinde en ufak bir gizemin kalmasını engellemektir. Bilimsel yöntemi pozitivist evreye doğru geliştirmenin çabasının olduğu bu dönemde bilimin ilerlemeci anlayışına inanan ve düzeni bu şekilde kuran filozoflar için metafizik hiçbir öge kabul edilemez. Sınıflandırma zaten bilimlerin içerisindeki kapalı kalan yerleri aydınlığa çıkarabilmektir. Bu düzen fikri de bütün mistik öğelerin ortadan kalkmasıyla mümkün olabilir.

Pozitivist bir çerçeve içerisinde şekillenen ve ilerlemeye önem veren “bilimler felsefesi” anlayışına karşı olarak kullanan bir kavram daha vardır: “epistemoloji”. Kavram ancak yirminci yüzyıldan itibaren kullanılmaya başlanmıştır. Geçmiş kavramın çağrıştırdıklarından ayrılmak için kullanılan kavram eski kavramın yerini hızlı bir şekilde

⁸⁹ D. Lecourt, a.g.e., s.18

⁹⁰ D. Lecourt, a.g.e., s.19.

almıştır. Epistemoloji anlamını genişletmeye çalışanlar 17. ve 18. Yüzyılda epistemolojiyi, bilgi kuramından ayrı bir şey olarak tanımlanmıştır. Ancak Anglo-Sakson düşünce için epistemoloji sadece bir bilgi teorisi anlamına sahiptir.⁹¹ Şimdi “epistemoloji” kelimesinin tarihine bakacak olursa, ilk uğrayacağımız yer İskoçya olmaktadır. Kelime İskoç metafizikçi James Frederich Ferrier (1808 – 1864) tarafından ortaya atılmıştır. ⁹² *Epistemology* kelimesi 1854 yılında yayınlamış olduğu *Institutes of Metaphysics* adlı eserinde geçmektedir. Kelimeyi oluşturmak için Yunancadan iki kelime alınmıştır. Bunlar episteme ve logos’tur. ⁹³ Bu konuda bir farklı yorum daha mevcuttur. Ferrier’den daha önceki tarihte epistemology kelimesinin İngilizcede kullanıldığını söylenmektedir. Fichte’nin 1794 yılında kaleme aldığı “Wissenschaftlehre” adlı çalışma Fransızca *Principes de la théorie de la science* olarak tercüme edilmiştir. İngilizceye ise *Epistemology* olarak tercüme edilmiştir.⁹⁴

Kelimenin Fransa’da ortaya çıkışı ise Bertrand Russell’in (1872 – 1970) *Geometrinin Temelleri Üzerine Deneme* adlı çalışmasının çevirisinde görülür. 1897 yılında yayınlanan eser Fransızca’ya 1901 yılında tercüme edilir.⁹⁵ Bu yıllarda kavramın artık hızlıca dolaşıma geçtiği görme imkânımız vardır. Emile Meyerson (1859 – 1933), *Özdeşlik ve Gerçeklik* adıyla yayınlanan eserinin girişinde kavramı kullanışı bize bu konuda daha derin ipuçları sağlamaktadır. Meyerson kitaba şöyle başlar:

⁹¹ Hervé Barreau, *Epistemoloji*, çev. İsmail Yerguz, Dost Kitabevi, Ankara, 2010, s.7.

⁹² Meşhur bir metafizikçi tarafından “epistemoloji” kavramının bulunması önemli bir noktayı işaret etmektedir. “Bilimler Felsefesi”nin olgu dünyasının haricindeki hemen her bilgiye karşı yapmış olduğu ambargo neticesinde bilgi değeri olan olgu halinde bulunan inancına dönüşmüştür. Bir metafizikçi için kabul edilemeyecek olan bu durum karşısında, belki istemsiz belki de istemli olarak bir metafizikçinin yerine alternatif bir kavram bulması ilginç gözükmektedir. James Frederick Ferrier, sağduyu felsefesine olan yatkınlığı ile beraber bilinmezciğe olan eleştirileri kavramın içini doldurmada bizlere ipucu vermektedir. Alman idealizminden etkilenen bir düşünür olarak akademik çevrelerde tanınan bir kişilik olmuştur.

⁹³ Bkz. D. Lecourt, *Bilim Felsefesi*, Dost Kitabevi, Ankara, 2013, s.21. Epistemoloji kavramını oluşturan Ferrier aynı şekilde bir de cehalet teorisi için bir kavram oluşturmuştur. Buna *agnoiooloji* denilmiştir. Ancak bu çok fazla tepki almamıştır.

⁹⁴ Nami Başer, “Yirminci Yüzyıl Fransız Düşüncesinde Aynılık ve Ayrılık Kavramları Açısından Bilim Felsefesi”, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, 1998, s.13.

⁹⁵ D. Lecourt, a.g.e., s.21.

“Mevcut eser, yöntemi bakımından, bilimler felsefesi alanına ya da yaygınlaşmaya başlayan yaklaşık bir terimle epistemoloji alanına aittir.”⁹⁶

1907 yılında ilk kez Fransız bir filozof tarafından bilim felsefesinin yerine epistemoloji kullanılır. Meyerson’un *Özdeşlik (Aynılık) ve Gerçeklik* adlı eserinde ele aldığı konulardan bize epistemoloji kavramının konumlandığı yeri gösterme noktasında önemli olacağını düşünüyoruz. Bu eserin içerisinde Meyerson, Auguste Comte ve Ernst Mach’ın bilimsel açıklamalarda nedenselliği yoksayan felsefelerine karşı çıkarak nedenselliğini önemini vurgulamaktadır. Aynılık veya özdeşlik kavramının önemine işaret eden Meyerson, bilimin geçerliliğinin doğa ile olan ilişkisindeki özdeşliğine bağlı olduğunu savunmaktadır. Meyerson’un görüşleri hala canlılığını korurken ve tartışılmaya devam ederken epistemoloji çatısı altında ele aldığı özdeşlik, doğa ile aynılık ve birlik gibi konular hala epistemoloji altında tartışılmaktadır.⁹⁷ Fransa’da yaygınlık kazanmasının ardından kavram genel anlamıyla bilimsel gelişimi izleyen bir tanıma kavuşmuştur. Bazı bölgelerde sadece bilgi kuramı olarak ele alınan epistemoloji bilimsel yöntem üzerine odaklanan bir yapıya işaret etmektedir. Epistemoloji, *“bilimsel söylemlerin uygulamaya koydukları akıl yürütme tarzlarını incelemek ve teorilerinin biçimsel yapısını betimlemek için bu söylemlerin kesin analizine uygulanır.”⁹⁸*

Epistemoloji ile ilgilenen epistemologlar ise bilginin yöntemine ağırlık vererek anlamını düşünmezler. Burada epistemolog bir kuramcı olmaktan ziyade bilimsel gelişmeleri anlamlandırma uğraşısı içerisinde olan ve bilimin ortaya koyduğu bilgiyi geçmişten bugüne incelemeye çalışan olarak karşımıza çıkar.

Tanımlarını vermeye çalıştığımız epistemoloji ve bilim felsefesine yönelik tarihi arka planı da inşa etmek gerekmektedir. Gelişimin en etkili olayı hiç şüphesiz Fransız Devrimi’dir. Devrimin sağladığı imkânlar nispetinde söz sahibi olan burjuva sınıfı mecliste söz sahibi olan bir konuma gelmişlerdir. Mecliste ise yer elde etme noktasında ana güçlerini bilimsel düşünce oluşturmaktadır. Bilim dönem itibariyle artan otoritesiyle

⁹⁶ E. Meyerson, *Identité et réalité* (1908), Paris, Vrin, 1951.(Akt. D. Lecourt, a.g.e., s.21.)

⁹⁷ Bknz.:Nami Başer, “Yirminci Yüzyıl Fransız Düşüncesinde Aynılık ve Ayrılık Kavramları Açısından Bilim Felsefesi”, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, 1998, s.13 – 14.

⁹⁸ D. Lecourt, a.g.e., s.22.

bir iktidar oluşturmuştur.⁹⁹ 19. yüzyıl bilimin verimliliğinin en üst seviyede olduğu zamanlara işaret etmektedir. Bilim hem üretkenliğiyle hem de değişimin yüksek seviyede olduğu bir dönemdir. Oluşan böyle bir imaj altında birçok bilim adamı milletvekili olma imkânı kazanmıştır. Bilim artık burada ideoloji halinde iktidara giden yolun önemli basamaklarından biri olmuştur.¹⁰⁰ Kısacası Devrim sayesinde ki epistemoloji kendisine gelişip serpilmek için bir alan bulmuştur. Siyasetin bu halinin yanında düşüncede de bazı değişiklikler görülmektedir.

19. yüzyıl Aydınlanma düşüncesi ile kendisini temellendiren bu dönemde felsefi olarak bazı kabuller dönemin ruhunu yansıtmaktadır. Aydınlanma düşüncesi modern felsefenin kuruluşu ile birlikte bilimin başarıları neticesinde 18. yüzyıl Aydınlanma düşüncesinin ortaya çıkmasına imkân sağlamıştır.¹⁰¹ Aydınlanma düşüncedeki gelişiminin yanında bilim, kültür ve toplumsal yaşamın hepsinde değişikliklerin olduğu bir yapıyı ifade eder. Avrupa’da Aydınlanma dönemi 17. ve 19. yüzyıl arasındaki süreci ifade eder. Burada önemli noktalardan bir tanesi Aydınlanma dönemi düşünürlerin refleksleridir. Dönemin düşünürleri akıl ve bilime olan vurguları ile bilginin önemine işaret etmektedirler.¹⁰²

Aydınlanma insanın aklına büyük önem veren bir hareket olarak, aklın bilim sayesinde herşeyin üstesinden gelebileceği düşüncesi hâkimdir. Bu yüzden burada devamlı akıl vurgusu yapılmaktadır. Akıl ile yapmak istedikleri eleştirel olmanın gerekliliğini göstermektedir. Kant’ın “Aklını kullanmaya cesaret göster!” tabiriyle simgeleşen anlayış, geçmişten gelen hemen her şeyi yadsıyarak düşünce üretmektedir. Düşünce, geçmişin dini ve mistik bilgilerinden arındığı ölçüde gerçek bilgiye ulaşabileceği vurgulanmaktadırlar. Akla olan aşırı güven ve onun bilimdeki izdüşüm aydınlanmanın sağlamak istediği durumdur. Akla karşı eleştirel yaklaşımı Rousseau’nun eserlerinde görmekteyiz. Rousseau, geleneksel aklın kullanımına dair eleştirileriyle düşüncenin ana gidişatını belirleyen isimlerden biri olmuştur.

⁹⁹ Nami Başer, “Yirminci Yüzyıl Fransız Düşüncesinde Aynılık ve Ayrılık Kavramları Açısından Bilim Felsefesi”, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, 1998, s.14.

¹⁰⁰ Nami Başer, a.g.e., s.15.

¹⁰¹ Kasım Küçükcalp - Ahmet Cevizci, Batı Düşüncesi, İsam Yayınları, İstanbul,2014, s.145.

¹⁰² Kasım Küçükcalp – Ahmet Cevizci, a.g.e., s.145.

Aklın ve ilerlemenin temel motivasyon haline geldiği bir bilgi anlayışı çerçevesinde bilginin gelişimi ve değişimi üzerine düşünmenin gerekliliğini kabul etmemiz gerekmektedir. Epistemoloji bu dönemin bir ürünü olarak aslında aklını eleştirel formda kullanan zihnin elde ettiği bilgileri eleştirel olarak incelemesi ve akıl yoluyla bütün bilgisini düzenlemesinin bir ürünüdür.

Sanayi devriminden itibaren başlayan süreç ve ardından Fransız burjuvazisinin özerklik talepleri buna ilave olarak bilimsel düşüncenin otorite haline geldiği alanında mevcut hale gelmesiyle bilim yerini sağlamlaştırmaya başlamıştır. Bu dönemde yapılmak istenen temel gaye bilimselliğin zemininde oluşturulan siyasal yönetimdir.¹⁰³

Epistemoloji kavramının temellerini sorguladığımız vakit gelişiminin nedenini bilim tarihinden kaynaklanmadığını görmekteyiz. Aksine felsefe tarihinde bilimin ön planda olması sonucu olarak ortaya çıktığını görüyoruz. Siyasal konjonktürün de etkili olduğu bu dönemde bilimin bu hızlı yükselişinin nedenini anlamaktayız. Siyasi gücün artık bilim adamlarının yoğunlukta olduğu bir meclisin kontrolünde olması ister istemez bilime karşı daha yoğun çalışmaların yapılmasına ön ayak olacaktır. Filozoflar tanımını kendileri koydukları ve gerçekten bilimsel bilginin teorisini ortaya koymaktan ziyade bilimsel gelişimin motivasyonlarına yönelik incelemeler yapmak istemektedirler. Bilimsel bilginin sınırlarını çizmek için bilimsel gelişiminin motivasyonlarını eleştirel gözle incelemek gereklidir. Çünkü bugüne kadar gelen bilimsel öğretilerin yapılan her yeni araştırma neticesinde yıkıma uğraması yeni arayışlara yöneltmiştir. Yeni arayışlar ihtiyacı yeni tanımlar, yeni kavramlar ve yeni teorilerin oluşturulması zeminini sağlayacaktır.

Bilim insanları modern düşüncenin gelişimine kadar doğada elde edilen bilgi ile bilimin kullandığı bilginin tam olarak aynı olduğuna inanırlardı. Dört duyu organımızla bunun sınamasını yaparak bilimsel öğretilerini oluşturabilmektedirler. Ancak bilimin hızlı gelişimi sonucunda doğada görülemeyen olguların da devreye girmesiyle hâkim görüş tutarlılığını yitirmeye başlamıştır. Dünyanın birliğine ve bütünlüğüne dair vurgular bilimsel düşünce açısından yıkılmaya mecburdur. Klasik bilimin bize sunmuş olduğu denge fikri etkisini yitirmeye başlamıştır. Denge fikrinin ortadan kalmaya başladığı bir

¹⁰³ Nami Başer, "Yirminci Yüzyıl Fransız Düşüncesinde Aynılık ve Ayrılık Kavramları Açısından Bilim Felsefesi", İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, 1998, s.16.

vakitte Alman idealizmi kendisine alan bulabilmiştir. Ancak idealist düşüncenin bilimin içerisine girmesiyle birlikte Hristiyan öğretilerin de aynı şekilde bilimde aktif olmaya başladığını görüyoruz. Filozofların tutumlarında açık şekilde görülen bu tutum neticesinde sitemlerini inşa ederek dini inançlarının formüllerinden faydalanmışlardır. Özellikle Auguste Comte, “insanlık dini” dediği meşhur tezi ve bildiri okumak için kiliseyi tercih etmesi en büyük örnektir.¹⁰⁴

Fransız geleneğini genel olarak bakacak olursak felsefi olarak ampirizmi reddeden ve epistemolojik açıdan mantıkçılıktan uzak duran bir tavır ile özgünlüklerini ortaya koymaktadırlar. Felsefe ile bilim tarihini birlikte ele alan bu gelenek yukarıda bahsettiğimiz aydınlanma tavrını göstermektedirler. Fransa’daki entelektüel ve politik durumu etkisini burada tekrar belirtmek isteriz.¹⁰⁵

Fransız gelenek ile alakalı ilginç bir soruyu burada paylaşmak isteriz. Fransız geleneği oluşturan birbirinden önemli filozoflar vardır. Bu grubun içerisinde aydınlanma felsefesi savunusu tamamen İngiliz hayranıyken, bu gelenek genel olarak Anglo-Sakson düşüncesindeki ampirist düşünceye karşı nasıl mesafeli durmaktadır?¹⁰⁶

Burada Auguste Comte’un önemli rol oynadığını söyleyebiliriz. Fransız filozofları olguculuğa önem verseler dahi hiç bir zaman ampirist olmamışlardır. Bilginin başlangıcında dört duyumuzla elde ettiğimiz veriler herhangi bir anlam ifade etmemektedir. Bilginin başlangıcı için önemli olan olayların nedenleri üzerine ürettiğimiz “spekülasyonlar”dır. Düşünceyi geliştirecek olan şey spekülatif düşüncedir. Çünkü önemli olan bilmenin evvelinde yaptığımız gözlemler değildir. Aksine gözlemlerimizi belli bir forma sokacak ve onlara anlam katacak olan şey aklımızda oluşturduğumuz teoridir.¹⁰⁷

Fransız geleneği içerisinde kendinden önce gelen bütün düşünürlerin derslerini biraraya getiren kişi Gaston Bachelard’dır. Fransız epistemoloji geleneği denildiğinde akla gelen ilk isim olarak epistemoloji yönelik yeni şeyler söylemeye çalışmıştır. Bunu yaparken hem kendinden önceki düşünürlerin fikirlerinden faydalanmış hem de yeni

¹⁰⁴ Nami Başer, “Yirminci Yüzyıl Fransız Düşüncesinde Aynılık ve Ayrılık Kavramları Açısından Bilim Felsefesi”, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, 1998, s.22.

¹⁰⁵ Dominique Lecourt, Bilim Felsefesi, çev. Işık Ergüden, Dost Yayınevi, Ankara, 2006, s.103.

¹⁰⁶ D. Lecourt, a.g.e., s.107.

¹⁰⁷ D. Lecourt, a.g.e., s.107.

gelişmeler doğrultusunda yeni özgün fikirler ortaya koymuştur. Epistemoloji ile alakalı “tarihsel epistemoloji” önemli kavramlarından biridir.¹⁰⁸ Bilimsel düşüncenin anlaşılması için tarihsel bir perspektif içerisinden düşünülmesi gerektiğini söyler. Tarihi perspektif üzerinden Bachelard, yeni doktrinlerin eski doktrinlerle girmiş olduğu ilişkiyi anlamaya çalışır. Gerçeğin peşinden devamlı olarak arayış içerisinde olan Bachelard şöyle der: “Gerçek, asla inanabileceğimiz şey değildir; o, daima düşünmemiz gereken şeydir.”¹⁰⁹

Bachelard, Platon kökenli bir filozof olarak da görülebilir. Doksa – episteme anlayışına bağlı bir filozof olduğunu söyleyebiliriz. Bachelard, doksayı eleştirirken Platoncu bir edayla mağara benzetmesini¹¹⁰ kullanarak yapar. Mağaradaki görüntülerin aldatıcılığından bahseder. Görüntülerin büyüme kapılan ve hakikate sırt çevirenleri eleştirir. Karanlıkta kalmışları aydınlığa çıkarmanın bizim görevimiz olduğunu söyler.¹¹¹ Bachelard, Platoncu şekilde düşünse de Platondan farklı olarak bilimin hakikat ile bir olduğunu söyler. Platon hakikati daha farklı yerlerde görürken, Bachelard onları özdeşleştirir. Bachelard’a göre hakiki olan bilgi sadece bilimsel bilgidir.

2.2. GASTON BACHELARD’DA EPİSTEMOLOJİK ENGEL KAVRAMI

Epistemolojik engel tanım itibariyle bireyin yaşadığı toplum, konuştuğu dil, sahip olduğu kültürel yaşam ve daha nice çevresinde sahip olduğu niteliklerin ona vermiş olduğu bir zihin formunun içerisinde düşünmesinin sonucu olarak, bağımsız bir şekilde

¹⁰⁸ D. Lecourt, a.g.e., s.108.

¹⁰⁹ D. Lecourt, a.g.e., s.112.

¹¹⁰ Mağara Benzetmesi, Platon’un *Devlet* adlı diyalogunda geçen zamanın eğitim ve bilgi anlayışını eleştirmek amacıyla mecazi bir dille ifade edilen ve kendi eğitim ve bilgi anlayışını ifade ederek, insanlığın bulunduğu hali eleştiren bir benzetmedir. Bu benzetme içerisinde insanlar çocukluktan bu yana elleri arkadan bağlı şekilde duvara karşı oturmaktadırlar. İnsanların arkasında bir ateş vardır ve bu ateşin önünden cisimler geçer. İnsanlar başlarını dahi çeviremedikleri için nesnelere ancak duvara yansıyan görüntülerini bilirler. Ve bu onlar için gerçek bilgidir. İçlerinden bir tanesi zincirlerinden kurtulup arkasını dönse bilginin gerçek kaynağını görecektir. Ancak bunu diğerlerine anlatmak ve ikna mümkün değildir. Görünenin ötesinde bir gerçekliği işaret eden bir örnek Platon metinleri içerisinde en önemlileri arasında gelmektedir. Bknz. Ahmet Cevizci, *Paradigma Felsefe Sözlüğü*, Paradigma Yayınları, İstanbul, 2011, s.564 – 565.

¹¹¹ Nami Başer, “Yirminci Yüzyıl Fransız Düşüncesinde Aynılık ve Ayrılık Kavramları Açısından Bilim Felsefesi”, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, 1998, s.74.

düşünme imkânının olmadığı durumlar için kullanılmaktadır.¹¹² Sahip olunan düşünce kalıpları farklı ve bağımsız düşünceye ulaşma noktasında bizlere çok büyük zorluklar çıkarmaktadır. Çıkardığı bu zorlukların hepsine epistemolojik engel denilmektedir.

Epistemolojik engel kavramını terimini ilk olarak kullanan ve eserlerinde dile getiren kişi Gaston Bachelard'dır. Bachelard, bu terimi öncelikli olarak yazdığı bir makalede ardından ise *Bilimsel Zihnin Oluşumu* adlı eserinde kullanmıştır. Epistemolojik engel kavramı Bachelard'ın takipçileri olan özellikle Michel Foucault ve Louis Althusser tarafından felsefi anlayışlarında kullanılacak ve geliştirilecektir.

Bilimsel etkinlikte yapmamız gereken ilk olarak düşünceyi diyalektik bir forma sokabilmektir. Diyalektik yöntem bilimsel bilgide yenilikler için eski düşüncelerin atılması veya değiştirilmesi anlamını taşır. İlerlemenin imkânını sağlayan bu adım sayesinde ki biz yeni gelişmeler karşısında sistemimizi yeniler ve bilimsel ufku açtığı yeni yollardan daha farklı teoriler ortaya koyma imkânı bulabiliriz. Hakikatin tek temsili olarak bilimi gören Bachelard için bazı durumlarda bilimin önünü kesen durumlar ortaya çıkmaktadır. Bunu tetikleyen olarak felsefede bilimin açmış olduğu düşünsel ufku üstünü örtmekte ve engellemektedir. Felsefenin sahip olduğu bu tavırdan dolayı o, "Bilim, felsefeyi yaratır." demiştir.

Bilim ilerleyişini ele alırken ilk yapmamız gereken altında yatan psikolojik koşullarını incelemektir. Bilimsel düşüncede bilgi sorunu için bunu yaptığımızda karşımıza engel terimi çıkmaktadır.¹¹³ Epistemolojik engelleri ortaya çıkarmakla aslında yapacağımız şey bilimsel uğraşının veya edimin duraklamasını veya eylemsizliğini sağlayan nedenleri görmüş olacağız. Aksi halde gerçeklik bilgisi nasıl ki gözümüzü bir anda ışılatır, aynı o parlaklıkla başka yerlerde gölgeler düşmesine sebep olur. Gerçeği bir durağanlık içerisinde kabul etmek ve direk olarak onun bilgisine ulaşabileceğimizi düşünmek çok sağlıklı görünmemektedir. Hakikat ancak ve ancak kendisini entelektüel bir pişmanlık içerisinde ortaya çıkar.¹¹⁴

Bilgiye ulaşmak için yapmamız gereken eski bilgilere karşı çıkmak ve onları yıkıma uğratmaktır. Zihnin bilgi edinmesini sağlamak için yapmamız gereken temel şey zihnin

¹¹² Ahmet Cevzici, Felsefe Ansiklopedisi, Cilt:5,

¹¹³ Bachelard, Bilimsel Zihnin Oluşumu, s.23.

¹¹⁴ Bachelard, a.g.e., s.23.

bilgi edinmesine engel olan ne varsa onların yıkımı ile başlamaktır. Bilgi, elde edilen bir maddi kazanç gibi ele alınarak incelenemez. Bir ev veya arsa gibi yanına yenilerini ekledikçe bizleri daha zengin edecek birikimci bir bilgi anlayışını savunamayız. Aksine her anında kendini yenileyen dinamik bir yapıya bürünmelidir. Çünkü *“bilime adım atmak zihinsel olarak gençleşmektir, keskin bir değişimi kabullenmektir ve bu değişimin bir geçmişi yalanlaması gerekir.”*¹¹⁵

Zihnin üstesinden gelmesi gereken engellerin başında sahip olduğumuz deneyimler gelmektedir. Bilimsel zihin için temel mesele açıkça dile getirebildiğimiz sorunlardır. Sorunları ortaya koyduğumuz vakit bilimsel zihne uygun bir yola girmişiz demektir. Sorunlar ise doğada hazır bulunan şeyler değildir. Bilimsel bilginin her biri gördüğümüz bir sorunun yanıtı olmalıdır. Çünkü bilimsel zihin bilgiyi inşa ederek edinir. Verili olan bir şeyin alınması ve kabul edilmesi tamamen bilimsel zihnin yapısına aykırı bir durumdur. Bunun için soru sorma ve sorunsallaştırma sonucunda edinilen bilginin dışında kalan ilk deneyimlerin bilgileri engel olarak karşımızda durmaktadır.

“Sorgulanmamış bilginin üstünde epistemolojik bir engel kabuk bağlar.” diyen Bachelard, zamanı içerisinde kullandığımız bilgilerin bir vakit sonra bizlerin yeni bilgiler elde etmesinde engel oluşturabileceğini belirtir. Bilginin kullanım içerisinde olduğu müddetçe kendisine bir değer alanı yaratır. Ancak aslında bu verilen yeni değerlerin oluşmasında sadece bir engel vazifesi görür. Zihni eylemsizleşmesine sebep olduğu gibi değer verilen bilgi zihnin yargılarında da kutuplaşmayı sağlar.

Eğitiminde buradaki etkilerini söylemeden geçemeyiz. Bilginin direk olarak dolaylımsız halde bilmemize katkı sağladığı, kültürel yaygınlık içerisinde kolaylıklar sağladığını, sözde verilen başarılar ve okul imtihanlarındaki başarılı halimiz bizleri kolayca kaçmaya itecektir. İyi bir şekilde eğitim almış tabirine uyan bir zihnin ne yazık ki yenilenmeye kapalı hale geldiğini kabul etmek gerekir. Bilme süreçlerinin devamlı yenilendiği durumda iyi eğitilmiş olan zihinlerin tekrardan eğitilmesi gerekliliği vardır. Sahip olunan bilgiler ile huzurlu olan bir insan değildir burada aranan. Bilimsel zihnin işaret ettiği zihin, bilmek isteyen ve bunu bildiğini istiflemekten ziyade daha çok sorgulamaya çabalamak için kullanan kişidir.¹¹⁶

¹¹⁵ Bachelard, a.g.e., s.24.

¹¹⁶ Bachelard, a.g.e., s.27.

Epistemolojik engel bilimsel düşüncenin tarihsel seyri içerisinde incelenebilir. Bu inceleme içerisinde önemli nokta aklın görevidir. Akıl araştırmanın dinamik noktasını teşkil eder. Akın genel kanılardan bağımsız olarak tamamen bilimsel şekilde deneyin de verilerinden faydalanarak oluşturduğu yapıdan ancak doğru veriler elde edilebilir. Tarihi incelerken tarihçi gibi yapacağımız okumalar bizleri belgeler arasında kaybolmaya mahkûm edecektir. Ancak aklın ekseninden geçen şekilde belgeleri tasnifleyip oradan işe başlamak gerekmektedir. Bachelard, burada önemli bir ayrıma parmak basmaktadır, o da epistemolog ile bilim tarihçisinin farkı. Bilim tarihçisinin fikirleri olgu olarak gördüğü yerde, epistemolog olguları fikir olarak ele alır ve onları düşünce sistemi içerisinde inceler. Tarihçi için yorum ile olgu arasındaki ilişki, iyi yorumlarsa bir yorum olma hakkını kazanır. Aksi halde sadece olgu olarak kalır. Epistemolog ise eğer bir olguyu açıklayamazsa onun için bu engel olarak karşısına dikilecektir.¹¹⁷ Bilimsel düşünce işte burada eğer gerçekten yorumlanmak isteniyorsa, epistemolojik engel üzerine detaylı bir araştırma yapılmalıdır. Bilim tarihçisi tüm belgeleri belli bir nesnellik çatısı altında yorumlar ve geçer. Epistemolog bilim tarihindeki tek bir metnin içerisinde bulunan farklı yorumları dahi görmesi için aşırı nesnelleştirmeden kaçınması gerekmektedir.

Engel sadece bilimsel gelişmelerde kendini göstermez aynı şekilde eğitim ile alakalı da önemli bir kavram olarak durmaktadır. Kısaca bahsedilecek olursa, okullarda öğretilen bilgiler geçerliliği yitirmiş artık tozlu raflara kaldırılmış bilgilerin devamlı olarak yeni gelen zihinlere anlatılmasından öteye geçmemektedir. Zihnin düşünebilme melekelerini geliştirmekten ziyade sadece donuk bilgilerin tekrarını yapmaktan öteye geçirmeyen bu eğitim anlayışı ilerleyen süreçlerde zihinlerin gelişmeye ve değişime açık zihinler olmaları yönünde büyük engeller çıkarmaktadır. Öğretmenlerin tekrar içerisinde olması ve kendilerini yenilememeleri öğrencilerin de aynı şekilde kapalı bir zihin yapısına doğru gitmelerini sağlamaktadır. Ancak burada unutulmuş nokta eğitim müfredatındaki bilgiler ile öğrencinin kendi edindiği bilgilerin uyumsuzluğu, bilimsel zihnin oluşumunda engeller oluşturmaktadır. Burada önemli olan bilimsel zihnin dinamik formunun oluşumunu çocukların zihinlerinde sağlamaktır. Devamlı değişen gelişen bilim anlayışının zihinlerde daha iyi bir şekilde oturması için ezberlenecek bilgilerden ziyade

¹¹⁷ Bachelard, a.g.e., s.28.

zihin yapısını oturtmak önemlidir. Eğitimde engellerle karşılaşan çocuğun zihninden bu engeller kaldırılmadıkça basit ve kolay teoriler bile öğrenciye anlatılamayacaktır.

Bu konuda bir örnek verecek olursak; suyun kaldırdığı cisme atfedilen hareketlilik örneğini verebiliriz. Bir oyuncak gemiyi suya batırdığımızda bizim için o gemi suya karşı bir direnç uygular. Hâlbuki burada kaldırmayı yapan su'dur. İlk deneyimlerimiz ve sezgilerimizin bizlere öğrettiği bilgiler Arşimed'in teorisini anlamamıza bile engel olur. Burada eğitimin yapması gereken zihnimizdeki engellerin psikanalizini yaparak, zihinleri bilimsel düşünceye hazır hale getirmektir.

Anlattığımız durumlar bize göstermektedir ki yapılması gereken şey bir katharsis'dir. Bir arınma sonucunda bilimsel kültürler kendisini bulabilecektir. Bu arınmanın ardından asıl yapılması gereken, kapalı bir bilgi anlayışından kurtularak dinamik bilginin peşinde olmak ve deneyimin tüm değişkenlerini diyalektleştirmektir.¹¹⁸ Aklın gelişimini sağlayacak olan şey işe psikanaliz ile başlamaktır. Epistemolojik engellerin ortaya konulması da aklın psikanalizi için elzemdir.¹¹⁹ Bachelard, engelleri “ilk deneyim”, genel bilgi”, “pragmatik ve birlikçi bilgi”, “tözcü engel” ve “canlıcı engel” olarak ayırmaktadır.

2.2.1. İlk Deneyim Engeli

Bilimsel zihnin oluşumunun önündeki engellerin başında ilk deneyim engeli gelir. Bilimsel düşüncenin eleştiriden uzak bir noktasına konumlanan bu engel hayat içerisindeki deneyimlerimizin bir ürünüdür. İlk deneyim veya gözlem diyebileceğimiz durum gerçekliği temele almaktadır. Bu tavır ise doğayı somut bir şekilde inceleme nesnesi haline getirir. Doğa ile tamamen içiçe olan bu hal bilimsel zihnin gelişiminde büyük engel olmuştur. Çünkü *“bilimsel zihnin doğaya karşı oluşması gerekir, içimizde ve dışımızda doğanın itici gücü ve talimatı olan şeye karşı, içinde sayısız renk ve çeşit barındıran olguya karşı, doğaya kapılıp gitmeye karşı oluşması gerekir.”*¹²⁰ Olguların bize sunduğu renklilik bizim gözlerimizi kamaştırırsa da, olguların temelinde oluşturulacak

¹¹⁸ Bachelard, a.g.e., s.30.

¹¹⁹ Bachelard, a.g.e., s.31.

¹²⁰ Bachelard, a.g.e., s.35.

bilimsel zihnin yasa oluşturma imkânı olmayacaktır. Olguların sadece yanyana istiflenmesiyle oluşan bir bilgi yığını bizleri bilgiye götürmekten ziyade sadece yavaşlatır. Ampirik dünyanın içerisinde herhangi bir yasa bulma gayesi içinde olmadan yaşamaya entelektüel tembellikten başka bir şey denilemez.¹²¹

Olguların dünyasını kabul eden düşünceye gerçekçilik demektediriz. Gerçekçilik tamamen olgular dünyasında bulunan ve öznenen bağımsız bir dünyanın varlığını kabul etmektedir. Ama bilimsel düşüncenin bize göstermiş olduğu noktada öznenin etkisinden bağımsız olarak bilginin varlığını kabul edemeyiz. Özne olguların ele alınışında temel faktördür. Dünya herşeyin hazır bulunduğu bir doğayı bizlere sunmaz. Doğayı biz kendimiz inşa ederiz. İnşanın önemini yadsıyan gerçekçilik için deneyden kurama doğru bir tümevarım anlayışı hâkimdir. Bu anlayış Bachelard için bilginin rastlantısal bir forma hapsedilmesinden başka bir şey değildir. Gerçekçiler bundan dolayı merakı hızlı bir şekilde giderecek bir yol izleyerek bilgi ihtiyaçlarını gidermektedirler.¹²²

Bilimsel zihne giden yolu açacak olan şey ise bunun tam tersi bir durumdur. Merakı olguların kendiliğinden gerçekliklerini kabul ederek hemen gidermeye çalışmak yerine, merakın çeşitliliğini arttıracak yeni yollar açmalıyız. Böylelikle bilimsel kültürün gelişmesini sağlamış oluruz ve onu engellerinden kurtarıyoruz. Ancak bunu yapamazsak, *“bilginin yerine hayranlığı, fikirlerin yerine imgeleri koymuş oluruz.”*¹²³

Gerçekçilik bu açıdan bilimsel etkinlik noktasında bizi doğru yola götürecek olan araç olmaktan uzaktır. Bilimsel bilginin sadece gerçeklik üzerinden bilgi edebildiği düşüncesinden hareket ederek, sadece sezginin bize verdiği bilgiler bizi bilimsel düşünceden uzaklaştırır. Bilimsel bilgiye ulaşmak istiyorsak soyut olana veya yapan olana doğru yol almamız gerekmektedir. Üstünlük ancak soyut ve bilimsel bilgidedir, sezgisel ve ilk bilginin onlar karşısında bir hükmü yoktur.¹²⁴

Bilimsel düşüncenin temel özelliklerinden biri sorun görme yeteneğine sahip olmasıdır. Bunun olmadığı bir çağa gittiğimiz vakit göreceğimiz ilerleme gücünü yitirmiş olan bir kolaylıklar çağıdır. Bunun nedeni ise gerçekleştirdiğimiz gözlemlere olan aşırı

¹²¹ Bachelard, a.g.e., s.43.

¹²² Bachelard, a.g.e., s.42.

¹²³ Bachelard, a.g.e., s.42.

¹²⁴ Bachelard, a.g.e., s.136.

inancımızdır. Bachelard bununla alakalı olarak 18. yüzyıldan örnek verir. Elektrik üzerine yazılmış kitapları inceleyen Bachelard, ortaya konulan düşüncelerin içerisinde elektriğin gerçek bilgisine dair hiç bir şey bulunmadığını sadece yapılan deneyler neticesinde birikmiş bir bilginin olduğunu söyler. Bu karmaşık algılar bütününe dair de kendi kuramsız gözlemlerimizin, fenomenleri tasvir noktasında eksik ve nitelikli betimleme vermekten uzak olduğunu söyler.¹²⁵ Ampirizmin gözcülüğü karşısında etkilenen insan zihni kendisine herşeyin açık olarak verildiğini düşünür ve o doğrultuda yaşamını sürdürür. Ampirizme yuvarlanmış insan sadece olguların kendisine karşı parıltıları içerisinde yaşamını sürdürür.

Bilimsel düşüncede bizim anladığımız ilerlemenin olması için yapılması gereken, sürekli kendini sorgulamaktır. Bitmek bilmeyen sorgulayış ve inşa hali bilimsel düşüncenin ideal haline işaret etmektedir. Bunu gerçekçilik içinde felsefe yapanların yapmasını bekleyemeyiz. Olguların algısıyla tatmin olan bu zihne eksik ve hatalı olduklarını göstermek çok zordur. Bizimde bu gösteriye teslim olmamızı isterler ancak günümüzde artık bu aldaticılık içerisinde kalmak bizler için mümkün değildir.

Bilim-öncesi düşüncenin bize sunduğu engelleri konuşmaktayız. Bundan dolayı bilim-öncesi bir zihin nasıl hareket eder meselesine değinmemiz gerekir. Bilim-öncesi zihin, ilk olarak sınırlarının tam belirlendiği bir yapıya sahip değildirler. Yani ele aldığı fenomenin niteliklerini ortaya koymakla meşgul olmaz. Çünkü onun için önemli olan çeşitliliktir. Ne kadar çok farklı durum veya olgu ile karşılaşırsa bilgisinin artacağını düşünür. Çeşitlilik istemi zihnin sürüklendiği bir durumdur. Bu sürükleniş içerisinde zihin kavramların genişlemesi için uğraşır ve bunu yaparken tekil bir fenomene bağlanır.¹²⁶ Bilim-öncesi zihin buna ilaveten doğal ürünün yapaydan daha üstün olduğunu düşünür. Doğal olana ilgi çok başka şekillerde görülmektedir. Sözelimi elektrik tutkuyla bağlı oldukları bir nesne olarak karşımıza çıkmaktadır.

Gerçekçi felsefe, sahip olduğu tutku ve bağlılık neticesinde hatalarından münezzeh bir halde yaşamaktadır. Kendini yenileme ihtiyacı hissetmez çünkü doğa her an kendisini ona çeşitli hallerde açmaktadır. Ancak karşısında bulunan rasyonalist düşünce biraz daha farklıdır. Rasyonalist düşünce deney ile kendisini sınavan bir yapıya sahip olmasıyla

¹²⁵ Bachelard, a.g.e., s.43.

¹²⁶ Bachelard, a.g.e., s.45.

bilimsel düşüncenin çağdaş formuna doğru ilerleyen bir haldedir. Kendini sınamak ve yanlışlama cesareti gösterebilen her anlayış bilimsel zihne doğru ilerlemektedir. Ancak onun yerine kapalı bir sistem inşa ederek, eleştiri ve sınanmadan uzak duran her düşünce ise bilim-öncesi zihnin içerisinde kalmaya mahkumdur.

Bilimde değişimler kavramların tanımlarının yeni sorunlar oluşturmaya başladığı yerde gerçekleşir. Yani bir kavram basit şekilde bir sorunun cevabı olarak gelmiştir. Ancak verdiği cevap yeterli gelmiyorsa bu artık yeni soruların sorulma zamanının geldiğini bizlere göstermektedir. Bilimsel devrimler böyle soruların çokça sorulmaya başladığını zamanlarda gerçekleşir. Elektrik üzerinden düşünecek olursak, elektrik yandığı zaman gözümüzle görülebilen bir şeydir. Elimizin altındadır ve açık olarak vardır. Ancak bilimsel tanımını vermeye çalıştığımız vakit elektrik akışı üzerinden farklı yorumlar karşımıza çıkmaktadır. Çünkü elektrik denilince, kendimizin istediği vakit yandığı bir madde olarak bakmaktayız ve bu doğada hazır olarak bizi beklemektedir. Ancak gerçeklikte görüldüğü gibi bir yapısı bulunmamaktadır. Her geçen gün gözle görülür formundan daha derin formlara doğru madenin incelenebildiği dönemimizde ele alınışı geçmişe göre çok başkadır. Bu değişimi takip edebilmek için gerçeklikle olan bağımızı mutlaklık seviyesinden aşağılara çekmemiz gerekmektedir. Bilimsel ilerlemenin önündeki en büyük engel gerçeklikle olan ilişkimizdeki aşırı güven duygusudur.

Bir maddeye mutlak ve değişmez gözüyle bakılırsa onu sabit bir gerçeklik olarak tanımlamak gerekir. Ancak Bachelardcı anlamda böyle bir mutlaklık anlayışı yoktur. Aksine yeniliklere açık bir şekle bürünmesi gerekmektedir. Değişim bilimsel bilginin olmazsa olmaz özelliklerinden biridir. Değişmeyen ve kalıcılık iddiasında bulunan bilimsel bilgiler durağan bir aydınlıktan ibarettir. Bachelard için sınırları belli şekilde sadece çevresini aydınlatan bilgi gerçek bilimsel bilgidir ve aydınlanma ancak bu tarz bilgiler sayesinde mümkündür.

Kesinlik anlayışının bilimsel düşüncenin gelmiş olduğu konum itibariyle bilimselliğin önemli bir işareti olarak kullanılması çok uygun görünmemektedir. Bilimin deneye yapmış olduğu vurgu mevcut olanakları gösterebilmektir. Bu da eski bilimin önem verdiği şeylere bağlı olmanın yerine devrimin sürekli olduğu fenomenlerin ön

plana alınması gerekmektedir. Devininin koşulları ve bu koşulların sağladığı imkânlar modern bilimin inceleme alanını oluşturmaktadır.

“Oysa, çağdaş bilim şeyleri değil, fenomenleri bilmek istemektedir. Hiç mi hiç şeyci değildir. Şey, durdurulmuş bir fenomendir yalnızca.”¹²⁷

Fenomenlerin devingenliği içinde bulunduğu uzayın ve zamanın da aynı şekilde devingen ve dinamik olmasını gerektirmektedir. Bachelard’a göre ancak fenomenlerin düşünülmüş uzay içerisinde ve düşünülmüş zamanın içerisinde fenomenlerin belirlendiği koşulların çatısı altında belirlenmiş olması gerekmektedir. Fenomenin olanaklılığı uzay ve zaman içinde geçerlidir. Bilimsel algımızın içerisinde mutlak bir yer veya kendinde şey olarak nitelendirebileceğimiz bir varlık olmaması hasebiyle hepsi aynı imkânlar dâhilinde oluşturulmalıdır.¹²⁸

Bachelard’ın sürekli eleştirdiği gerçekçilik, sorgulamaya ve yenilenmeyi tamamen bırakan ve bunun yeni düşüncelerin oluşmasına engel olduğunun farkında olmayan zihin yapısıdır. Ancak gerçekçilik içerisinde de bilimsel zihnin alması gereken noktalar vardır. Olgulardan tamamen bağımsız bir yapının da mümkün olmadığını söyleyen Bachelard için gerçekçilik tamamen dışarı atılacak bir anlayış da değildir. Gerçekliğin etkisinin bilimsel zihinde yarattığı etkiyi görebilsek de bunun gözardı edilmemesi gerekmektedir. Bilimsel faaliyet tek bir imkândan daha fazlasını içerisinde barındıran olgu dünyasını tek görüşe indirgemek ve gerçekliğin etkisinde kalıp oradan çıkamamak yani mutlak bir doğa anlayışına tamamen karşı çıkan bir düşüncedir. Gerçekçilik dışarıda bırakılarak bunun yapılması da zordur. Yani Bachelard burada felsefi kültürün sağlamış olduğu çoğulculuktan faydalanmak ister. Gerçekçiliğin tamamen aradan çıkarıldığı sadece akılcılık üzerinden yapılan bir felsefenin de değişik sorunlar çıkardığını belirtmektedir. Bütün bu sorunlara nazaran Bachelard felsefi görüşler arasında bir işbirliğinin kurulması gerektiğini söyler. Tek bir felsefe ile herşeyi açıklamanın imkânı olmadığı belirttikten sonra beş farklı felsefenin birlikteliğinden elde edilecek olan bilginin imkânlarını anlatır.

¹²⁷ Bachelard, *Yok Felsefesi*, s.82.

¹²⁸ Bachelard, a.g.e., s.83.

Eksiksiz bir kavrayışa doğru adım atmak için bütün felsefeleri biraraya toplamak gerekir.¹²⁹

“Doğal olarak, felsefe konusunda, bütün nosyonlar aynı dağıtıcı güce sahip değildirler. Bir nosyonun eksiksiz bir tayfa sahip olduğu enderdir. Usçuluğun hafifçe görünür olduğu bilimler vardır. Gerçekçiliğin neredeyse elenmiş olduğu başka bilimler vardır.”¹³⁰

Bütün nosyonları bir işbirliği içerisinde sokmak eksik yönlerin tamamlanmasını sağlayabiliriz. Böylece bilimsel düşünce aklın sınırlarını düzenlemek koşuluyla aynı zamanda yeni oluşan gerçeklikleri de kavrayarak kendisini devamlı olarak geliştirme imkânına sahip olabilir. Kütle kavramından örnekle açıkladığı bu durumu, her felsefi sorgulamanın kavramın farklı bir noktasına yapmış olduğu vurgu sayesinde elde edilen bilgi bize göstermektedir ki, *“tikel bir bilginin eksiksiz kavramsal tayfını elde etmek için bütün felsefeleri toplamak gereklidir.”¹³¹*

Bachelard’ın bilimin bilgiyi inşa ederken kullandığı yöntem ise, algılara dayalı bir noktadan hareket etmez. Öncelik her zaman teoriden yanadır. Tümevarım sayesinde elde edilen fenomenler olgulardan yola çıkarak üretilmezler. Teorilerin aracılığıyla yapılan gözlemler neticesinde belli başlı fenomenler üretilir.¹³² Bilimsel bilginin gündelik deneyim bilgilerimizden ayıran bir özelliğidir aslında bahsettiğimiz şey. Bilimsel bilgi biriken bir yapıya sahip değildir çünkü bilimsel düşünce devamlı olarak kendini yenileyen organizasyonuyla eski bilgilerin sürekli olarak yıkıma uğradığı bir zihin yapısına sahiptir. Ancak gündelik bilgi için aynı şeyi söylemek mümkün değildir. Gündelik deneyimlerimiz devamlı olarak biriken ve biriken bilginin kendi arasında herhangi bir sınanmaya tabi olmadan varsayımlar ürettiği bir yapıdadır.

İnsanın gerçeklikle olan ilişkisinin bilimsel zihne giden yolda oluşturduğu engellerden bahsetmeye çalıştık. Bu engeller üzerimizde bıraktığı etkiler üzerine

¹²⁹ Bachelard, a.g.e., s.40.

¹³⁰ Bachelard, a.g.e., s39.

¹³¹ Bachelard, a.g.e., s.39.

¹³² Bachelard, *Bilimsel Zihnin Oluşumu*, s.131

Bachelard birçok bilim alanından örnekler vererek açıklamaya çalışmıştır. Özellikle Simyanın tarih içerisinde geçirdiği evreler ilk bilgilerimizin algılarımızın nasıl değiştirdiğini görmek açısından önemlidir. Ancak simyanın ilerleyen süreçte kimyanın temelerini oluşturması da farklı bir yöne işaret etmektedir.

Bachelard ilk bilginin üzerine cümlelerini noktalarken şöyle der: *“En ilginç, en çarpıcı fenomenlerin gösterisine, doğaldır ki tüm arzularıyla, tüm tutkularıyla, tüm ruhuyla gider insan. Bu durumda, ilk nesnel bilginin ilk yanlış olmasına da şaşırılmamalıdır.”*¹³³

Bilim-öncesi zihin ilk bilginin engeline kapıldığı için ondan kurtulması zordur. İnsanın Platon’un Devlet diyalogundaki gibi zincirlerinden kurtulmuş olan bir kişi tarafından kurtarılarak ona gerçeklerin gösterilmesi gerekir. Ancak bu sayede gözümüzü parlatan ışığın gerçek olmadığını ve asıl kaynağın başka yerde olduğunu görme imkânımız olacaktır.

2.2.2. Genel Bilgi Engeli

Felsefe tarihinde Aristoteles’ten Bacon’a değin süren hatta çoğu kişi tarafından kabul edilen genel olana ait bilgi Bachelard için engellerden birtanesidir. Hatta bilimsel bilginin kötüye gitmesi ve yavaşlaması yönünde en büyük etkiyi de genelin bilgisine yormaktadır. Kolay yoldan hızlı bir şekilde yapılan genellemeler entelektüel hazza ulaşmamız noktasında bizi tatmin eden tehlikeli bir yapıya sahiptir. Genel bilgi, zihnin dinamik ve sağlıklı olması gereken yerde onu körelten ve durağanlaştıran yapısıyla psikanaliz yoluyla incelenmesi gereken bir bilgi türüdür. Dinamik ve sağlıklı bilgiye ancak yapılacak olan psikanaliz yoluyla ulaşılabilir.¹³⁴ Filozoflar bilimsel kültürün temeline genellemeleri yerleştirerek hata yapmışlardır. Ancak filozofların bu isteği bilimsel kültürün temeline koymamamız gereken bir şeydir. Örneğin, mekaniği “tüm cisimler düşer”, optik “tüm ışınlar düz bir çizgi halinde yayılır”, biyoloji “tüm canlı varlıklar ölümlüdür” gibi ilkeler hızlıca genelleştirilen bilgilerdir.¹³⁵ Her bilimin içerisine

¹³³ Bachelard, a.g.e., s.74.

¹³⁴ Bachelard, a.g.e., s.75.

¹³⁵ Bachelard, a.g.e., s.76

yerleştirilen bu tanımlar öğretiyi tümüyle aydınlatacaktır. Aslında bu genelleştirmelerin aydınlatma gibi bir güçleri yoktur. Aksine böyle genel yasalar sadece günümüzdeki düşünceyi bloke etmekten başka bir etki yaratmazlar. Bilim-öncesi zihin düşmek fiili noktasında gayet açıktır ve düşme fenomeni onlar için açıkça verilmiştir. Cisimlerin düşüşünü ele alan mekaniğin neler öğrettiğine bakacak olursak, ilk kural tüm cisimlerin düştüğüdür. Newton tüpü yardımıyla boşlukta bunu denersek, daha yetkin bir tanıma ulaşırız: “boşlukta tüm cisimler aynı hızda düşer.” Elimizdeki bu yararlı bilgi, empirizme bağlı bir bilgidir. Ancak bu genelleştirme sadece Bachelard’ın ifadesiyle düşüncenin durmasına yol açabilir. Bu yasa sadece soluğu tükenen zihinlerin durduğu aşamadır. Hatta “*bu yasa o kadar açık, o kadar eksiksiz, o kadar kendi üstüne kapalıdır ki, düşüşü daha dikkatle incelemeye hiç mi hiç gerek duymayız.*” Genellemenin düşüncede bize sağladığı doygunluğun ardından deney itici gücünü yitirmiştir.¹³⁶

Bachelard, “*yukarıdan aşağıya hareketi olumlu etkileyen yerçekimi kuvveti ile aşağıdan yukarıya hareketi olumsuz etkileyen yerçekimi kuvvetini birbirinden nasıl ayıracağımız bilemeyiz.*” diyerek buna kaynak olarak sözel alışkanlıkları gösterir. Yani yapmış olduğumuz açıklamanın bilmek için yeterli olması bir yanılgı olarak karşımızda durmaktadır. Kullanılan ifadenin direk olarak gerçeği temsil eden bir yapıda olduğu düşüncesi büyük hataların başında gelmektedir. Kısaca, kesin fikirlerden oluşan düşünce çizgisinin, genelleştirmenin düşünceyi hareketsiz hale getirdiğini ve genel durumu aktaran değişkenlerin matematiksel değişkenleri gölgelediğinin farkına varırız. Gerçekten eğitici olan her zaman ilk biçim değildir.¹³⁷

Bilimsel zihnin iki noktaya takılıp yolundan çıkma ihtimali vardır, bunlar tikelin gözlemlenmesi sonucu çekiciliğine bağlanması veya evrenselin çekiciliğine bağlanmasıdır. Kavramlaştırma açısından bu iki eğilim bilginin kavranması ve yayılması konusu açısından tanımlanması gerekmektedir. Burada Bachelard, kavramın yayılması ve kavranması durumunun onun durağan bir hale gelmesini sağlıyorsa düşünsel hareketin varlığını nasıl açıklayabiliriz diye sorar: “*Bilimsel düşünce nasıl ıslah edilip bir çıkış yolu bulabilecek?*”¹³⁸

¹³⁶ Bachelard, a.g.e., s.78.

¹³⁷ Bachelard, a.g.e., s. 78.

¹³⁸ Bachelard, a.g.e., s.82.

Kavramın yayılmak ve genişlemekten öte başka bir özelliğinin ortaya konulması gerekmektedir. Bu da bilimsel bir kavramın sahip olması gereken özelliğın bozma gücü olduğunu gösterir. Yani yeni deneysel verilerin kabulü ve elde bulunan kavramların bozulması için kavramların uygulamadaki koşullarının incelenmesi ile birlikte kavramın sahip olduğu pratik koşulların anlamı içerisinde olmasını temin etmek gerekmektedir. Yeni akılcılık ancak bu tarz bir yöntem ile ortaya konulabilir. Teori ile uygulamayı birbirinden koparmadan, uygulamanın sahip olduğu koşullar ile teorinin birbirine dâhil olması gerekmektedir.¹³⁹

Bilimin daha öncede bahsettiğimiz üzere ele aldığı nesnelere doğada hazır bulmaktan ziyade inşa ettiğini gerçekleştirdiğini söyleyebiliriz. Doğada hazır halde bulunmayan bir kavram teknik sayesinde gerçekleştirilip bilimselleşir. Bachelard burada da dikotomilerden uzak olduğunu göstermek amacıyla felsefe tarihindeki ikiliklerden ziyade denge arayışı içerisinde dir. Bu orta konum sayesinde ki ne realistlerle nominalistler arasında kalır, ne pozitivistlerle biçimciler arasında kalır ne de olgulardan yana olanlarla işaretlerden yana olanlar arasında kalır. Her yönden eşit mesafede oluşu onu eleştiriye karşı daha açık ve hoşgörölü hale getirir.¹⁴⁰

Bachelard, hızlı bir şekilde genişleyen kavramlardan bahsettikten sonra bir de genel bir bilginin kullanılmasıyla taşlaşan kavramlardan bahseder. Buna örnek olarak ise pıhtılaşma ve mayalanmayı vermiştir. Bilimsel araştırmalar ve gözlemler neticesinde dönemin bilim adamları sütte, kanda ve yağda pıhtılaşma durumunu ele alıp aynı şeyi suyun donmasının tanımlanmasında da kullanmak istemişlerdir. Bu da genelleştirmenin ulaştığı yüksek seviyelerden bir tanesidir. Ancak bu iki durumu incelerken bilimsel deneylerle uğraşan dönemin düşünürlerinin yazdıklarına bakılmalıdır. Onun için kitapların söyleminin analizi en önemli işlerin başında gelmektedir. Eserlerde görmekteyiz ki, ispatlanmamış ve kesinliği belli olmayan birçok yargı kabul edilerek düşünceler onların üzerine bina edilmektedir. Bilim-öncesi zihnin bir alışkanlığı olan bu durum dolayısıyla kesinleşmemiş deneylere göndermede bulunmak yaygın bir davranıştır. Ve buna ilave olarak özdeşlik ilkesinin sistemin içerisine konularak hızlı genelleştirmelerin yapılması ayrı bir hatadır. Bilim-öncesi zihnin birbirinden ayrı ve

¹³⁹ Bachelard, a.g.e., s.82.

¹⁴⁰ Bachelard, a.g.e., s.83.

bağlantısı olmayan olayları uygulamak koşuluyla ele aldığı kavramı idrak ettiği düşünebilir. Hâlbuki bu tamamen bilim-karşıtıdır.¹⁴¹

Modern bilginin işleyişinde böyle uygulamalar görmek mümkün değildir. Modern bir bilim adamı bir kavrama yönelik algılarının alanını çoğaltmak gibi bir uğraşıya girmez. Aksine sahip olduğu deney alanını sınırlayarak işlem yapmaya çalışır. Ele aldığı fenomene karşı derinleşerek, onun içerisinde bulunan çeşitliliği ortaya çıkarmaya çalışır. Aslında yapmaya çalıştığı fenomen ile olan ilişkisinde kavramı matematiksel olarak kavramak ve aklın deneyle birlikte çalıştığını gösterebilmektir. Bilim-öncesi düşüncede biz bunu göremeyiz. Çünkü sahip olduğu düşünceye bir sınırlama getirmez, aksine bir deneyi tanımladıktan sonra bu deneyden hareketle herşeyi tanımlamaya çalışır ve onu genelleştirir. Hatta ilginç durumlardan bir tanesi de, bilim-öncesi zihin sözcükler üzerinden aynı dil ailesinden olanları birleştirerek, deneyleri etimolojik çizgiyi izleyerek gerçekleştirmeye çalışır. Bilim-öncesi zihnin bu durumu bilimsel zihne giden yolun her noktasına engellerin yerleştirildiğine dair büyük örneklerdir. Dönemin eserlerini incelediğimizde bunları açıkça görmekteyiz. Eleştirinin bilimsel düşünce içinde yer almadığı ve yerine büyük genelleştirme uğraşlarına girildiğini görmemek mümkün değildir. Hâlbuki *“bilimsel zihin, bambaşka bir özeleştirici gücüne sahiptir.”*¹⁴² Modern bilim düşüncesi ortaya koyduğu fenomenleri kesinleştirmek ister ve bu kesinleştirmeyi onları sınırlayarak ve belli noktalarda arıtarak yapar. Evrensellik iddiasından ziyade özel ve nesnel olma gayreti içerisinde. Bachelard, bunu konuyla alakalı Marcel Boll’dan bir alıntı yapar: “modern bilgiyi tanımlayan şey ‘evrensellik değil, nesnelliktir: düşüncenin nesnel olması gerekir, ancak elinden gelebilirse, gerçeklik buna izin verirse evrensel olabilir.”¹⁴³ Bilgiyi sınırlamamızı sağlayan şey gelişimi için genelleştirmeden daha önemlidir. Bilinçsiz bir yayılımdan ziyade sınırlamak her zaman daha iyi sonuçlar vermektedir. Bu da ancak karşıtlıklarla mümkündür. Bilim kavramını kendi karşıt kavramıyla birlikte ele almak gerekir. Herşeyin özüne mayalanmayı koyan bir zihniyet sayesinde mayalanma artık genelleşmiş bir yapıya bürünür. Eğer mayalanmanın sınırlarını çizmek istiyorsak bunu en iyi mayalanmayan şeyin tanımını yaparak belirleyebiliriz. Sınırlandırma bilim için önemli bir meseledir. Kesinliğini

¹⁴¹ Bachelard, a.g.e., s.85.

¹⁴² Bachelard, a.g.e., s.93.

¹⁴³ Bachelard, a.g.e., s.95.

belirleyemediğimiz bilginin bilimsel bir bilgi olarak nitelendirilmesi Bachelard açısından hatalı bir durumdur. Genel olan bir bilgi ise muğlak olarak kalacaktır. Muğlak bir bilgi ise engellerin başında bilimsel zihni kötü yönde sürükleyen yapıdadır.¹⁴⁴

Bilimsel uğraş içerisinde olgu bize bilgi edinmede bir imkân sağlar. Ve biz elde ettiğimiz olgulara belli epistemolojik değer veririz. Ancak bilim-öncesi anlayışta olgulara verilen değer olguların önüne geçer ve yapılan deneyler bilimsellik anlayışına aykırı düşmektedirler. Kabul edilen şeylerin bilgisini bildiğimizi iddia etmemiz ise bilimsel zihnin yine kabul edemeyeceği durumlardan biridir. Bilgi ancak bildiğimiz ve bu bilgiyi elde ederken bilimsel aşamalardan geçmemiz koşuluyla mümkün olmaktadır.

Genellemeler ise yukarıda da bahsettiğimiz bir başka sorun kaynağıdır. Genellemeler ile kavramlar sınırları belli olmayan yüklü yapılar haline gelmektedirler. Gerektiğinden çok nesneyi kapsayan hale gelmeleri bilimsel bilgiye ulaşma noktasında engeller oluşturmaktadır.¹⁴⁵ Modern bilim ise genelleştirmelerden ziyade sınırlamalara vurgu yapmaktadır. Evrenselin izini sürmez aksine nesnel fenomenleri bulmaya çalışır. Modern bilgi evrensel olmak ve mutlak olmak gibi iddialarından ziyade nesnel olmaya çalışmaktadır.

Evrensel olma iddiasındaki bilim anlayışının yapmış olduğu genelleştirmelere bir diğer örneği de kitabında bir bölüm ayırdığı süngerin suyu emme fenomenidir. Süngerin sahip olduğu emicilik özelliği, elektrik akımında, dünyadaki elementlerin varlığında ve kanın ateşi emmiş bir sünger olarak ifade edilmesi gibi pek çok örnek buraya atfedilmiştir. Bu aşırı genelleştirme durumu Bachelard'ın metaforların akli baştan çıkarıp, genel şemalar haline geldiğine dair örnekleridir.¹⁴⁶ Yapılması gereken olarak bunları zihnimizden psikanaliz yoluyla “silinmesinin” gerektiğini, hiç değilse “soldurulması” gerektiğini belirtir.¹⁴⁷

Bilim-öncesi zihnin genelleştirme konusundaki ısrarını tembellikle açıklayan Bachelard, çeşitlilik üretmenin ciddi bilimsel uğraş olduğunu göstermeye çalışır. Modern bilim ise burada sınırlamayı takip etmektedir. Deney alanlarını sınırlayarak iyi

¹⁴⁴ Bachelard, a.g.e., s.96.

¹⁴⁵ Taylan, a.g.m., Bilimsel Zihnin Oluşumu, Bachelard, s. 6.

¹⁴⁶ Bkz.: Bachelard, a.g.e., s. 100-103.

¹⁴⁷ Bachelard, a.g.e., s.103.

tanımlamalar ortaya koymaya çalışır. Yukarıda da belirttiğimiz üzere iyi tanımlanmış bir fenomenin üzerinden çeşitlenmeleri arttırmaya çalışır. Ancak bilim-öncesi zihin bunun yerine sınırlama getirmekten ziyade, bir tanım bulmasının ardından her alanda bunu yaymaya ve genelleştirmeye çalışır. İlk başta elde ettiği sezgiyi bulmaya çalışan bir deney anlayışı ile çalıştığından devamlı aynı noktayı ispat ile uğraşır. Evrensel tanımların peşinde olan bir bilim, ele aldığı kavramları genelleştirerek araştırılması gerekmeyen bir fenomen haline getirir. Modern bilim buna karşılık olarak sınırları belli bir hal ile yoluna devam etmektedir. Kesinliğini içerisinde taşıyan bilgiler oluşturmak ve sınırlarını iyi çizmek gerekmektedir. Bachelard, kesinliğinin kendi içerisindeki koşulları içerecek şekilde bir kesinlik anlayışı kurması gerektiğini ifade eder.¹⁴⁸

Deneyi sadece sezgilerimizin ispatın yapacak şekilde kullanmak yerine olgular üzerinden düşünmek kaydıyla yapılacak akıl yürütmelerin Bachelard açısından bir geçerliliği vardır. Aksi halde aklımızda oluşan sezgiler ile yapılan deneyler pıhtılaşma ile suyun donması arasında kurulan benzetme misali gerçeklikten uzak hipotezlerin ortaya çıkmasına neden olmaktadır.

2.2.3. Pragmatik ve Birlikçi Bilgi Engeli

Bachelard için engellerden bir tanesi de “engin genellikler” dediği engellerdir. Burada artık karşımıza büyük felsefi anlatılar gelmektedir. Deneyin pasifize hale getirdiği bu düşünce içerisinde, tüm soruların cevapları doğaya ilişkin olarak kabul edilen genel bir ilkeye gönderme yapmaktadır. Weltanschauung (dünya görüşü), içerisinde işleyen bu düşünce anlayışı karşımızda duran büyük engellerdir.¹⁴⁹

Bachelard burada bilim-öncesi zihnin yetiştirdiği bilim adamlarının eserlerine dikkat çekmek ister. Modern bilimin temeli olarak görmeye yatkın olduğumuz geçmiş dönem bilimsel faaliyetlerinin gerçekleştiricileri aslında Bachelard açısından tam olarak da bu tanıma uymamaktadırlar. Bu dönemin eserlerinden karşımıza çıkan edebi görünüm bilimsel anlatı açısından önemli bir yanlışlıktır. Edebi görünüm bilim-öncesi kitapların

¹⁴⁸ Bachelard, a.g.e., s.96.

¹⁴⁹ Bachelard, a.g.e., s.109.

ana motifini oluşturmaktadır. Yazar doğada bulunan bir düzeni anlatmaya başladığı vakit içerisine birçok edebi özellik katarak onun gereğinden fazla değer yüklemektedir.¹⁵⁰

Bir örnek ile açıklığa kavuşturacak olursak, adı bilinmeyen bir yazar tarafından kaleme alınan Plânétaire ou abrégé de l'histoire du Ciel adıyla yayınlanan kitabında duygularını şu şekilde ifade eder: “Gökkubenin tavanına kadar yükselmeye cüret etmek, çok mu gözüpek bir uçuştur? Gökkubbeye iliştirilmiş gibi duran şu meşaleleri incelemeye kalkıştığım için çok mu pervasız sayılacağım?”¹⁵¹

Nesnellik tutumuna tamamen aykırı bir durum olan aşırı hayranlık durumu bilimsel zihnin yapmaması gereken bir bakış açıdır. Doğayı bir canlı yapı olarak inceleyip onun özellikleri üzerinden büyük benzetmeler yaparak aslında ele alınması gereken konuyu kaçırmak bilim-öncesi zihinde görülen bir faaliyettir. Bilim nesnesini bu tarz gizemli veya yüceltimi ifadelerden arındırarak ele alır. Aksi halde nesne deneyin kontrolündeki bir yapıdan ziyade çağrışımlarla dolu bir nesne olarak sadece zihnimizde engeller yaratır.

Bachelard, hayranlık uyandıran tasvirler veya duygu durumlarının ifadesinin romanlarda yapılabileceğini ve yazarın kişileri belli ruh haline sokarak bir bağlantı kurduğunu söyler. Ancak bir fizik çalışması ile ilgilenen bir kişinin duyduğu hayranlığın etkisiyle çalışmalarını kaleme alır ve yorumlarını bu haleti ruhiye ile yaparsa, sonunda hayal kırıklığı yaşayacaktır. Bilimin önünde oluşacak büyük engellerden birini edebi anlatımla oluşturarak bilimsel söylemin diline tamamen ters bir faaliyet yürütebilmekteyiz. Edebi anlatımlar bizleri, “düşkırıklığından başka bir yere götürmez.”¹⁵²

Yüceltme fikrinin temelinde sahip olduğu düşünülen yetkinlik vardır. Ancak bilimde değer konusu bilimsel bilginin işlevselliği söz konusu olduğundan önemli bir noktayı işaret etmekte olsa dahi bilimsel zihin için faydasız bir durumdur. Bilimde aşırı değer yüklemeler sadece nesneyi yıpratmakla kalmaz aynı zamanda bilimsel gelişiminin önüne de engeller koyar. Fiziksel olarak açıklanma imkânına sahip olayların sanki bu özelliği bilinmiyormuşçasına sahip oldukları açıklama imkânları örtbas edilmektedir. Bilim-öncesi zihin fizikte görmüş olduğu yetkinlik anlayışı içerisinden ele aldığı bilimsel

¹⁵⁰ Bachelard, a.g.e., s.110.

¹⁵¹ Bachelard, a.g.e., s.110.

¹⁵² Bachelard, a.g.e., s.111.

gelişmeleri tanımlamaktadır. Ancak güvenilen yetkinlik fikri sadece yaratıcı edimin bize sağladığı bir fikirdir ve tutarlılığı olan bir görüş değildir.¹⁵³

Burada gösterilmek istenen, değerlerin deneyi kontrol altına alarak şekillendirmesidir. Yetkinlik düşüncesi, bilime duyulan hayranlık deneyin sonucunda ortaya çıkan bir nedenler kümesi değildir. Aksine deneyi yönlendiren ve özetleyen tüm ampirik düşüncenin temelidir.

Birlik düşüncesi de bilim-öncesi zihinde devamlı istenen ve varlığı kabul edilen bir anlayıştır. Genelleştirilmiş ifadeler birlik çatısı altında yorumlanarak herşeye aynı şekilde tatbik edilmektedir. Göksel hareketler için bunu örnekle inceleyecek olursak yapılan ilk yorum şöyledir: “Tanrı bu cisimlere merkezleri çevresinde dönmelerini buyurdu”. Doğadaki düzenli hareketi, bu yorum üzerinden, herhangi bir ikilik oluşturmadan çözmek mümkündür. İkiliğin kolaylıkla ortadan kaldırıldığıının iddia edildiği ve hızlıca fikirde birliğin kurulduğu bir durum olarak görülür. Bachelard böyle bir anlayışa karşıdır. Çünkü fiziksel bir konunun mekanik olarak anlaşılması sorunlar çıkarken, kutsal bir gücün hareketi olarak yorumlandığında anlaşılır hale gelmesini kabul edemez.¹⁵⁴Bachelard modern bilimsel anlayışta böyle bir durumla karşılaşma imkânının olmadığını belirtir ve anlaşılabilirliğin sadece bir birlik içerisinde gerçekleşme imkânının olmadığını iddia eder. En önemlisi ise, bir kozmoloji sorunu ile teoloji sorununun açıklanmaları birbirinin tamamlayan veya yerine geçebilen bir yapıdan ziyade farklı alanların temsilcileridirler.

Bachelard’ın genel bilgi yorumlarından biri şöyledir: “*Deneyi aşarak, çelişkiyle karşı karşıya gelebileceği deney alanından dışarı çıkarak genel olduğunu ileri süren bir bilginin temelinde, hep bir kendini beğenmişlik vardır.*”¹⁵⁵

Bilimsel bilginin önünde engel olan ahenk konusunda da Bachelard benzetmelere dayanan anlayışın sağlıksız olduğunu göstermeye çalışıyor. Hastalıkların dahi çözümünde benzerliklerine göre gezegenlerle ilişkilendirilmeleri üzerinden yapılan uçsuz bucaksız benzetmeler karşımıza çıkmaktadır. Tabi ki bu tarz benzetmeler sadece bilgin edinilmesinde engel oluştururlar. Sınırları belirli olan araştırmaların aksine tam bir tanımlı

¹⁵³ Bknz. Bachelard, a.g.e., s.112.

¹⁵⁴ Bachelard, a.g.e., s. 114.

¹⁵⁵ Bachelard, a.g.e., s.114.

olmayan yapılarıyla bilimsel merakı olumsuz etkilerler. Bachelard bu konuyu eleştirirken sınırlandırmaların olmaması ile alakalı şöyle der:

“Küçük bir şişenin dibinde Kimya yapacağımızı sanıyorduk; cevap veren karaciğer oldu. Bir hastayı dinlediğimizi sanıyorduk; teşhisi etkileyen yıldızların kesişimi oldu.”¹⁵⁶

Dünyanın bütünü üzerinde bir ahenk ve birlik olduğu inancı neticesinde bilimsel açıklamaların çağrışımlar nispetinde açıklanabilir hale gelmesi durumu burada görmekteyiz. Bir birlik inancı karşımıza üstbelirlenim olduğunu göstermektedir. Üstbelirlenim bizlere bazı önkabuller sunarak bunları kabul ettiğimiz takdirde düşünce ortaya koyma imkânı vermektedir. Ve bilimsellik anlayışına tamamen aykırı olan bir şey olarak üstbelirlenim, bilimsel olmayan her düşüncenin temelinde bulunmaktadır. Bu düşüncelerin yazdığı eserlerdeki örnekler bilimsel düşüncenin hiç bir noktada temsil edemeyecek tarzda anlamsız birleşmeleri bize göstermektedir. Üstbelirlenimin anlayışı maskeleymiş olduğu gerçeklerle aslında muğlak olanın kesinden daha ön planda olmasıdır. Ve deneye başvurmadan iddialarla öğreten bir anlayışta çalıştığını da söyleyebiliriz.¹⁵⁷

Doğadaki birlik üzerinden oluşan epistemolojik bir engel de bilim-öncesi zihin için doğal olanın gerçek olması anlayışıdır. Deney ve gözleme dayanmadan yine bir üstbelirlenimci tarzda karar verilen bir anlayıştır bu. Bilimin temelinde gerçekliğin yani doğada direk olarak bulabildiğimiz şeklin bulunabileceğini söyleyen anlayış için ancak doğal olanın bir gerçekliği vardır. Hâlbuki bilimsel anlayış önceki bölümlerde de bahsettiğimiz gibi yapay olana suni olana vurgu yapar. Buradaki doğal olana vurgu sadece bilimsel gelişmede bize engeller oluşturmaktadır.

Bilimsel bilginin engeli sayılabilecek önemli noktalardan biri de yararlı bilgi anlayışıdır. Yararcı şekilde yapılan tümevarımlar yapmış oldukları genellemelerle abartıya kaçarlar. Genelleştirmenin bizleri uçsuz bucaksız yayılımından dolayı yarar bir kez gerçekliği kanıtlanmış bir olgudan yola çıkarak yayılımına devam edebilir. Faydacı

¹⁵⁶ Bachelard, a.g.e., s.115.

¹⁵⁷ Bachelard, a.g.e., s.117.

anlayışın bizleri uzaklaştıran ve genelleyen yerlere götürmesi bilimsel anlayış için çok da “faydalı” bir hal değildir. Pragmatist düşünce içerisinde insan sınırlandırma yetisini yitirmektedir. İnsan faydasını gördüğü şeyin sınırını çizemez. Yararlılık altında yüksek değer belirlenimi yapmak ise onu daha da büyümesine sebep olur.¹⁵⁸ Yarar bizlere belli noktalarda avantajlar sağlar ve bize nesneyi açıklama imkânı sunar. Bachelard için “*bir yarar bulmak bir neden bulmaktır.*” Ve hatta yararlı akıl için yararı olduğunu noktasında bir bağlantı kurulamayan tüm özellikleri akıldışında bırakmak gerekir.¹⁵⁹ Yararlı hakikat de işlevi keşfedildiği ve öyle kalacak olan bir hakikat anlayışıdır. Bu hakikat anlayışı bilimsel gelişimi engelleyecek “sakat” bir anlayıştır. Bu anlayış olayı çarpıtmaktan öteye gidemez ve faydası olan üzerinden yaptığını genellendirmeler sınır çizilememesi, tek hakikat temsiline izin vermesi, gerçekliği doğada araması dolayısıyla bilimselliğin önünde sadece engel olmaktadır. Bilim yararı için yapılacak bir etkinlik değildir. Yararını gözetken ve bununla mukayese edilen bilim gelişme imkânı olmayan bir yapıya bürünür. Bilimsel faaliyetlerin gerçekleşmesiyle ortaya bazı faydalar çıkabilmektedir. Ancak önemli olan bilimsel zihnin gelişimini oluşturacak ana motivasyon kaynaklarını ortaya koyabilmektir. Aksi halde bilimin, faydaları için yapılacak olan bir faaliyete indirgemek onun çağdaş dönem tartışmalarda yol kat etmesine hiç imkân bırakmayacağı anlamına gelmektedir.

Verilen örnekler ve engel çeşitleri bize göstermektedir ki, genelleştirme fikri ile ortaya konulan açıklamalar sadece bizlerin gözünü boyayan ve baştan çıkarıcı olan bir anlayıştan başka bir şey değildir. Bilim-öncesi zihin tek bir noktadan hareketle bilime getirilen açıklamanın peşinde olsa da bu anlayışın bizleri birlik fikri ile aklımızı çelerek bilimsel zihinden uzaklaştırmaktadır.

Pragmatik ve birlikçi bilgiler genelleştirmeler üzerinden bizlere doğal dünya üzerinden bir anlayış çizerler ve bu anlayış gündelik hayatın içerisinde bize bazı imkânlar sağlayarak kendimizi bilimsel yönde ilerleyen bir halde olduğumuz izlenimi verse de yanlış yollara sapmış bir şekilde bizi sokmaktadır.

Bilim ne bir üstbelirlenim eşliğinde oluşturulan birlikçi bilgilerin kabulü ile bilimsel zihnin devrimini gerçekleştirebilir ne de yararına uygun olan bilgiler üzerinden

¹⁵⁸ Bachelard, a.g.e., s.119.

¹⁵⁹ Bachelard, a.g.e., s.121.

ortaya konulan bilimsel anlayışla. Aksine bu tarz anlayışlar insan zihnini uyuşukluğa yönelttiği gibi bilimin de gelişmesine büyük engeller oluşturmaktadır. Bu engellerin ise bilim-öncesi zihin tarzında tepkiler veren yapısını alenen görmekteyiz.

Bilimin deney ile akli bir ortak noktada buluşturan anlayışı ve devamlı olarak bilimsel bilgilerin yıkıma uğrayarak yeniden oluşturulduğu diyalektik düşüncenin unutulmaması gerekir. Doğal olan ve olgulardan direk olarak elde edilen bilimsel düşünceler bizleri modern bilimsel zihne taşıyamazlar. Bizler aklın ortaya koyduğu teorilerle doğayı incelemeye çalışmalı ve her seferinde doğadaki gözlemlerimizden elde ettiğimiz düşüncelerin yeniden eleştiriye uğratarak yenilendiği bir sistem oluşturmalıyız.

Bachelard için bilimi pasifleştiren ve sahip olunan sınırları ortadan kaldıran yapısı itibariyle yukarı da saydığımız bilim anlayışları bilimsel zihniyetin baş etmesi gereken önemli düşünce yapılarının başında gelmektedir. Bilim bir konfor alanı olarak değil aksine devamlı fikri olarak çatışmanın olduğu bir alanda gelişme gösterebilir. Bachelard hakikatin gelişmesi için herkesin aynı şekilde düşündüğü bir ortamdan ziyade tartışmanın ve eleştirinin hatta yeniden ele almanın olduğu yerde hakikatten bahsedebileceğimizi söyler.

2.2.4. Tözcü Engel

Töz kavramı, altta bulunan anlamına gelen Yunanca ‘hypo + stasis’ ve Latince ‘sub + stare kelimesinden türemektedir. Bir şeyin, kendisinden dolayı veya kendisi sayesinde, başka şeylerden ayrılmış bir şey olarak, belirlenmiş bir doğaya sahip olduğu şey olarak tanımlanan töz kavramı değişimlere rağmen devamlı olarak sabit durağan bir varlığa işaret eder.¹⁶⁰ Değişmez bir varlığa atıf olan töz Bachelard’ın sistemi içerisinde bir başka engel olarak karşımıza çıkmaktadır. Epistemolojik engellerin başında gelen töz engeli de çok biçimli bir yapıdadır. Bilim-öncesi zihin için töz nesnelerin tüm bilgisinin hapsediği yerdir.¹⁶¹ Bilimsel olmayan zihin, önceki bölümlerde de bahsettiğimiz üzere yetkinlik

¹⁶⁰ Ahmet Cevizci, *Paradigma Felsefe Sözlüğü*, Paradigma Yayınları, İstanbul, 2011, s.852.

¹⁶¹ Bachelard, *Bilimsel Zihnin Oluşumu*, s. 125.

atfetme alışkanlığı çerçevesinde fenomenlerin sahip oldukları özelliklere tözsellik atfederek onları yüceltme çabasına girmektedir.¹⁶²

Tözcü engel ile ele alınan herhangi bir nesnede gözlemlenen özellikler nesnenin kendisine bağlı olarak düşünme ve nesnenin kendi içerisinde toplama durumuna işaret etmektedir. Bu kavrayış bilim-öncesi kavrayışın ortaya koyduğu durumlardan birisidir. Karşıt sezgilerin bile bir araya getirilmesini sağlayan ve bunda herhangi bir sakınca görmeyen bir anlayıştır. Sezgilerin içerisinde bilinçdışı düşlerin de içsel nitelik olarak nesneye atfedilmesi mümkündür. Tözcülük bize deneyin sağladığı imkânları tamamen reddeden bir tavırla sezgileri ön plana koyarak modern bilime ters bir faaliyet yürütmektedir. Bu sezgiler veya düşler de denilen durumu akılsallaştırmaya çalışmaktadır. Rasyonel bir fikir haline getirilmek istenilen bu düşünce, bilimsel zihnin formuna uyan yapıyı bünyesinde taşımadığı dolayısıyla Bachelard için epistemolojik engeller arasında önemli noktalardan birisidir. Tözcülük bilimin bize sunduğu araştırma ruhunu körelten bir yapıyla birçok yapıda karşımıza çıkmaktadır. Üç önemli başlık altında toplayabileceğimiz tözselleştirme; “tözün içkinliği anlayışı”, “nesneye duyulan hayranlık” ve “eski imgelerin etkisi” olarak karşımıza çıkmaktadır.¹⁶³

Tözselleştirmenin farklı biçimlerinden ilkinin ele alacak olursak, tözün içkinliği konusudur. Tözün içkinliği anlayışı net şekilde simyada görülmektedir. Simya sırların çözülmesi ve onların öğrenilmesi motivasyonu ile çalışmaktadır. Saklanmış veya üstü örtülü olarak bulunan gerçekleri açığa çıkarmak için derinlerde arama yapmak gereklidir. Töz değerli bir şey olarak derinlerde üstü değersiz şeylerle örtülmüş halde bulunur. “*Peşpeşe damıtarak, yavaş yavaş çiğneyerek, uzun uzun ‘sindirilerek elde edilebilir ancak.’*”¹⁶⁴ İnceltip artırılması ile töz artık özünü ortaya koyar.

Örtük ve gizli olarak bulunan nesnenin değeri bu kapalılıkta ortaya çıkar. Gizli olan ve açığa çıkarılmak için bekleyen töz, örtülülüğü ile ayrı bir değer kazanmaktadır. Örtük olana karşı biçilen değer nesnenin kendisinden kaynaklanmaz bu düşünce için. Burada sezgiler her zaman ön plandadır. Gizli olana ulaşmak sezgiler vasıtasıyla mümkündür. Bunun için sezgisel düşünce çerçevesinde düşünmek gerekir. Bachelard burada

¹⁶² Bachelard, a.g.e., s.112.

¹⁶³ Bknz. Esra Cesur, *Gaston Bachelard'da Bilim Felsefesi*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2014.s.69.

¹⁶⁴ Bachelard, *Bilimsel Zihnin Oluşumu*, s.153.

maddelerin yapılarına karşı değer yüklemeleri göstermeye çalışır. Altın özelinde düşünecek olursak soylu bir yapıda görülür ve ona bilinçdışı bir değer yüklemesi olur. Nesneye yüklenen aşırı değerler tamamen rasyonellikten uzak bir şekilde sezgilerden yola çıkarak işlemektedir. Bilinçdışı bir değerın açığa çıkmasını sağlayan bu zihin yapısı ancak uygun bir psikanaliz sayesinde değerden düşürülmesi gerekmektedir. Nesnel bilginin önünün açılmasını sağlayacak olan şey değerinden düşürülmesi imkânının sağlanmasıdır.¹⁶⁵

Tekdüze ve uzun işlerle uğraşan, sabırlı ve ritmik çalışmalar içerisinde bulunan homo faber bir süre sonra düşlere yönelir. Düş kurmaya ve düşlerini çalıştığı iş ile bağlantılandırmaya başlar bir süre sonra. Simya özelinde bunu düşünecek olursak, simyacının yaptığı iş için sahip olacağı motivasyon ancak bu yolla sağlanabilir. Simyacılar, maddenin sahip olduğu değeri, yaptıkları uzun süren çalışmalar neticesinde ortaya çıkması ümidi ve bunun uğrunda yapılan tüm deneyler için sabretmek üzerine çalışılan fenomenin değerini gösterdiği gibi yapılan işin genel olarak kutsiyetini ortaya koymaktadır.¹⁶⁶ Burada değeri arttıran şeylerin başında harcanan zaman gelmektedir. Araştırma için yapılan her uğraş ve harcanan her zaman ona biraz daha değer yükler. Başarıya giden yolda çekilen cefalar ve fedakarlıklar istenilen hedefe ulaşmak için çekilmesi gereken kutsal bir çile olarak görülür. Bu çilesi ise psikolojik olarak her yaptığı veya uğruna harcadığı şeyin kendisine incelemenin aydınlanması yolunda imkânlar açacağı inancını içinde barındırmaktadır. Kutsallaştırılmış bir nesne haline gelen ile kurulan ilişkide gördüğümüz bir önemli şey ise aşk ilişkisi benzetmelerinin yapılmasıdır. Bachelard kitabında aşk ilişkisine benzetilen durumları göstermeye çalışmıştır. Hatta kimi zaman destansı hikâyelerin kahramanları olarak görebiliriz metalleri, cıvaları veya mineralleri. Buna da bir eserden örnek verir ve yazar aralarındaki ilişkiyi şöyle anlatır:

“Kendi annesi olan sudan daha yaşıdır o, çünkü kusursuzluk yaşı daha büyüktür. Metale yabancı ve uzak düşen şeyleri alt ettiği, devleri öldürdüğü için Herakles’e benzetilmiştir. Çok eskilere dayanan düşmanlıklarını yasaklayarak annesiyle

¹⁶⁵ Bachelard, a.g.e., s.181.

¹⁶⁶ Bachelard, a.g.e, s.158.

babasını barıştıran da odur; krallığını ele geçirmek için... Kralın kafasını kesen de."¹⁶⁷

Cıvanın simyacılar tarafından ele alınması noktasında Oidipus kompleksinin etkisini de bariz olarak görmekteyiz. Bir başka örnekte cıvayla simyacı karı-koca şeklinde resmedilmiştir. Kadının eziyet gördüğü bir ilişkinin resmedildiği ilişkilerle zıtlıklar üzerinden cıva tözleştirilmektedir. Erkekle dişiyi karşı karşıya koyan cinsel çelişiklik aşılanmasıyla diğere çelişikler hakkında egemenlik kurulabilir. Birbirleriyle çelişik niteliklerde bundan faydalanarak aynı tözün içerisinde biraraya gelebilirler. Tüm çelişiklikleri tek bir düzen içerisinde toplayabilen yapısı gereği bir bütünlük sunmaktadır.

Mitolojik ve hermetik bir madde olarak cıca aldığı cinsiyetlerle hem Adem hem Havva.¹⁶⁸ Modern dönem insanları için bunun pek bir anlamı yoktur. Bir maddeye verilebilen yüzlerce farklı isim bizlere göstermektedir ki ele alınan nesnenin temelinde sadece bir yanılsama vardır. Nesne sadece madde olduğu için ele alınan bir yapıdan ziyade içerisinde mistik gizleri barındıran bir töz ile hareket eder. Bir nesneye karşı olan hayranlığımız onun sınırlandırılmasından ziyade birden çok ad ile anılmasının sonucunda ona göstermemiz gereken özen de artmaktadır. Hem zaman olarak hem de şefkat olarak ayrı bir ilgiyi hak etmektedir. Bachelard simyacının bu haliyle annenin bu halini birbirine benzetir:

"Simyacı geceleyin ocağının başında düşlere dalmışken, nesne henüz arzu ve umuttan başka bir şey değilken, metaforlar bir araya gelir. Çocuğunu beşikte sallayan anne de binlerce ad yakıştırır ona. Bir tek seven kişi, sevdiğine altı yüz ayrı ad verebilir. Aynı şekilde ancak seven kişi, aşkını gösterirken bu kadar narsistik olabilir. Simyager dur durak bilmeden şöyle der: benim altınım altından daha fazlasıdır, cıvam cıvadan daha fazlasıdır, taşım taştan daha fazlasıdır; tıpkı

¹⁶⁷ Akt. Bachelard, a.g.e., s.232.

¹⁶⁸ Bachelard, a.g.e., s.240.

bir aşğın, kendi aşkının o güne kadar bir insanın gönlüne taht kurmuş en büyük aşk olduğunu söylemesi gibi."¹⁶⁹

Tözleştirme benzetmeden de anladığımız kadarıyla masal anlatmaya benzetilebilir. Masal anlatan anne ile çocuklara benzeyen simyacılar da bilimsellikten uzak bir uğraş içerisindedirler. Simyacılar, ele aldıkları şeylerle alakalı merkezine yönelik bir uğraşa girerler ve onları sahiplenirler, sezgi ile her şeye ulaşacağını akıllarından ziyade kalplerini inandırarak çalışmalarına devam ederler. Tözcülük bir engel olarak ele aldıkları nesneyi adeta masallaştırarak kişinin doğruya giden yolda aklını devreden çıkaran ve onu kalbinin peşinden giden bir yapıya bürümektedirler.

Metaforların bilimsel düşüncede olmaması gereken bir yapı olduğunu belirtsek de Bachelard bizleri yine de uyarmaktadır. Modern dönemde her ne kadar metaforlar etkisini yitirdi, duyguların üzerimizdeki etkisi ortadan kalktı ve bütün bunların bilginin önünde engel olmaktan uzaklaştığını desek de, bu konuda rahat olmamamız gerektiğini söylemektedir. Bunun yeni bir deneyle karşılaşan zihnin içerisinde hala yaşamaya devam ettiğini gören Bachelard, okulda yaptığı deneylerde öğrencilerin zihinlerindeki ilk tepkilerin içerisinde hala bu etkilerin olduğunu gözlemlemiştir. Maddeler arasında kurulan cinsel ilişkiler psikanalize tabi tutulması gereken durumlar olarak durmaktadırlar.

Simya, okul okuyan çocukların uğraşısı değildir. Gençlerin de işi değildir. Simya, Bachelard için yaşlı adamların işidir. Hatta ellili yaşlardaki adamın psikolojisine uygun bir uğraştır. Bachelard, simyanın tanımını verirken öznel arzuların nesnel hayaller içerisindeki konumu üzerine çalıştığını belirtir. Bu öznel arzuların anlaşılması için psikanaliz yapılması gerekir. Psikanalizi yapılacak olan kişiler ise ellili yaşlardaki kişilerdir. Simyada Bachelard için baskı düşüncelerden biri gençlik iksirini içebilmektir. Simya burada güçlerini kaybeden erkeğin tekrar güçlerini kazanmak için verdiği mücadeledir aslında. Burada çok baskın olarak kendisini gösteren libido'dan bahsedebiliriz. Üreme, aşk ile günahın, iyi ile kötünün, yüksek ve alçak değerlerin

¹⁶⁹ Bachelard, a.g.e., s.240 – 241.

uzlaşmasından ortaya çıkar. Üreme Bachelard'a göre aslında aşağı maddelere değer verilerek yüceltilmesidir.¹⁷⁰

Bachelard vermiş olduğu örneklerle sezgisel bilginin ortaya koyduğu olumsuz koşulları bizlere göstermektedir. Bunun için sezgisel bilginin nesnel bir bilgi olamayacağını nesnele öznel değer biçmelerden öteye geçilmediğini belirten Bachelard, öznel bir bilgi olarak bu bilgiyi eleştirmektedir. Kendince bir kesinlik anlayışına sahip olan ve gerçekliğin temsilcisi olarak kendisini gören sezgisel bilgi sadece bilginin kazanılmasına engel olmaktadır.

Nicel bilginin de nitel bilgi gibi hatalara düşmeyeceğini düşünmemizin hızlı bir karar olduğunu söyleyen Bachelard, büyüklük kavramından örnekleyerek bize göstermeye çalışır. Büyüklük kavramı da nesnel bir halde değildir. Descartes'ın felsefesinde fiziğin açık seçik bir geometriye dayanmasını kabul etmez bunun yerine görünürde böyle olan bir geometri olduğunu söyler. Somut bir geometri anlayışına sahip olan Descartesçı fizik açıklayıcı bir tarzda matematiksel olmadığı için hakiki anlamda matematik olmaktan uzak olduğunu söylemektedir.¹⁷¹ Epistemolojik engeller karşımıza çift olarak çıkarlar. Muğlak bir matematikçilik ile kesin bir matematikçilik karşımıza çıkmaktadır. Burada açıklayıcılıktan uzak anlayışlar bilimsel zihnin kullandığı matematik anlayışından tamamen uzaktırlar.

Tözcü engellerimizden ikincisi ise nesneye duyulan hayranlıktan dolayı yapılan tözselleştirme. Bilimin üzerine çalıştığı nesneye yönelik aşırı hayranlık bilim yaparken karşılaştığımız bir başka sorundur. Çalışmalar fenomenle girilen ilişkide hayranlık düzeyinde oldukça pek fazla verimli sonuç alınamamaktadır.

Bir fenomene yönelik hayranlık bizi birçok yanılgıya götürmektedir. Bunu Bachelard ışık üzerinde ele alarak bizlere göstermeye çalışmıştır. Işığa karşı 17. yüzyılda bir bilim adamı, ondan bahsederken tanrısallığın kaynağı olarak gören bir yorum yapmaktadır. Işığa karşı olan aşırı duygusal hali onda bazı fiziksel durumları da yanlış yorumlamasına sebep olmaktadır:

¹⁷⁰ Bachelard, a.g.e., s.246.

¹⁷¹ Bachelard, a.g.e., s.262.

“Ortak kanuları kabul etseydik, ışıklı cisimlerden uzaklaştıkça Işığın da kendiliğinden zayıfladığını, bütün diğer nitelikler gibi, ilerledikçe hassasını yavaş yavaş yitirdiğini ve en sonunda hissedilemeyecek kadar güçten düşmesinin gerçek nedeninin bu olduğunu söylememiz gerekirdi. Ancak diğer niteliklere ne olursa olsun, Işığın onlardan çok yüksek bir doğaya ve düzene ait olduğundan, bu yüzden de diğer niteliklerin sakatlıklarından hiçbirine tabi olmadığından eminiz... güçten düşmesi sadece dışsaldır, Işığın içindeki özü ve hassayı etkilemez.”¹⁷²

Temel fizik öğretisinin gösterdiği ışığın kaynak ile olan uzaklığının karesinin ters orantılı şekilde etkisinin azaldığını söyleyememesinin önünde büyük engeller oluşmuştur. Başka bir örnek 18. yüzyılda veren Bachelard, onun da ışık üzerine düşüncelerini aktarır. O da yaratılış ile ışık arasında bir ilişki kurarak fizik ve teoloji arasında bir ilişki kurmaktadır. Işığı fiziki bir nesne olarak Tanrısalın bir temsiliyeti olarak gören, bu anlayışlar Bachelard’a göre 18. yüzyılın içerisinde düşünürlerin çoğunda görülmektedir. Hatta bunun 20. yüzyılda da yansımalarını görmekteyiz. Yine örneklerine devam eden Bachelard 20. yüzyıldan bir bilim tarihçisinin metallere, yıldızlarla bedenin parçaları arasında benzerlikler oluşturmuştur. Tam kavranmamış olguların yan yana gelmesiyle ortaya çıkan bu durumun neticesinde zihin mitostan kendisini kurtaramamaktadır. Bu durumun başlıca sebebi ise hızlı sonuç alma isteği ve merakın aceleci bir şekilde giderilmesidir.

Bilimsel merakın giderilmesinde aceleci tavır bizleri sadece kestirme cevapların götürdüğü imgelerle düşünmeye sevk etmektedir. Ancak bilimin bu tarz imgelerle herhangi bir noktaya varması mümkün değildir. Burada yapılması gereken bir arınma gerçekleştirme. Arından da diyalektik bir şekilde bilimsel faaliyetlerin zeminini oluşturmaktır.

Her türlü aşırılığa karşı olan Bachelard, katharsis ile işe başlayan zihinlerin tek biçimli yalın bir bilim tarihi ortaya koymaları gerektiğini söylemesi düşünülemez. Bachelard için yalınlığın da bilgiye belli bir görüş açısının durumunu dayatmasıyla aslında başka engeller oluşturduğunu söyler. Akıl yürütmeyi engelleyen yalınlık zihni

¹⁷² Akt. Bachelard, a.g.e., s. 112.

pasifize etmektedir. Bilgiye açık olarak ulaştığımızı hissettiren bu algı bizi daha çok yanıltmaktadır.

Bachelard töz fikrinin altında “hiçten hiçbir şey çıkmaz” anlayışını görür ve onu eleştirir. Varolan bir şeyin de yok olmaması durumu da aynı şekilde kabul edilmiştir. Yok olmayan nesneye sonsuz sayıda nitelik yüklememiz mümkündür. Cimrilerin benimsediği sahip olma duygusuna benzettiği nitelik yüklemesini Bachelard tözcülüğün nesneye yüklediği değerlerin içsel bir deneyimden çıkan özellikler olduğunu söylemektedir.

İnsanlar bir bilgiyi yüceltirken onlara nesnel görünümlü olarak kendi değerlerini yüklemektedirler. Çalışmayı durduran tözselleştirmeler olarak niteleyebileceğimiz bu durumlar zihnimizi düşlerde doldurmaktadır. Bilimsel düşünceyi muazzam düş yükünden, harcanan zaman nispetinde tözlere katılan değerden kurtarmanın yollarını arayan Bachelard, öncelikli olarak yapmamız gerekenin sabırlı çalışmanın ürünü olan fenomenleri değer yitimine uğratmaktır.¹⁷³ Çalışılan ürün ile mesafe konulmadığı takdirde ona yüklemiş olduğumuz değerler çalışmanın bilimselliğini arttırmaktan ziyade gelişime engel oluşturmaktadır. Nesnel bir ilişki kurulabilmesi için beklentiler bir kenara bırakılıp değersizleştirme yapılmalı ve aramıza çalışmayla mesafe konulmalıdır.

Üçünü tözcü engel ise eski imgelerden dolayı yaptığımız tözselleştirmelerdir. Araştırmaya almış olduğumuz nesnenin özelliklerini yaptığımız gözlem ve araştırmalar neticesinde elde ettiğimiz bilgilerden ziyade zihnimizde bulunan imgeleri kullanarak türettiğimiz bilgilerin durumunu ifade etmekte kullanılır. Yaptığımız bir deneyden elde ettiğimiz sonuçların kesinliğine rağmen, onunla yetinmeyip onun üzerine kesinliği olmayan fenomenlerden elde ettiğimiz sezgisel imgeleri yükleyerek elde edilmesi durumudur. Gelişimi engelleyen ve kapalı bir sistem inşa eden bu bilim anlayışı Bachelard açısından yeni bilgilere ulaşmada eski bilgilerin kullanılması önemli engellerden bir tanesidir.

Tözcülüğe sığınanların yapmış oldukları temel davranış, sıfatları tek bir ismin üstüne toplamalarıdır. Buradaki ampirizm anlayışı deneyi teşvik etmez aksine eş anlamlılıkların sayısının arttırarak kendisini yeni bağlantılar kurar. Elektrik akışkanındaki yapışkanlık bu konuda önemli bir örnektir. Tozun veya herhangi hafif bir

¹⁷³ Bachelard, a.g.e., s.157.

maddenin elektriklenen yüzeye yapışması durumu, akıllarda elektriğin yapışkan bir yapıya sahip olduğu yönünde iddialara yol açmıştır. Elektrik artık yapışkan, yağlı ve güçlüklü sökülebilir bir şekilde tanımlanmıştır.¹⁷⁴ Elektrik üzerine net ve kısa açıklamalar içeren bu anlayış bilimsel zihne çok da uygun olmayan bir durumdur. Bachelard için bilimsel zihin uğraşmış olduğu fenomeni ayrıntılı bir şekilde incelemeyi geçirmemeli ve sınırlandırmamalıdır. Buradaki açıklık ve netlik deneyler vasıtasıyla geliştirilebilme imkânına ket vurmaktadır.

Deneylerin önemsiz olmasına ilave olarak yapılan deneylerin eksiklikleri de önemli sorunlar doğurmaktadır. Tözelleştirme bazen eksik deneylerin toplumsal veya bireysel algılarımızın yönelimleriyle kurulan bağlar sonucunda yeni kurgular ortaya koymaktadır. Ortaya konulan kurgular herhangi bir tutarlı noktası olmayan tamamen algıların işaretleriyle oluşan şeylerdir. Buna verilebilecek örnek ise Bachelard'ın papağanlarla elektrik arasındaki ilişkiden bahsettiği örnektir. 18. yüzyılda papağan türlerinden birinin tüylerinin elektriği çeken özelliğe olması ile bu türün su içmekten nefret ettikleri arasında bir ilişki kurulmuştur.¹⁷⁵ 18. yüzyıla ait bir çok örnekte farklı ilişkiler kurulmuş ve bu ulusların çıkarları içinde olması gerekenler ortaya konulmuştur. Bireyleri elektrik temelinde değerlendiren Rahip Bertholon 1786 yılında insanın üzerindeki elektrik etkisini aktarıırken; iki kişinin sağlığı içlerinden birinin elektrik yapısının daha zayıf olması durumunda daha iyi olacağını söyler. Çünkü zayıf olan taraf sürekli olarak eksikliğini telafi etmek için çabalayacaktır. Bu da çiftler arasındaki ilişkinin hareketli olmasını sağlayacaktır.¹⁷⁶ Bunun gibi nice değişik örneklerin verildiği ve bunların bilimsellik çatısı altında ele aldığı dönemde bilimsel zihin kendisini sağlıklı bir şekilde ilerletmeyi başaramamaktadır. Yapılması gereken zihnin bir katharsis ile bu tarz düşüncelerden kurtulmasıdır.

2.2.5. Canlı Engel

¹⁷⁴ Bachelard, a.g.e., s.143.

¹⁷⁵ Bachelard, a.g.e., s.161.

¹⁷⁶ Bknz. Bachelard, a.g.e., s.163.

Bilim-öncesi zihnin bizlere sunduğu engelleri ele alırken devamlı olarak karşılaştığımız şey somuta olan ilgidir. Çünkü bilim-öncesi zihin Bachelard'a göre soyutlamadan ziyade somutun peşine düşer ve hatta bireyselleşmiş deneylerin izinden gider.¹⁷⁷ Bu gidişat bizleri bilimsel olmayan bir zihin yapısı içinde eksik gözlemler veya yanlış yargılar ile anlamı olmayan benzetmelere yöneltmektedir. Bu yargılardan bir çeşidini de canlıcı engelde görmekteyiz. Canlıcı engel de bilimsel olmayan bir zihin yapısının ürünü olarak canlı olmadığı bilinen maddelere bir canlılık vererek onlar üzerine düşünce üretir. Bachelard bu konuda örneği altın, elmas gibi madenlerin 18. yüzyılda ele alınışlarından örneklerle gösterir. Dönemin anlayışına göre bu maddelerin hayvanlarınkine benzer iç organları vardır. Bu tam anlamıyla canlıcı engelin örneği olarak karşımızda durmaktadır. Tabi bu sadece değerli madenler için değil hemen hemen bütün madenler bundan nasiplerini almışlardır. Hatta minerallerin doğurganlığı konuşulmuştur. Bunu daha sonra madenlerin de doğurganlığı mitosu izlemiştir. Tabiki bu bilimsel bir zihnin kabul edebileceği bir durum değildir.¹⁷⁸

Canlıcı anlayış madenlerin algılanışı ile düşünceleriyle birlikte aynı zamanda deneylerin gidişatını etkileme noktasında da baskın olması bilimsel zihnin önünde engel oluşturmasında en önemli faktördür. Anatomik konuda bir örnek verecek olursak damarlar ve kıllar arasındaki ilişki ile alakalı örnek gelmektedir. Fuss adında bir deneyci döneminin en iyi mıknatıslarını yapan birisidir. Ancak mıknatısların hareketlerini “manyetizmanın çeşitli özelliklerini, mıknatısın gözeneklerinde dolaşan” bir sıvının hareketleriyle açıklamaktadır. “Mıknatısın, toplardamarlar ve lenf damarları gibi ya da canlıların iç düzeninde mizaçların dolaşımına ayrılmış başka kanallar gibi, birbirine bitişik, paralel ve dikenli borulardan oluştuğu konusunda herkes hemfikirdir; küçük tüyler veya supaplar aynı yöne doğru yatarak akışkana yol verir, akışkan da aynı yönde süzülüp gözeneklere sızar, ama bu tüyler ters yöndeki hiçbir harekete izin vermez.” Şeklinde açıklamalarıyla mıknatısa deneylerin görülerinden bağımsız olarak anlamlar yükler.¹⁷⁹

Bachelard için bilim-öncesi anlayış içerisinde canlıcı imgenin doğallığı ön plandadır. Ve ikna kabiliyeti oldukça yüksektir. Şimdi bunu bir başka örnekle açıklayalım. Doğal dünyanın son derece düzenli ve güven duyulabilecek bir yapıda

¹⁷⁷ Bachelard, a.g.e., s.209.

¹⁷⁸ Bachelard, a.g.e., s.198.

¹⁷⁹ Bknz. Bachelard, a.g.e., s.203.

olduğuna karşı beslenen inancın örneğini göreceğiz.¹⁸⁰ Nabız, kronometre yerine kullanılmaktadır. Hâlbuki nabız değişken bir yapıda olan ve kesinlikten uzak olan hali ile ölçüm aracı olması işte doğada görülmek istenen ve güvenilen yasalılığın göstergesidir. Bacon da kesinlik taşımayan bu durumlar üzerine ayrı bir kesinlik anlayışı katar. *Sylva Sylvarum* adlı eserinde şunları yazar:

“Bir alevin farklı koşullar altındaki yanma süresi, dikkatle incelenmelidir. nce herhangi bir fitilin aracılık etmediği, doğrudan yanan maddelerden söz edeceğiz. Bir kaşık sıcak ispirto, tam 116 nabız atışı boyunca yanık kalmıştır; aynı kaşığa 1/6 oranında güherçile eklendiğinde 94 atış boyunca, aynı oranda tuz eklendiğinde ise 83 atış boyunca yanık kalmıştır; 1/6 oranında tüfek barutu eklendiğinde 110 atış boyunca ve kaşığın tam ortasına bir parça balmumu konuğunda da 87 nabız atışı boyunca yanık kalmıştır; bir parça çakmaktaşı(!) eklendiğinde 94 atış boyunca, 1/6 oranında su eklendiğinde 86 atış boyunca, aynı miktarda suyla ise yalnızca 4 atış boyunca yanık kalmıştır.”¹⁸¹

Bütün bu sonuçların bilimsel bir denetlenebilirliğinin olmadığını görmekteyiz. Bilim-ncesi anlayışa nesnel bir temele giden anlayışın aksine bireyselleştirilmiş nesnelere karşımıza çıkmaktadır. Canlıcı bakış ele aldığı nesnelere kendi gözlemleri ve zihnindeki algılar üzerinden okuma noktasında kararlıdır. Ve bu kararlılık doğada görülen her şeyin düzenli ve olması gereken şekilde olduğuna inanan bir düşünce yapısıdır. Hâlbuki somutun içinde kalan bu anlayışın tersine soyutlamaya doğru yönelmek gerekmektedir. Somutun içinde olduğumuzda gördüğümüz kadarıyla bireyselleştirdiğimiz deneylerin ve gözlemlerin içinden ıkamamaktayız. Buradan ıkış ancak soyutlamaya yönelmek ve doğayı hazır olduğu konusunda fikirlerimizi değiştirmemiz gerekmektedir.¹⁸²

¹⁸⁰ Bachelard, a.g.e., s.204.

¹⁸¹ Bachelard, a.g.e., s.204.

¹⁸² Bachelard, a.g.e., s.209.

2.3. GASTON BACHELARD'DA EPİSTEMOLOJİK KOPUŞ

Bachelard, epistemoloji alanında ön önemli katkısı olarak görülen görüşü kopuş kavramıdır. Yirminci yüzyıl bilimsel düşüncesinde ani ve kökten değişiklikler meydana gelmiştir. Tahmin edilmesi zor olan bu yenilikler; Einstein'ın görecelilik teorisi, matematikteki gelişmeleri kuantum fiziğinin gelişmesi ve Heisenberg'in belirsizlik ilkesinin ortaya çıkmasıdır. Bilimdeki ani değişim bilimsel düşüncenin sürekli bir şekilde krizler geçirdiğini düşünen görüş kabul görmeye başlamıştır. Yirminci yüzyılın düşünürleri bilimsel faaliyetleri geçmişten bugüne yorumlarken denge, olağanlık ve normallik kavramlarına karşı güvenlerini kaybetmişlerdir. Ve kendilerinde önceki düşünürlerin savunduğu bu görüşe sıradan bilim anlayışı demişlerdir. Sıradan bilim artık küçümsenen bir hale bürünmüştür.¹⁸³Bu kavramlara ek olarak Bachelard eski bilim anlayışının süreklilik anlayışına da karşı çıkmıştır. Bilim artık bir süreklilik değil, süreksizlikler üzerinden devamlı kırılmaların olduğu bir yapıya bürünmüştür. Bilimsel anlayış içerisinde süreklilik ve süreksizlik arasındaki tartışmayı iki örnekle açıklar. Birinci Einstein'ın Newtonculukla ilişkisi dğeriyse Lévy-Bruhl'ün *İlkel Zihniyet* adlı eserinin yayınlanmasının ardından ilkel – modern insan zihinleri arasındaki zihinsel gelişimin araştırılmasıdır.¹⁸⁴ Bilimsel anlayışlarda dönemsel olarak belli kopuşlar olur ve onların yerine yeni anlayışlar yerleşir. Epistemolojik engellerin psikanaliz edilmesiyle bilimsel zihnin önünün açılmasından sonra zihin yaptığı diyalektik süreçle yeni anlayışlara doğru ilerler. Bu da bir öncekinde kopan ve süreklilikten ziyade süreksiz bir durumun hâkim olduğu yapıya işaret eder.

Epistemolojik kopuş öncelikli olarak gündelik bilgi ile bilimsel bilgi arasındaki kopuşu ifade eder. Çünkü bilim sağduyuya dayanan bir yapıda olmasının aksine ondan koptuğu derecede bilimsellik kazanır. Sağduyunun ve gündelik bilginin bilimin ilerlemesinin önünde engel olmaktan başka bir durum yaratmadığını önceki bölümde incelemiştik. Bilim zihnimizde bulunan bu bilgi türlerinden kurtulamadığı müddetçe ilerlemesi her zaman sekteye uğrayacaktır.

¹⁸³ Bknz.:Nami Başer, "Yirminci Yüzyıl Fransız Düşüncesinde Aynılık ve Ayrılık Kavramları Açısından Bilim Felsefesi", İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, 1998, s.62.

¹⁸⁴ Savaş Kılıç "Gaston Bachelard: Bilim Felsefesi ve Edebiyat Eleştirisi", Mumun Alevi, Gaston Bachelard, Çev. Ali Işık Ergüden, İstanbul, İthaki Yayıncılık, 2008, s. 6.

Bilimsel bilginin kendisini sağduyudan kurtarmasına ilaveten kopuş düşüncesinin önemli bir durumu da sürekliliklerin olmamasıdır. Belli dönemlerde yaşanan kesintiler ile yoluna devam eder. Çünkü bilimin ilerlemesi için gerekli olan şey eski kavramları bir kenara bırakıp onlardan kopması ve yeni kavramlar üretmesidir. Kopuş tam anlamıyla gerçekleşmedikçe yeni bilimsel anlayışı açıklamamızda sağlıklı olmaz. Bunu tarihteki her kopuş dönemi üzerinden söyleyebiliriz. Sözgelimi Einstein mekaniğinin ortaya koyduğu anlayışın ancak Newton mekaniğinden tamamen kopulmasıyla mümkün olduğunu görmekteyiz.

Bachelard'ın kopuş fikrinin bir başka önemi de bilimsel tarihi okumada süreksizliklerden ve kırılmalardan bahseden son dönem bilim felsefecilerini akla getirmektedir. Thomas Kuhn paradigmalara öğretisi ile bilimsel gelişimin kopuşlar üzerinden okunması gerektiğini söylemesinden otuz yıl öncesinde Bachelard bu görüşü dile getirmiştir.¹⁸⁵

Bachelard epistemolojik kopuş anlayışını ele alırken temel bir tartışma noktasından yola çıkmıştır. Bu da insan bilgisi ve hayvan bilgisinin aralarındaki ilişkidir. Bilimsel bilgi kavramına ayrı bir önem veren Bachelard, gündelik bilgiyle bilimsel bilgi arasında kopuşu göstermeye çalışır. Bilimsel bilgi ile gündelik bilgi arasında karşılaştığımız önemli farklı ilkinin rasyonelliğe vurgu yaptığı yerde ikincisi ampirik verilere vurgu yapmaktadır. Bilim direk olarak doğayı ele almaktan ziyade inşa etmiş olduğu doğa üzerinden yaptığı akıl yürütme neticesinde gündelik bilgiden uzaklaşır. Rasyonelliğe vurgunun fazla olduğu bu anlayış içerisinde Bachelard sağduyuya yüklemiş olduğu olumsuz anlam ile Galileo'ya yakın olmaktadır. Rasyonalizme olan vurgusu her ne kadar Kartezyen düşünce içerisinde onu düşünmeye sevk etse de, Bachelard birçok yönde Descartes'tan ayrılmaktadır. Descartes kuşkuyu bilimsel araştırmada geriye koyar hâlbuki Bachelard için her daim bilimin önünde durmaktadır. Ayrıca Descartes'ın mutlak akıl karşısında her bir araştırmanın kendine özgü rasyonalite anlayışını savunur. Ve en önemlisi Bachelard, Descartes'ın ortaya koyduğu evren anlayışının yeni bilimsel akıl içerisinde yerinin olmadığı savunur.¹⁸⁶

¹⁸⁵ Gary Gutting, *French Philosophy in the Twentieth Century*, United Kingdom, Cambridge University Press, 2001, s. 86.

¹⁸⁶ Kılıç, a.g.m., *Mumun Alevi*, Bachelard, s. 7.

Rasyonel bilimsel bilgi anlayışı diğer duyuşsal bilgilerinin önünde a priori olarak bulunması gereken bir yapıya sahiptir. Evrende spektroskopta kütleinin izotoplarını görmemizi sağlayan yörüngeler doğanın bize verdiği şeyler değildir. Bunlar olgusal dünyanın bize kattığı bir şey olmayarak rasyonel zihnin teknik yönü ile üretilmesinin bir sonucu olarak ampirikten ziyade rasyonel olduğunu bizlere göstermektedir. Bilimsel etkinlik tamamen akılsal bütünlükler üzerinden işlemlerini yürütmektedir.

Bilginin akılsallığı yanında süreksizliği de önemli bir nokta olduğunu belirtmiştik. Bilimsel faaliyet içerisinde bizler evrensellik anlayışından ziyade öğretilerin tarihselliğini ele almaktayız. Bachelard için devam eden bir bilgiden bahsetmemiz anlamsızdır. Bilim devamlı olarak yanılışlama yoluyla yeni bilgiyi inşa eder ve eskisini kaldırır. Bu kopuş hali de devamlı yeni bilimsel kavramların ortaya çıkmasına imkân sağlar. Bilgi geçmişteki kavrayışla tamamen yeniden değerlendirilmesiyle ve ilişkilerin yeniden yorumlanmasıyla inşa edilir. Bu inşa hali de süreksiz bir anlayışı ortaya koyarken sürekli olarak kopuşların gerçekleştiğini bizlere gösterir. Evrensellik kendisine bu sistem içerisinde yer bulamaz. Eskilerin yenilerin gelmesi ile etkisini yitirmesi ve geçerliliğinin kalmaması sonucunda her dönemin kendi içerisinde değerlendirmeye tabi tutulmasını gerektirmektedir. Tarihsel koşullarından bağımsız olarak değerlendirilemeyecek bilimsel anlayışı sebebiyle bilimin yaklaşımında doğruluk kavramı konumlandırmak tartışmaya açık hale gelmektedir. Evrensel ve tek bir tarihsel çizginin olmaması, her bilimsel durum ve koşulun kendi tarihselliği içerisinde değerlendirilmesi hakikat arayışında olduğumuzda bize tek bir nokta sunmamaktadır.

Tarihselliği içerisinde bilimsel kopuşları sıralayacak olursak; Aristotelesçi mantık yerini Aristotelesçi olmayan mantığa (non-Aristotelian), Eukleidesçi geometri yerini Eukleidesçi olmayan geometrilere (non-Euclidean), Descartesçi epistemoloji yerini Descartesçi olmayan (non-Cartesian) epistemolojiye ve Baconcu bilimin yerine Baconcu olmayan bilime (non-Baconian) bırakır. “Neden olmasın?” sorusunun sorulması ile bizler bilimsel gelişmede yeni görüşlere imkân açabilmekteyiz. “Neden?” sorusunun direk olarak açıklama beklentisiyle yöneldiği bilime bu farklı yöneliş yeni imkânların açılmasına ortam hazırlamaktadır. *Nietzsche'nin tabiriyle belirleyici olan şey, rağmen doğar bir tek. Eylem dünyasında olduğu kadar düşünce dünyasında da doğru bu. Her yeni hakikat apaçıklığa rağmen doğar, her yeni deneyim dolayimsız deneyime rağmen*

doğar.¹⁸⁷ Bachelard “neden olmasın?” ile eski kuramın içerisinde olmaz denilen şeyi bir sonraki düşünce içerisinde gerçekleştirilmesidir. Bachelard’ın burada yapmak istediği sadece “hayır diyen felsefe” anlayışı ile eski anlayışı ortadan kaldırmak değildir. Bachelard, “Euklidesçi-olmayan geometri Euklidesçi geometriye itiraz etmek için çıkmamıştır” ortaya. Aksine Euklidesçi-olmayan geometri ile geometrik anlayışının tamamlanmasını, bir “pan-geometri” içinde birleşmesine imkân verecek bir araçtır.¹⁸⁸

“Hayır diyen felsefe” dediği bu anlayışları sırayla inceleyecek olursak şu sırayla ele almak niyetindeyiz: Euklidesçi Olmayan Geometri, Aristotelesçi Olmayan Mantık, Newtoncu Olmayan Mekanik, Descartesçi Olmayan Epistemoloji, Baconcu Olmayan Bilim.

2.3.1. Euklidesçi Olmayan Geometriler

M.Ö. 4. Yüzyılda yaşayan Yunanlı ünlü matematikçi Eukleides *Elementler* adlı eserinde bir takım aksiyomlara ve genel kabullere dayanan bir geometri anlayışı ortaya koymuştur. Aksiyomatik tümdengelimsel yöntem adı verilen yöntemi uzun yıllar boyunca matematiksel düşünce içerisinde örnek alınan bir model olarak kalmıştır. *Elementler* içerik olarak tanımlar aksiyomlar ve postülalardan meydana gelir. Tanımlar, nokta, çizgi, yüzey, doğru, açı vb. birçok geometrik kavramın tanımlarından oluşur. Tanımların ardından aksiyomlar gelir. 5 aksiyom vardır: 1) Aynı şeye ait olan şeyler birbirlerine de eşittir. 2)Eşit şeylere eşit şeyler eklenirse, oluşan bütünler birbirlerine eşittir. 3) Eşit şeylerden eşit şeyler çıkarılırsa, kalanlar da birbirine eşittir. 4) Birbirleriyle çakışan şeyler, birbirlerine eşittir. 5) Bütün parçadan daha büyüktür. Aksiyomları postülalar takip eder. Postülanın anlamı ispata gerek duyulmadan doğru olduğunu kabul etmemiz gereken önermeleri işaret etmektedir. 5 de postüla vardır: 1) İki nokta arasını birleştiren en kısa yol doğrudur. 2) Doğru, doğru olarak sonsuza kadar uzatılabilir. 3) Bir noktaya eşit uzaklıkta bulunan noktaların geometrik yeri, çemberdir. 4) Bütün dik açılar

¹⁸⁷ Bachelard, Yeni Bilimsel Tin, s.12.

¹⁸⁸ Bachelard, a.g.e., s.14.

birbirlerine eşittir. 5) İki doğru bir üçüncü doğru tarafından kesilirse, bu iki doğru, içte meydana gelen açılarının toplamının 180 dereceden küçük olduğu tarafta, kesişir.¹⁸⁹

Eukleides geometrisinde aksiyomlar dediği tanımlar deneyimlerle alakalı olan bir yapıdadır. Yani geometrisi yaşadığımız dünya ile uyumlu bir haldedir. Bachelard, bu geometrik anlayışa “şeyci” anlayış olarak nitelendirmektedir. Eukleides’in yukarıda saydığımız postülatları açık seçik yapıdadır. Burada temele şeyler alınır ve bu haliyle kullanışlı bir geometri anlayışı olarak görülür. Hatta o kadar kabul görmüş bir geometridir ki iki bin yılı aşkın süre canlılığını koruyabilmiştir.

Çağdaş dönemde Eukleidesçi anlayış geçerliliğini yitirmeye başlamıştır. Çağdaş fizik tamamen soyut cisimlere yönelmiştir. Fiziğin bize sunduğu şeyler elektriksel parçacıklar formatındadır. Mikrofizik denilen bu alanda şeylerin herhangi bir anlamı yoktur. Makrofizik ise varlığı şey olarak ele almaya devam edemez bunun yerine enerji olarak görmektedir. Makrofiziğin bu varlığı enerji olarak ele alışı hareket önemli bir hale gelmiştir. Hareket eden bir varlığa sahipken aksi durumda varlıktan bahsedememekteyiz.

Çağdaş fiziğin ortaya çıkmasıyla, madde uzayın her noktasına zaman ve hızdan bağımsız olarak dağılmasıyla, Eukleides geometrisinin yerine Eukleidesçi olmayan geometriler çıkmaya başlamıştır. Lobachevsky, Riemann geometri anlayışları en önemlileri olarak sayılabilir.

Eukleidesçi olmayan geometriler dediğimiz zaman aklımıza gelmesi gereken önemli şeylerden bir tanesi de Eukleides sistemi içindeki postülalardan bir tanesi olan “paralel postüla”nın yerine başka postülaların veya aksiyomların geçirilmesi durumunu nitелеmek içindir. Bu konuda iki önemli ismin ortaya koydukları geometrilerin isimleri vardır. Lobachevsky’nin geometrisine hiperbolik geometri denilmektedir. Riemann’ın geometrisine ise eliptik geometri adı verilmektedir.¹⁹⁰ Eukleides sisteminde paralel postüla dediğimiz tanımda, “belli bir doğrunun üzerinde olmayan bir noktadan bu doğruya paralel tek bir çizgi çizilebilir” denilmiştir. Eukleidesçi olmayan sistemlerden Lobachevsky ise bu postülanın yerine “bir noktadan, verilen bir doğruya en az iki paralel çizilebilir” aksiyomunu koymuştur. Riemann bir doğruya paralel çizilemeyeceğini

¹⁸⁹ Ahmet Cevzici, *Paradigma Felsefe Sözlüğü*, s.322.

¹⁹⁰ Ahmet Cevzici, a.g.e., s.323.

savunan aksiyomu ortaya koymuştur.¹⁹¹ Geometrideki farklı çıkışlar matematikçiler için tek doğru geometri anlayışında yıkıma sebep olmuştur. Ve artık aynı derecede geçerli ve tutarlı olan değişik geometrilerin olması gerektiği kabul edilmiştir. Eukleidesçi olmayan geometrilerin burada katkısı matematiksel yapıların tutarlı bir aksiyomun kabul edilmesi sonucunda aksiyom ve postülatlar oluşturularak bunların içerisinden türetilebileceğini anlamışlardır.¹⁹²

Eukleidesçi olmayan geometrilerin Eukleidesçi geometri karşısında yer açabilmesi Bachelard için çağdaş düşüncenin oluşumuna güzel bir örnektir. Eukleidesçi geometrinin bizlere değişmez doğrular sunan zihinsel yapısını terk etmek gerekmektedir. Her iki geometri anlayışının da kendilerini temellendirme noktasında sorunları yoktur. Eukleidesçi geometri farklı evren tasavvuru içinde bunu yaptığını da kabul etmek gerekmektedir. Diyalektik ve hareketli bir anlayış bizleri sağlıklı bir yola iletir.

Diyalektik anlayışın sağlıklı olarak uygulanabilmesi için problemlili görülen noktada veya işlevini yitirmiş bir geometrik anlayış görüldüğü zaman onun tekrar diriltilmesine uğraşmaktansa hemen yeni ve farklı geometrilerden sentez yapılması gerekmektedir. Tutarlı ve sentetik bir yapı sergileyen diyalektik durumlar oluşturmak en önemli noktadır. Yapılan sentezin bir bütünsellik izlenimini uyandırması gerekir.¹⁹³

Bütünsellik anlayışı bize tamamlanma isteği denilen matematik içerisindeki psikolojik bir anlayışa götürür. Bu isteğin bizi sürüklediği yerde karşımıza grup düşüncesi çıkar. Grup düşüncesi de grubun içinde yapılan işlemlerin bileşimi düşüncesi demektir. Yani iki şekil arasındaki eşitlik yer değiştirmeler grubunun sayesinde tanımlanması durumuna dayanmaktadır.

Özetlemek gerekirse, Eukleidesçi geometrinin “şeyci” anlayışı sebebiyle yer değiştirmeler grubunun burada olduğunu belirten Bachelard, artık dikkat edilen noktanın dünyadaki uzamsal gerçeklikten ziyade teorik düşüncenin olduğunu belirtir. Kuramsal düşüncenin öneminin ön plana çıktığını görüyoruz çünkü mikrofizik deneyin artık

¹⁹¹ Ahmet Cevizci, a.g.e., s.323.

¹⁹² Ahmet Cevizci, a.g.e., s.323. Bkz.: John Losee, Bilim Felsefesine Tarihsel Bir Giriş, Çev. Elif Böke, Ankara, Dost Kitabevi Yayınları, 2008, s. 153 – 154.

¹⁹³ Bachelard, Yeni Bilimsel Tin, s.35.

hareketsiz şeylerden yola çıkarak anlaşılmayacağını bize göstermiştir. Olması gereken kurama bağlı bir deneysel çalışmalardır.

2.3.2. Aristotelesçi Olmayan Mantık

Aristoteles'in mantık anlayışı genellikle klasik mantık olarak adlandırılmış olduğumuz ve uzun yıllar etkili olan mantık anlayışıdır. Kıyas mantığı olarak da anılan Aristotelesçi mantık anlayışı içerisinde en yüksek gerçeklik ilkesini belirten töz kıyas mantığı içerisinde ikinci dereceden tözleri kapsayan bir yapıya sahiptir.¹⁹⁴

Bachelard Aristotelesçi-olmayan mantıktan bahsederken bu konuda çalışma yapmış olan Oliver L. Reiser'in çalışmasını bizlere gösterir. Reiser bu çalışmasında Aristotelesçi mantığın özdeşlik anlayışının eskide kaldığını göstermeye çalışır. Artık bilimsel nesnelere farklı ve karşıt deneylerde aynı özellikleri gösterme özelliğine sahip hale gelmişlerdir.¹⁹⁵

Bachelard şeyci olan anlayışlara karşı itirazlarına mantıkta da devam etmektedir. Değişmeyen ve hareket kabiliyetini yitirmiş bir mantık anlayışı olarak Aristotelesçi mantık anlayışını eleştiriye tabi tutar. Fizikteki gelişmeler ve devinimin artık incelemenin merkezine yerleşmesiyle birlikte Aristotelesçi anlayışın yerine de devingen olabilecek bir mantık anlayışı koyma gerekliliği ortaya çıkmıştır. Özdeşlik yukarıda da bahsettiğimiz gibi vazgeçilmesi gereken ilk özelliktir. Çelişkilerin daha ön planda olduğu bir mantık anlayışına ulaşmamız gerekmektedir. Fizikteki bilimsel anlayışların tanımlanması tek bir yönde olmaktan öte hale gelmişlerdir. Sözelimi elektron dalga ve parçacık hareketlerinin her ikisini de yapmaktadır. Bunlardan herhangi birini seçmekten ziyade ikisini de kabul etmek gerekmektedir. Nasıl yüklediğimiz anlamlar çelişkili formatta görünse de bunun çelişkili olmasının asıl sebebi güçlü bir şekilde tözselleştirilmiş ve üstünkörü gerçekçilik anlayışımızdır.¹⁹⁶ Klasik mantık anlayışınca özne mutlakiyet kazanmasıyla bu şekilde karşıt önermeler ortaya çıkmıştır. Kimi zaman “elektron işlevi cisimseldir” veya “elektron işlevi dalgalı” bir biçimde yayılır demek Aristotelesçi anlayış içerisinde

¹⁹⁴ Ahmet Cevizci, Felsefe Sözlüğü, s.76.

¹⁹⁵ Bachelard, Hayır Diyen Felsefe, s.122.

¹⁹⁶ Bachelard, a.g.e., s.123.

anlaşılammaktadır. Aristotelesçi anlayış içimizde o kadar çok yer etmiştir ki, cisimsel ile dalgasal, noktasal ile sonsuz kavramlarını bir araya getiren düşüncenin altında bilimsel üretimi geliştirmek zor gözüküyor. Yapılması gereken psikolojik olarak yapılacak bir reform vasıtasıyla yeni bir mantık inşa edebilmektir.¹⁹⁷

Yeni mantık içerisinde bir şey yaparken bunu eski mantığı kullanılmaması gerektiği noktasında Bachelard kesin çizgiler koymamaktadır. Yani Aristotelesçi- olmayan mantık içerisinde de Aristotelesçi mantık kullanılabilir. Bu ikisinin bağdaşmalık gibi bir durumda olmamaları ve ayrıca birinde doğru olan diğerinde de doğru olmaya devam etmektedir. Burada en yapılması gereken yorum yeni mantık diğerine nazaran genel olduğu için, sınırlı bir mantık anlayışı içerisinde doğruluk ifade eden yargılar, genel bir anlayışın içerisinde de doğrudur.¹⁹⁸

Hayır Diyen Felsefe ya da *Yok Felsefesi* olarak anılan eserinde Bachelard yeni mantık üzerine görüşlerini ifade ederken Oliver L. Reiser'den faydalandığını belirtmiştik. Reiser'in kaleme aldığı "Non- Aristotelian Logic and the Crisis in Science (1937)" adlı makaleden hareketle Bachelard kendi anlayışını inşa etmiştir. Mantıksal açıklamalarda açıklık ve basitlik anlayışının tamamen bizim sahip olduğumuz, yıllarca kullanmış olmanın verdiği alışkanlıktan dolayı olduğunu belirtir. A priori düşünceye her zaman mesafeli olan Bachelard mantıksal hakikatler olarak dile getirilen şeylerin de apriori hakikatler olarak alınmaması gerektiğini belirtir. Çünkü ispatı yapılmamış ancak herkes tarafından kabul edilen postülatlardır.¹⁹⁹ Sekiz maddelik bir liste sunar Oliver L. Reiser. Burada deneyle ispatlanmamış ve apaçık önerme diyemeyeceğimiz postülatlar olarak kabul edebileceğimiz önermeleri bizlere söyler. Bunlar kısaca bahsedilecek olursa şöyledir:

- 1) **"Olan olandır."** : Özdeşlik ilkesini ifade eden bu önerme klasik fizik içerisinde kullanılabilir. Biyoloji de özellikle karşımıza engeller çıkaracaktır.²⁰⁰

¹⁹⁷ Bachelard, a.g.e., s.123.

¹⁹⁸ Bachelard, a.g.e., s.125.

¹⁹⁹ Bachelard, a.g.e., s.126.

²⁰⁰ Bachelard, a.g.e., s.127.

- 2) **“Bir nesne olduğudur, yani bütün bakımlardan kendisiyle özdeştir.”** : Bütün olarak inceleme imkânı hiç bir nesne üzerinde söz konusu değildir. Deneysel olarak bir karşılığı olmayan bu anlayış postülat olarak kalır.²⁰¹
- 3) **“Bir nesne olduğu yerdedir.”** : Bu postülatın anlamını düşünürken ontolojik anlamdan ziyade geometrik olarak düşünmek gerekiyor. İlginç olarak herhangi bir totolojiye de dayanmayan postülat, *“fizikselden geometriye doğru kaymaya ve Aristotelesçi mantığı Eukleidesci geometriye dayandırarak bir bakıma güçlendirmeye izin verecek bir geçiş”* olarak görülmelidir.²⁰²
- 4) **“Aynı nesne aynı zamanda iki ayrı yerde olamaz.”** : Postülat bizi direk olarak “nesnelere fiziği” ne götürmektedir. Bu postülatın aykırı örnekleri mevcuttur. Bir cismin aynı anda iki yerde olabileceğini savunan görüşlerde ortaya atılmıştır.²⁰³
- 5) **“İki ayrı nesne aynı zamanda aynı yerde bulunamaz.”** : Bu postülatın geçerlilik alanı da klasik fiziğin içerisinde bir anlam ifade etmektedir. Fakat klasik fiziğin yanında birçok fizik anlayışı olduğunu görmekteyiz.
- 6) **“Bir yerden başka bir yere geçmek için, her nesne aradaki uzayı aşmalıdır, buysa ancak belirli bir zaman süresinde olabilir.”** : Apaçık görünen bu önerme Eukleidesci uzay sezgisine dayalıdır. Görecelilik bu önermeyi aşacak diyalektikleştirmeler sunmuştur.
- 7) **“Aynı nesne, ya da olay, aynı zamanda farklı iki bakış açısından gözlemlenebilir.”** : Bu postülat için de aynı şey geçerlidir. Diyalektik olarak yanlışlanmaları mümkündür.
- 8) **“Farklı iki olay zamandaş olarak ortaya çıkabilirler ve aynı bakış açısından zamandaş olarak ele alınabilirler.”** : Bu postülat da görecelilik tarafından diyalektleştirilmiş ve yanlışlanmıştır. Deneyin imkânları nispetinde zaman tanımlanabilen bir hale gelmiştir ve apaçık halden uzaklaşmıştır.

Postulatlar apaçık değildir. Burada yanlış anlaşılan nokta onlar ile olan ilişkimizin uzun bir süreyi temsil etmesi nispetinde alışkanlık durumunun oluşmasıyla bize apaçık görünürler. Ve üstlerine yüklenen apaçıklık ile sağduyu bilgisinin temel noktası olurlar.²⁰⁴ Sağduyu bilgisinin yeni bilim anlayışı içerisinde kullanılabilirliği

²⁰¹ Bachelard, a.g.e., s.128.

²⁰² Bachelard, a.g.e., s.132 – 133.

²⁰³ Bkz. Bachelard, a.g.e., s.129.

²⁰⁴ Bachelard, a.g.e., s.131.

olmayan bir bilgi türü olduğu gayet açıktır. Kuantum fiziği ve görecelilik ile zaten bu bilgiden bağımsız olarak bir yeni bilgi ortaya koyma uğraşısı içindedirler. Mantık alanında “şeyci” olarak nitelediğimiz mantık anlayışından bağımsız olarak, yeni bilimsel zihnin anlayışlarına göre değişime cevap verebilen bir mantık anlayışı geliştirmelidir. Klasik mantığın özdeşlik, çelişmezlik gibi ilkelerinin artık burada pek bir anlamının olmadığını görüyoruz. Çelişki yeni bilimsel anlayışın temel görüşlerinden biridir. Klasik anlayışın bize sunduğu sözde apaçıklık içerisinde kurtularak, içeride bulunan daha karmaşık yapıların farkına varmamız ve anlayışlarımızı da o doğrultuda düzenlememiz gerekmektedir.

2.3.3. Newtoncu Olmayan Mekanik

“*Ferah ve aydınlık bir evde yaşar gibiydik zaten Newton’un dünyasında.*” der Bachelard. Newton’un sistemi bizi içerisine aldığı vakitten bu yana hep bu hisle devam ederiz. Newton bize sunduğu tamamlanmış sistemi ile herhangi bir aykırı durum meydana geldiğinde sistemi bozmadan ufak değişiklikler ile sistemi düzenleyen bir yapıya sahiptir. Düşüncenin açık seçik hali olarak görülen Newtoncu anlayışta “bir tek kapıyı kırarak dışarı çıkılabilir.”²⁰⁵ Tamamlanmış bir sistemin içerisinde problem ile karşılaşıldığı vakit yapılan manevralar ile kurtarılmaya çalışılmış ve bu tarih boyunca böyle devam etmiştir.

Fakat burada önemli bir noktaya Bachelard bizi çekmektedir. Newton fiziğinin ardından gelen Einstein fiziğinin sadece yapılan manevraların sonucunda oluşan bir yapı olduğunun düşünülmemesi için uyarılmaktadır. Çünkü Einstein fiziği Newton fiziğinden başka bir biçimdedir. Onun bir düzenlenmiş hali veya geliştirilmiş bir biçimi olmaktan daha fazla bir şeydir. Çünkü Einstein’ın gök bilimi tümeli temsil eder, Newton ise tikel bir bilimi temsil etmektedir. “*Newton’un gökbilimi Einstein’ın Pan gökbiliminin tikel bir durumudur, tıpkı Eukleides’in geometrisinin Lobachevsky’nin Pangeometrisi’nin tikel durumu olması gibi*”²⁰⁶

²⁰⁵ Bachelard, Yeni Bilimsel Tin, s.48.

²⁰⁶ Bachelard, a.g.e., s.48.

Einstein fiziğinin kavramları Newton fiziğine nazaran basittirler. Kavramların gücünün ön planda olduğu yeni bilimsel anlayışta deney biraz daha ikinci planda kalmaktadır. Burada kavramsal bir değişim söz konusudur. Yani Bachelard için Einstein'ın kuramı bir önceki sistemin eksikliğinden dolayı ortaya çıkmamıştır. Sistemi tanımlayan ve apaçık olan kavramlar üzerinde yeni düşüncelerin oluşması sonucunda değişiklik olmuştur. Yeni bilimsel anlayışın fizik görüşü bizi deneyin teoriden sonra gelmesi gerektiği noktasına götürmüştür. Yani bir önceki fizik anlayışı içerisinde sahip olduğumuz “deney”, “teori” vb. Kavramlar artık bilimsel dünyada aynı yere karşılık gelmemeye başlamıştır. Gözle görülemeyen nesnelerin artık gözlemlendiği ve bunların hareketlerinin incelendiği bir bilim içerisinde teori her şeyin temelinde olması zaruri şeydir. Bilimsel gelişmeler göstermiştir ki doğadaki çeşitlilik bizim onunla girdiğimiz ilişkiye göre çok farklı görüntüler sunabilir bize. Bu sebeple önce bir ayağımızı bastığımız nokta veya gözümüze uygun bir gözlük ile başlayıp oradan anlamlandırmaya çalışmalıyız. Kuantum fiziği ise bize teorinin önemini göstermiştir. Aynı şekilde görelilik kuramı ise bizlere yer kaplayan maddenin belli bir kütleyle sahip olmasının ontolojik olarak tanımlamamızda bir anlam ifade etmediğini göstermiştir. Ontolojik varlık bundan sonra tanımlanabilir veya kavramsallaştırılabilir olmasına bağlıdır.²⁰⁷

Bachelard bu başlık altında anlatmak istediği iki bilim anlayışı arasındaki geçişte gelişmenin olmadığını. Yani Newtoncu bilim ile çağdaş bilimsel görüş arasında gelişmenin aksine eski düşüncelerin yeni düşünceler tarafından sarıp sarmalandığını görmekteyiz. Fakat burada daralma meydana gelir. Newtoncu anlayışın sahip olduğu geniş alan Einsteinci anlayış ile birlikte sınırlandırılmıştır. Fiziğin tanımı da bu yönde daralmıştır. “*Newtoncu olmayan düşünceden Newtoncu düşünceye geçerken çelişki değil, daralma yaşanır yalnız. Kısıtlı fenomeni, kendisini saran numenin içinde bulmamızı, tikel durumu genel durumun içinde bulmamızı işte bu daralma sağlar. Bundan böyle fenomenin incelenmesi salt numenal bir etkinlikten kaynaklanacaktır; deneyin önündeki yeni yolları matematik açmaktadır.*”²⁰⁸

²⁰⁷ Bachelard, a.g.e., s.50

²⁰⁸ Bkz. Bachelard, a.g.e., s.62.

2.3.4. Descartesçı Olmayan Epistemoloji

Bachelard'ın karşı çıktığı düşüncelerin başında Kartezyen düşünce gelmektedir. Kartezyen düşüncenin epistemoloji anlayışı hakikate ulaşmak için şüpheli yöntemi benimser ve mutlak bilginin peşindedir.²⁰⁹ Kuşku yöntemiyle başlayan Descartes, bizce açık olan bir bilgi bile olsa “açık ve seçik” bilgiye ulaşmak mümkündür. Açık ve seçik bilgi Descartes'ın sistemi içerisinde aracısız olarak elde edilen sezgisel bilgiye erişim ve bilginin kaynağıdır. Kartezyen düşüncede ilerleme önemli bir motiftir.²¹⁰ İlerlemenin temelinde ise açık ve seçik olana yönelik vurguyu görmek gerekir. Descartes, “mutlak ve basit” doğaların olduğunu kabul eder. Descartes aynı şekilde nesnel dünyada mutlak öğelere inanmasına ilaveten bunların dolaysız olarak da bilinebileceklerini savunur.²¹¹

Descartes'ın ortaya koyduğu bilgi açık seçik ve kesin bilgidir. Bachelard için kendiliğindenlik söz konusu olmadığından dolayı açık ve seçik idelere ve basitliği nispetinde kıymetlendirilmelerine karşı çıkmaktadır. Açık ve seçik bilgi yanlışlanmamış bir bilgi olarak sezgisel bir bilgidir. Bachelard ise bu düşüncenin tam aksi yönde düşünür. İdeler açıklık ve seçiklik yönlerini sezgisel bilgidan almanın aksine uygulamada kazanmaktadırlar. Ancak uygulama yoluyla ideleri test etme imkânımız olmaktadır.

Bilginin açık ve seçik olmadığı kabulünün ardından Bachelard modern bilimsel düşünce içerisinde basitlikten bahsedilemeyeceğini savunur. Basit olan töz veya doğa diye bir şey yoktur. Basit düşünce de aynı şekilde yoktur. Basitliğe ulaşmak için öncelikli olarak karmaşık bir deney sisteminden geçmek gerekmektedir. Basit düşünceler bu - bilginin temeli olamazlar. Uygulamalı olarak anlatacak olursak Bachelard'ın eserindeki kimya örneği üzerinden gidebiliriz. Modern kimya da sahip olması gereken bilgi “ayrışmış” bilgidir. Hidrojen için bunu söyleyebiliriz. Hidrojen ilk alımlandığında protonun etrafından dönen elektron olarak görülmüştür. Gayet basit bir bir sonuçla olay nihayete ermiştir. Ancak bu konudaki bilgilerin artması sonucu görüyoruz ki basit olan hiç bir şey yoktur. Karmaşık yapıda olan madde derinlemesine incelemeye tabi tutulmadan basit olanın resmini çizmek zor gözükmektedir. *Hayır Diyen Felsefe* bilimsel

²⁰⁹ Solmaz Zelyüt, Dört Adalı (Bir Kıtalı), Öteki Yayınevi, İstanbul,2017, s.146.

²¹⁰ Mary Tiles, *Bachelard: Science and Objectivity*, Cambridge University Press, Cambridge, 1984, s.29.

²¹¹ Bachelard, *Yeni Bilimsel Tin*, s.145.

zihnin işleyişinde aktif rol olarak karmaşık olanı derinlemesine incelemeye tabi tutarak bilimsel olarak tamamlanmışlık durumunu sağlayabilir.²¹²

Bachelard'ın Descartes'a karşı çıktığı bir başka noktada düşünceyi bilimsel zihne indirgesidir. Dünyanın tasarımlarının öznellikten ziyade toplumsallığına vurgu yapan Bachelard, kolektif bir bilinçten söz etmektedir. Bilimsel aktivite toplumsallığı içerisinde devamlı üreten bir yapıya sahiptir. Ve tekrar edecek olursak bilimsel bilginin toplumsallığı yani gelişimin toplumsal müdahaleler neticesinde gerçekleştiğini biliyorsak bilimsel anlayışta evrensel olanın peşinden gitmek yerine daha yerel ve lokal olarak düşünmemiz gerekmektedir.²¹³

Descartes'ın yöntemini indirgemeci gören Bachelard tümevarımla alakası olmadığını söyler. Fenomenleri şeyci bir tarzda ele alıp hareketlerini inceleyen Descartes için doğal olanın bilgisine bu şekilde ulaşılabilir. Ancak son dönem bilimsel kavrayışlarımız bizlere göstermiştir ki hareket ile şey aynı anda bilinebilecek durumda olmayabilirler.²¹⁴ Kuantum mekaniği ile gözlemden yola çıkarak bir bilgi edinmemizin zorluğunun görülmesiyle bilimsel zihin teoriden hareketle başlamaya ve apriori şekilde incelemeye devam etmektedir. Gözlemin temelde bir anlamı yoktur. Kuantum düşüncesi tümdengelim anlayışına uygun olarak bir teori çerçevesinde işler. Descartesçı anlayışta önemli olan tümevarımdır. Tümevarımla iş yapan Descartes için önemli olan sentezdir. Ancak Bachelard bu anlayışın modern bilim için bir anlam ifade etmediğini çünkü geldiğimiz nokta da yeni bilim Descartesçı olmayan bir epistemeolojiyi gerektirdiğini bizlere göstermektedir.

2.3.5. Baconcu Olmayan Bilim

Francis Bacon bilimsel düşüncenin oluşumunda önemli katkıları olmuştur. İngiliz empirizminin kurucusu olarak Bacon ilerlemeye olan inancı ile yeniye olan tutkusunu görmekteyiz. Bacon meşhur sözü “Bilgi, güçtür.” ile tanınır. Ve bu aslında felsefesini anlamamız için bize önemli ipuçları verir. Aklın sistematik şekilde kullanılmasını

²¹² Bachelard, a.g.e., s.155.

²¹³ Bachelard, *Yeni Bilimsel Tin*, s. 139 – 140.

²¹⁴ Bachelard, a.g.e., s.142.

savunan Bacon, bilimsel bilginin ancak bu şekilde ilerleyeceğini düşünür. Bilim bir ilerlemenin gelişmenin süreci olarak okunmalıdır. Bacon için bilim doğayı kavramaya çalışmalıdır. Doğaya hâkim olmak için ise bütünlüğünü kavrayabilmek ve genel yasalarını bilmek gerekmektedir. Zihnimizde bulunan ön yargılardan kurtulduğumuz takdirde doğayı kavrayabileceğimizi söyleyen Bacon tümevarım yöntemini kullanır.²¹⁵

Bachelard, Bacon'ı ele alırken ilk olarak belirttiği şey gündelik bilginin epistemik değeridir. Aristoteles'ten bu yana hemen her filozof Bacon'a kadar gündelik yaşamın bilgisine ayrı bir önem verirler. Kolaylıkları olması itibariyle, zihni tembelleştiren ve devamlı olarak birikimsel halde olan bu bilimsel anlayış aceleci genellemelerden öteye gidememektedir.²¹⁶ Hemen her alanda verilen genel yasalar sadece zihnimizi belli noktalarda kalıplaştırarak büyük engeller oluşturmaktadır.

Bacon bir emprist olarak tümevarım yöntemini kullanmaktadır. Ayrıca akla vermiş olduğu önem noktasında deneysel aklın da ilk örneğidir. Bachelard her ne kadar deney ile akli bir noktada kaynaştırmak istese de onun için akıl her zaman daha önde olmuştur. Çünkü aklın ortaya koyduğu teoriler vasıtasıyla doğaya yönelmemiz ve deneylerimizi aklın çizgisi içerisinde yapmamız gerekir. Baconcu anlamdaki akıl, doğayı gözlemleyerek sadece bilgisini edinmek ve onları biriktirmek üzerine çalışmaktadır. Gündelik bilgi onun için önemli hale gelmektedir. Gündelik bilgi sayesinde deneyimlediği doğa hakkında daha bilgiye sahip olarak onun üzerinde kurmak istediği tahakküme güç katmaktadır.²¹⁷

Fenomenleri algılanması ile açık bir şekilde onu anlamının ve kavramsallaştırmanın mümkün olduğuna inanan Bacon için tüm doğanın yeniden kavramsallaştırılması gerekmektedir. Bilgi edinmenin, açık ve seçik şekilde herhangi bir sezgisel bilginin etkisi altında olmadan yapılması gerektiğini söyler. Bu bilgi anlayışı Bachelard'ın yapmak istediğini bize anımsatsa da aslında çok farklı bir noktaya işaret etmektedir.

Modern bilimin karakteristik özelliklerinden bir tanesi kesinleştirilmiş deneyler vasıtasıyla devamlı olarak ilerleme fikridir. Bu ilerleme içerisinde yapılan deneyler ve elde edilen bilgi ile teknolojik gelişmeler arasında hiç bir fark yoktur. Yani insan gördüğü

²¹⁵ Ahmet Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, s.96.

²¹⁶ Bachelard, *Bilimsel Zihnin Oluşumu*, s.75.

²¹⁷ Bkz.:Mary Tiles, *Bachelard: Science and Objectivity*, s.121-122

kadarıyla kendini geliştirmekteydi.²¹⁸ Artık çağdaş fizik ile bu imkân ortadan kalkmıştır. Gözümüzle gördüğümüz veya gerçekleştirdiğimiz deneyler o kadar çok farklı formlara bürünmüşlerdir ki takip etmek çok zordur. Aynı şekilde teknolojik gelişmişlik deneyin faaliyetlerinden bağımsız olarak gelişmektedir.²¹⁹

Fenomenler vasıtasıyla bilgi edinen Baconcu anlayış için gerçeklik gördüğümüz dünyanın kendisidir. Kavramsal değişim için çabalayan Bacon ortaya koyduğu bilimsel anlayış ile kendisinden önceki felsefeyi kökten değiştirmiş olsa da hala bilimsel zihne uygun bir hale gelememiştir. Çünkü doğayı basite indirgeyerek ve tamamen gözlem üzerinden yapılan bilimsel faaliyet geride kalmaya mahkûmdur. Gerçeklik burada görüldüğü gibi doğada asılı duran bir yapıda değildir. Biz gerçekliği kendi aklımız ile inşa ederiz. Ve bu inşa sonucunda bunu doğada tatbik ederiz.

Baconcu bilime karşı Baconcu olmayan bilimi koyan Bachelard, bilimde sadece fenomenlere dayanan bir bilimsel anlayışın yerine “fenome-teknik” dediğimiz anlayışı ileri sürmektedir.²²⁰ Fenomenolojiden fenome-teknığe doğru bir geçişin halinde bilimsel ilerlemenin devam edebileceğini belirtir.

Fenome-teknik, Baconcu anlayışın fenomenlere verdiği değer aksine fenomenler dünyasında algıladığımız nesnelere deneyin süzgecinden geçirerek ele alır. Bilimsel zihin öncelikli olarak yaygın bilgiden kurtulmalı ki bilimsel zihne giden yolun önü açılabilir.

Bachelard, gündelik bilgiden yola çıkarak bilim yapmaya çalışan Bacon’a karşı Baconcu olmayan bilim anlayışını ortaya koymaktadır. Böylelikle genel bilginin bize verdiği açık ve genel bilgilerden ziyade fenomenleri belli bir teknik düzen içerisinde inceler. Bilimsel gelişme Bacon’ın yaptığı tarzda gözlemleri yanyana biriktirmekle oluşmaz aksine devamlı olarak yıkımlarla kendisini var eder.

Baconcu olmayan bilim de Baconcu bilim gibi yaygın bilgi veya gündelik bilgi olarak kullandığımız bilgiden kurtulması sayesinde bilimin kendi içerisinde işleyişine teslim edilmesi gerekmektedir.

²¹⁸ Mary Tiles, a.g.e., s.120.

²¹⁹ Mary Tiles, a.g.e., s.121.

²²⁰ Mary Tiles, a.g.e., s.121.

Bachelard, Baconcu olmayan bilim anlayışı ile fenomenlere dair kullandığımız ifadelerin, onların açıklar mahiyette kabul edilmesi ve gündelik bilgiden kaynaklı ortaya çıkan kabullerin hakkında bilgi sahibi yapmasının önüne geçmeye çalışmaktadır. Bilim sadece gözlem ve onların biriktirilerek yorumlanması değil devamlı olarak deneyimlerimiz ile tekniğin ilişkisi içerisinde yeniden kurularak geliştirilmelidir.

3. GASTON BACHELARD VE UYGULAMALI AKILCILIK

3.1. AKILCILIK ANLAYIŞININ FELSEFİ TEMELLERİ

Modern Batı düşüncenin akıl anlayışının ele almak istediğimiz zaman Descartes'ı ele almak gerekmektedir. Akıcılık tam anlamıyla Descartes'ın düşüncesinde kendi formuna ulaşmıştır. Descartes, modern düşüncenin merkezinde ortaya koyduğu mekanik anlayışı ile ayrı bir dönemin kapılarını aralamıştır. Bununla birlikte özne fikrinin de Descartes ile birlikte sistematik hale geldiğini söyleyebiliriz.²²¹

Descartes, modern düşüncenin başlangıcındaki önemli figür olarak yaşadığı dönemin sorunlarına yönelik çözümler sunmak için çabalamıştır. Kendi düşünce dünyası içerisinde sorunlarla baş etmenin tek yolunun bilimden geçtiğini düşünür. Kendisinden önceki filozofların özellikle siyaset alanında yaptığı çalışmaları da gören Descartes, siyaset üzerine düşünmekten ziyade bilimsel olana odaklanmak gerektiğini ve ancak bu yolla sorunlarımızı çözüme kavuşturabileceğimizi söyler. Bilime ve ilerlemeye olan inancın altında Descartes kendi metafizik sistemini kurarken şüpheyeye başvurur. Metodolojik bir şüphecilik olarak yöntemi ile duyu bilgisinden gelen bilgilere karşı mesafeli durmaktadır.

Duyu bilgisine yönelik mesafeli duruşu ile Descartes'ın ulaşmak istediği nihai hedef açık seçik ve kesin bilgiye ulaşmaktır. Toplumsal sıkıntılara yaptığı vurgu neticesinde bizim eğer açık seçik bilgiye ulaşma imkânımız olduğu takdirde baş edebileceğimizi belirtir. Kesinlik anlayışında ise Descartes kendisine geometri ve matematik bilgisinin kesinliğini örnek alır. Bu kesinlik anlayışı içerisinde düşünen öznenin de açık ve seçik olarak bir varlığa sahip olması gerekmektedir. Çünkü özne fikrinin ortaya çıkmasıyla aslında düşünen öznenin bağımsız bir bilgi anlayışı mümkün değildir.

Özne Descartes'ın sisteminde önemli bir yerde durmaktadır. Descartes öncelikli olarak her şeyden kuşku duyarak başlar. Ardından ise kuşku duyulmaması gereken tek varlığın özne olduğunu söyler. “Düşünüyorum, o halde varım.” Sözünde şekillenen bu

²²¹ K. Küçükcalp, A. Cevizci, *Batı Düşüncesi*, s.138.

anlayış çerçevesinde özne herşeyden kuşkulanasına karşı merkez nokta olarak kendisinden kuşkulanamaktadır. Merkezi bir noktada duran özne kuşku duyulmayan bir varlık olarak modern dönemin özne anlayışının önemli bir ifadesidir.

Descartes'ın sisteminin bir diğeri adı da Kartezyen düşünce olarak anılır. Kartezyen düşünce tarihsel olana karşı kayıtsız tutumuyla rasyonel yolla edinilen bilgiye vurgu yapar. Onun için akılsal olan bilgi sadece tek hakiki bilgidir. Tarihsel olana karşı uzak tutumu nedeniyle aslında farklı kültür ve tarihlere karşı mesafeli olmayı gerektirir.²²²

Descartes inşa ettiğı yeni sistemi ile aslında, *“felsefenin temelinde objektif rasyonaliteyi koyarak öznenin merkezi konuma geçtiğı bir yapı sunar bize. Hakikatin sadece matematiksel dille mümkün olduğı mekanik anlayışı neticesinde modern düşünce yeni bir seyrin içerisinde girer.”*²²³

Descartesçı rasyonalizm ile birlikte başlayan modern düşünce içerisinde bir diğeri ekol ise John Locke ile şekillenen deneyimin ön planda olduğı felsefi anlayıştır. “Tabula rasa” tabiriyle bilinen Locke, insan zihninin boş bir levhadan ibaret olduğunu söyler. Tamamen deneyimin rehberliğinde gerçekleştirilen bu felsefi anlayış, duyular dünyasını önemli bir konuma yerleştirmiştir. Dünyada edindiğimiz deneyimler neticesinde oluşturduğumuz basit idealar ile bilginin oluştuğunu söyler.²²⁴ Duyuların bize sunduğı basit idelerden yola çıkarak, basit ve karmaşık fikirleri oluşturan Locke için akıl ancak deneyim yoluyla bilginin edinimini sağlar.

Descartes ve Locke'un kısaca bahsettiğimiz felsefelerinin ardından ele almamız gereken iki önemli düşünce vardır: düalizm ve ilerleme düşüncesi. Temel seviyede ele aldığımız görüşler bizim tezimizin ana konusunu daha iyi aydınlatılabilmek amacıyla kavramsal inşayı gerçekleştirme uğraşımızdır. Düalizm konusunda da Descartes örneğini inceleyecek olursak, Descartes'ın rasyonalizmi veya Locke'un ampirizmi aynı şekilde düalizmin modern düşüncedeki ilk örneklerini oluşturmaktadır. Akıl merkezli ve deneyim merkezli olarak iki tarzda felsefe anlayışı olan modern düşünce içinde akılcı olanlar tüm

²²² K. Küçükcalp, A. Cevizci, Batı Düşüncesi, s.141.

²²³ K. Küçükcalp, A. Cevizci, Batı Düşüncesi, s.141.

²²⁴ K. Küçükcalp, A. Cevizci, Batı Düşüncesi, s.142.

gerçekliği akla yüklerlerken ve deneyimi ikinci plana atarlarken; tam aksi şekilde ampirik merkezli olanlar ise deneyime ağırlık vermişlerdir.²²⁵

Bu iki anlayışın ortasında onları bir araya getiren Immanuel Kant'tan bahsetmek gerekmektedir. Kant, rasyonalizm ve ampirizm denilen iki farklı düşünceyi eleştirerek sistemini kurar. *Saf Aklın Eleştirisi*'nde bir sentez ortaya koyan Kant için bilgi hem akıldan hem de duyumlardan etkilenmektedir. Bu ikisinin etkisi neticesinde ortaya bir sentez koymaktadır.

İlerlemeci tarih anlayışı ise modern düşüncede bir başka önemli durumdur. Bunun temel ifadesini biz Hegel'de görmekteyiz. Hegel tarih felsefesi ile felsefe ve tarih arasında yeni bir ilişki kurmuştur. Aydınlanmanın akıl anlayışı içerisinde ilerleme düz bir şekilde devam eden ve bir sürekliliği olan yapıdadır. Ancak Hegel burada kendi ilerleme anlayışını diyalektik tarza bağlamıştır. Birikimselliğin sağladığı konfordan ziyade diyalektik bir yapıyı önemseyen Hegel, tez – antitez – sentez çizgisinde felsefesini inşa eder.

Tarihin diyalektik bir tarzda ele alınması, “mutlak tin” kavramı dediğimiz büyük yapının kendisini tanınmasını ve açılımını ifade eder. Mutlak tin kendisini gerçekleştirmesi için tarihin sonuna ulaşması gerekmektedir. Tarihin sonundaki yetkin ifade felsefedir. Hegel için “Minerva'nın baykuşu günbatımında yükselir” sözü felsefeye varılarak tarihi oradan geriye doğru okunmasını gerekliliğini vurgulamak için söylenmiş bir sözdür. Hegel akli diğer aydınlanmacı düşünürler gibi ele almayarak onu tarih içerisinde yayar. Aslında bütün tarih aklın tarihidir. Bütün gerçekleştirilenler aklın ürünleridir. Bunun için aklın evrensel bir mahiyette olduğunu gösterecek şekilde felsefesini inşa eder.

Bachelard'ın felsefesini anlamaya çalışırken aklın ele alınmasında önemli bir kaç uğrak noktasını kısa bir şekilde özetlemeye çalıştık. Burada temel amaç aslında Bachelard, akıl anlayışını inşa ederken nerelerden nasıl ve ne şekilde etkilenmiştir bunu tam olarak tespit edebilmektir. Bachelard'ın özgün fikirlerinin yanı sıra felsefe tarihinde kabul edilen bazı görüşleri de taşıdığını görüyoruz. Her ne kadar Descartesçi özneyi ve rasyonaliteyi eleştirse de yine aynı şekilde Locke'un ampirizmini eksik görse de felsefe tarihinin seyri içerisinde etkilenmiş olduğu fikirleri görebilmekteyiz.

²²⁵ K. Küçükalp, A. Cevizci, a.g.e., s. 157.

3.2. AKLIN VE TEKNİĞİN DİYALEKTİĞİ: UYGULAMALI AKILCILIK

Akıl ve gerçekçilik arasında bir orta yol olarak ilk bölümde kısaca anlatmaya çalıştığımız yöntem olan uygulamalı akılcılık Bachelard'ın özgün kavramlarından biri olarak detaylı şekilde incelenmeyi hak etmektedir. Felsefe tarihinde aklın ele alınışlarını incelediğimiz vakit gördüğümüz temel problemleri Bachelard bir ortak nokta içerisinde birleştirmeye çabalamıştır. Çünkü Bachelard yaşadığı dönem nedeniyle bilimsel zihnin kesin çizgiler içerisinde tanımlamanın ve mutlaklık anlayışının yıkıma uğradığı bir bilimsel dönemdir. Bunun için Bachelard bilimin felsefeyi yarattığını belirten düşüncesi sebebiyle ilk yaptığı şey felsefeyi bu şekle büründürebilmektir.

Uygulamalı akılcılık, felsefe tarihi içerisinde filozofların aklı ele alırken düştikleri düalizimde taraf olmadan bir akıl idraki ortaya koymaya çalışan bir sistemdir. Bachelard felsefe literatürüne kazandırdığı bu kavram özgün bir yapıya sahip olarak epistemoloji alanında tartışılmayı hakeden bir kavramdır. Gaston Bachelard'ın genel olarak felsefi düşüncesini ele aldığımız bölümde kısa bir şekilde incelediğimiz “Uygulamalı Akılcılık” anlayışını burada detaylı bir şekilde inceleyeceğiz. Bu inceleme neticesinde hem kendisinden önceki filozoflara yönelttiği eleştirilere değineceğiz hem de bu anlayışın kendine özgü yanlarını ve kavramın ortaya çıkmasındaki zihni yapıyı da ortaya koymaya çalışacağız.

Uygulamalı Akılcılık, 1949 yılında Bachelard tarafından kaleme alınan hacimli eserlerden bir tanesidir.²²⁶ Gaston Bachelard'ın ürettiği bir kavram olarak uygulamalı akılcılık, aklın merkezi konumda olarak nesneye yönelmesi ve aynı zamanda nesnenin algılanışında da aklın aktif olarak rol alması gerektiğini söyleyen düşüncesidir. Gerçekçilik ve idealizm arasında yeni bir yol arayışı olarak okuyabileceğimiz bu düşünce; akıldan bağımsız gündelik deneyimlerden yola çıkarak oluşturulan kavramlara karşı çıkmasıyla beraber aynı zamanda tamamen gündelik yaşam pratiklerinden uzak bir akla da karşı çıkmaktadır. Aklın etkinliğini ön plana çıkaran ve devamlı olarak nesneyle olan ilişkisinde kendisini sorgulayan ve yenileyen bir yapı olarak da görebiliriz.²²⁷

²²⁶ G. Bachelard, *Le Rationalisme applique*, Paris, 1949.

²²⁷ Ahmet Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, s.960.

Gerçekçilik, “şeyler”e inanan ve onları bir değer atfeden yapısıyla Bachelard tarafından eleştirilmektedir. Belirli bir töz veya şey anlayışını reddeden Bachelard için önemli olan ilişkiselliklerdir. Açık seçik kavramların varlığını yadsıyan Bachelard’a göre yapılan işlem doğrultusunda inşa edilen bir anlayışı savunmaktadır. *“Hız, cisimcik, enerji, konum kavramları açıklanması gereken, kurulması gereken kavramlardır. Bunlar artık basit, dolaylımsız, açık ve seçik kavramlar değillerdir. Açıklayıcı değillerdir artık”*²²⁸ Gerçekliğin büyüdü dediği durum Bachelard’a göre bizi şeyler karşısında büyütür. Gerçekliğin bizi çektiği durumdan kurtuluş diyalektik eleştirisi dediğimi yöntem ile mümkün olmaktadır.

Akılcılığın nesnel olması ve nesnel olarak değerini ortaya koyması için uygulamalarının olması gerekir. Bachelard için bilimsel düşünce sadece soyut ve evrensel bir aklın güdümünde olmaktan öte aynı zamanda yapılacak olan deneyler ile somut bir akılcılığa evrilmesi gerekmektedir. Sadece kesin, belirli ve sınırlı deneyler ile kurulacak olan bir dayanışma bu durumu oluşturabilir. Fakat burada aklın yapması gereken de açık olmasıdır. Malum olduğu üzere deney, devamlı olarak gelişime açık olan yapısıyla kendisini yenileyen ve kullandığı teorinin yetersizliği durumunda alternatiflerin oluşmasına imkân sağlayan bir yapıdadır. Akıl da aynı şekilde deneylerdeki tutarsızlıklar veya eksik noktalardan yola çıkarak ortaya koyduğu teorileri yenileyebilir veya düzenleyebilir.²²⁹Bilgi edinmede iki farklı değer olarak akılcılık ve deneycilik alışveriş neticesinde yeni bir değer ortaya koymaktadırlar.

Kurulacak olan ortaklık felsefi çalışmaları belli bir çizgiye oturarak iki edimi bir araya getirmektedir: uygulama ve kurgu. Çift kutuplu bir epistemoloji olarak bahseden Bachelard için bu karşımızda bir zorunluluk olarak durmaktadır:

*“Bilimsel etkinliğin başlangıç noktası ne olursa olsun, bu etkinlik temel alanından uzaklaşmadıkça inandırıcı olamaz: deney yapıyorsa usavurmak gerekir, usavurma yapıyorsa deney yapmak gerekir.”*²³⁰

²²⁸ Bachelard, *Yeni Bilimsel Tin*, s.90.

²²⁹ Bachelard, *Uygulamalı Akılcılık*, s.13.

²³⁰ Bachelard, *Yeni Bilimsel Tin*, s.9.

Felsefenin yapması gereken bu durum üzerinde iki kutuplu anlayışın dayatmış olduğu görüş boşa çıkmaktadır. Bunun için yapılması gereken her düşüncenin içerisinde düşünen kişinin diğer düşünceye yönelik saygı duyacak formata gelmesidir. Çatışmadan ziyade birliktelik ruhunun gelişmeyi sağlayacağı bu anlayışta bilim bize farklı imkânlar açmaktadır.

Bachelard, eleştiri odağına iki düşünce geleneğini almaktadır: Kartezyen ve Kantçı gelenek. Bu iki gelenek evrensel olana yapmış olduğu vurgunun neticesinde akılcılığa olan güvenlerine devamlı olarak vurgu yapmaktadırlar. Ancak Bachelard bu iki gelenek içerisinde savunduğu nesneliliği bulamayacağımızı söyler. Akılcılığa olan aşırı vurgu eğer deneyi ikinci plana atarak iş yapıyorsa buradan çağdaş bir fizik anlayışının sahip olduğu özellikleri bulmamız mümkün değildir. Çünkü Bachelard'ın aradığı akıl uygulama ile olan ilişkideki yetkinlik nispetinde gelişmektedir. *Ancak bir diyalogla bu felsefe mümkün hale gelebilir.*²³¹ *Açık bir akılcılık anlayışını savunan Bachelard için kısıtlayıcı olmaktan uzak olmalıdır.*

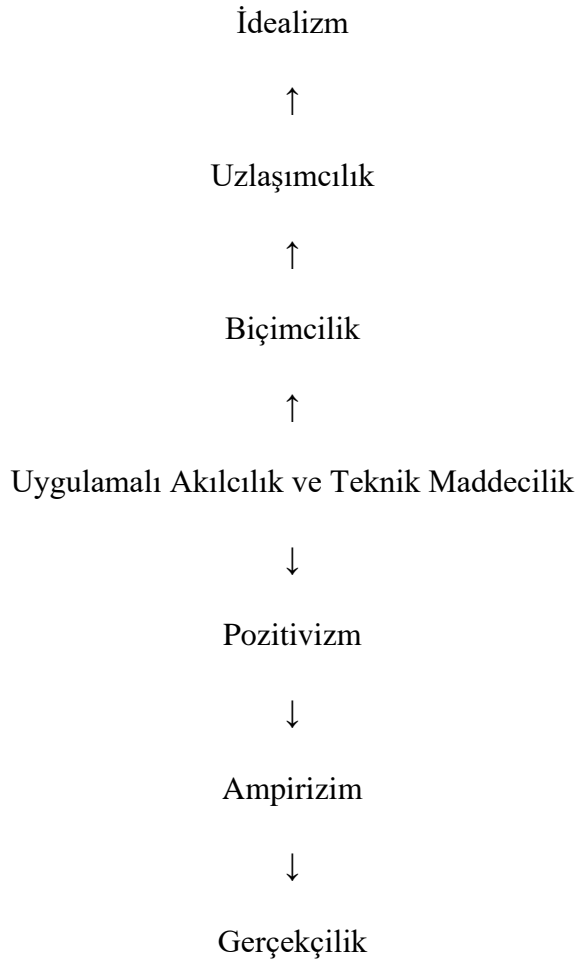
Bachelard'ın bize sunduğu yöntem bir diyalektik durumu ifade etmektedir: akılcılık ve gerçekçilik dilinin kavşağında kurulan bu anlayış: uygulamalı akılcılık. Pozitivist düşüncenin özellikle vurguladığı bilimin birliğine karşı olan Bachelard için bu isteğin aksine çeşitliliği ile harekete geçirici bir formatı belirlemek gerekmektedir. Bachelard'ın birliğe karşı oluşundan dolayı onun kendisinin bir ikilikler filozofu olduğunu söylemek bizleri yanlış yorumlara götürecektir. Ancak Platoncu mirasın ikiliklerini kabul etmese de buradaki şüpheleri kaldırmak için Spinoza'daki ikilik anlayışını kendi düşüncesine benzetir: “... *tıpkı sayan sayı ve sayılan sayı, uzamlaştıran uzam ve uzamlaştırılan uzam gibi, Spinozacı yaratan doğa [natura naturans] ve yaratılan doğa [natura naturata] modeli üzerinden Brunschvicg'in oluşturduğu ikilik [Brunschvicg ikilikleri]*” çağdaş fizik ve kimyanın gelişimi için gereklidir.²³²

Bachelard, bilimsel bilgi felsefelerinin düzene girmesi için yapılması gereken şeyin uygulamalı akılcılık çatısı altında birleşmesi gerektiğidir. Yukarıdaki bölümlerde verdiğimiz tabloyu burada yeniden verecek olursak uygulamalı akılcılık iki farklı kutuptaki felsefi anlayışları bir noktada birleştirerek neyi amaçlamaktadır onu görmemiz

²³¹ Bachelard, *Uygulamalı Akılcılık*, s.13.

²³² Bachelard, *Uygulamalı Akılcılık*, s.21 -22.

mümkün olacaktır. Bilimsel düşüncenin ampirizim ile akılcılık bilgisini birbirine bağlamak gerekmektedir. Çünkü deneyimin kazandığı tecrübelerin anlaşılır hale gelebilmesi için bir teoriye ihtiyacı varken aynı şekilde aklında teorilerini tecrübi olarak görmek için deneyime ihtiyacı vardır. Bachelard yapmış olduğu şema ile iki aşırı uç olan gerçekçilik ile idealizm arasında ara basamaklar beraber düşünsel seyri ortaya koyama çalışmaktadır. Akılcılığı merkeze alarak yaptığımız bir felsefi sistem bizi en fazla götüreceği yer idealizm olmaktadır. Buradaki idealizmi de “toy” olarak nitelendirir Bachelard. Aynı şekilde maddeci bir görüşten yola çıkarak devam ettiğinde en fazla gideceği yer “toy” gerçekçiliktir. İki zayıf düşünceye doğru evrilen bu şema içerisinde Bachelard düzen için olması gerekeni göstermeye çalışır. Bachelard’ın şeması şu şekildedir.²³³



²³³ Bachelard, a.g.e., s.14.

Akılcılık düşüncesinin şemadaki çizgisini izleyecek olursak, akılcı anlayışın içerisinde sistematik bir şekilde deneyimden elde edilen biçimlerin formülleştirilmesi işlevini sağlayan bir formatta bakıldığında biçimcilik ortaya çıkar. Biçimcilik, bilimsel düşünce içerisinde deneyimden bağımsız olarak belli kurallar örgüsü içerisinde bilimsel hakikate ulaşılabileceğini belirten görüştür. David Hilbert'in öncülüğünde gelişen anlayış içerisinde matematiğin yapması gereken şey matematiğin formelleştirilmesi ve meydana getirilen formel sistemin tutarlı şekilde işlediğinin kanıtlanmasıdır. Matematik özelinde düşünecek olursak ortaya çıkan sorunları formel aksiyomatik inşalarla çözmeye çalışan bir matematik temelli akımdır.²³⁴

Biçimcilik bir bilgi kaynağı olarak yetersiz kalmaktadır. Ancak deneyim artık sistem içerisinde kötülen bir durumda kalarak matematiksel aklın ön planda olduğu yeni bir ortam oluşmuştur. Matematiğin dilinin kullanıldığı anlayış içerisinde kurulan düşünce belli uzlaşımların olmasını gerektirir. Uzlaşımların kullanışlı olması bizde gereklilik ihtiyacı hissetirse de aslında tamamen keyfi varsayımlardır. Uzlaşımlar neticesinde zihin belli ideallere ulaşır. İdealizm bundan sonraki son evresidir bu düşünce çizgisinde. Bilim felsefesinde yabana atılmayacak bir düşünce olarak idealizm ne kadar çağdaş düşünce içerisinde kendisine yer bulamasa da, geçmiş dönem düşünceler içerisinde etkisi büyük olmuştur.²³⁵

İdealizm, öncelikli olarak deneyim ve gerçekliği ele alışında önceliği zihinsel olana veya ideal olana veren anlayışı anlatmaktadır. Gerçekliği tinsel anlamda ele alan ve duyumsal şeylerin gerçekliğinin olmadığını düşünen idealizm için gerçeklik sadece zihinsel yapılarda aranmalıdır. Bilen insanın zihnine emanet edilen bilgi ancak zihinsel formda gerçeklik kazanabilir.²³⁶

Deneyimi dışlayan bir yapıya sahip olarak idealizm bilimsel zihnin içerisinde tek başına zayıf kalacaktır. Zihin çağdaş dönemde göstermiştir ki ancak uygulama ile akıl arasındaki etkin ilişki sayesinde bilimsel bilgi üretimi devam edebilir. İdealizm doğa ile olan ilişkisinde deneyimden bağımsız ve durağan bir düşünsel çerçeve sunması dolayısıyla Bachelard tarafından sadece imgeleri düzene sokan bir anlayış olarak

²³⁴ Ahmet Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, s. 359

²³⁵ Bachelard, *Uygulamalı Akılcılık*, s.15.

²³⁶ Ahmet Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, s.446.

nitelendirilmektedir. İdealist onun nazarında deneyimden uzak bir haldeki ısrarıyla “uçucu bir duyumculuğun” sınırlarını aşmayan bir kişidir.²³⁷

İdealizmin eksiklerini ortaya koyarsak, uygulamalı akılcılık anlayışının gerekliliğini gösterebiliriz. İlk olarak bilimsel düşünce belli mantıksal formlar üzerinden akıl yürütmektedir. Bilim deneyler vasıtasıyla gelişimlerini sağlarlar. Ancak deneyleri takip etmek bir idealist için anlam ifade etmez. Deney verisinin nesnelliğine kuşkuyla yaklaşan idealist düşünce böyle ilerleyen bir bilimi kabul etmez. İdealizm modern bilimin devamlı olarak vurgulamış olduğu deneyimde aklın işletilmesine karşı durarak aslında modern bilimsel düşünceyi açıklama imkânını elinden geçirir. Bachelard tarafından tekbencilikle itham edilen idealizm sosyal bir gerçeklik alanı oluşturma imkânına sahip olmadığı için yetersiz kalmaktadır.²³⁸

Akılcılık mevzu bahis olduğunda o da kendi içerisinde eksikler barındıran bir yapı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bachelard akılcılığında tek başına eksik olduğunu göstererek her iki düşünceyi uygulamalı akılcılık noktasında buluşturmaya çalışır. Akılcılıktan yola çıkan bu düşünceyi de derinlemesine inceleyecek olursak, bizi burada idealizmin tam aksi yönünde durağan yapıda bir zihin karşılayacaktır.

Akılcılıktan pozitivistliğe doğru gidişte tümdengelimci anlayış bize bilimsel gelişmede imkânlar sağlıyor olarak gözükse de aslında çağdaş dönemde bu pek öyle gözükmemektedir. Pozitivist düşünce bilimsel yasaların koyucusu ve korucusu görüntüsünü verse de çeşitlilik onun açısında önemli bir şey değildir. Ortaya konulan yasalar sabit ve değişmez bir form içerisinde kalırlar. Ve bu değişime karşı katılığa ek olarak pozitivistlik için önemli olan nokta faydadır. Faydacılık nispetinde pozitivistlik yapmış olduğu tarifler nispetinde ampirizme doğru yol alır. Pozitivistlik deneyimler içerisinde karmaşık olanın daha rasyonel bir formda olduğunu ve bunun gelişime açık halde olduğunu gösterecek bir yapıya sahip değildir.²³⁹

Ampirizmin içerisinde kalan düşünce kendi kendisini tüketen yapısı içerisinde bizi gerçekçiliğe yönlendirir ve bu yöneliş bir yanılısamadan fazlası değildir. Gerçekçiliğin bizlere sunduğu postülalar içerisinde kalarak durağan bir yapıya hapsolmaktayız. Hâlbuki

²³⁷ Bachelard, a.g.e., s.15.

²³⁸ Bachelard, a.g.e., s.16.

²³⁹ Bachelard, a.g.e., s.16.

çağdaş bilimsel düşünce bu durumun tamamen aksi yönünde açık düşünceyi aramaktadır. Bu arayış hali de bu düşünce çizgisinin bizi bilimsel olandan uzaklaştırdığını göstermektedir.

İdealizm ve gerçekçilik iki ucu temsil eden görüşler olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak her ikisi de Bachelard için dogmatik tarafları ağır basan görüşlere sahiptirler. Gerçekçilik kendisini tamamlamış bir felsefi anlayışı temsil ederken, idealizm “erken” gelmiş bir felsefedir. Gerçekçilik bilim-öncesi zihnin ilk bilgi edindiği nokta olarak dönemimize katkı sağlamaktan uzak hale gelmiştir. Bilimsel düşüncenin arayış içerisinde olduğu ve devamlı korumak istediği “güncellik” anlayışını her iki düşünce içerisinde de bulmamız pek mümkün olmamaktadır. Bachelard özellikle gerçekçiliği eleştirisinde serttir. Gerçekçiliğin geçmişten bugüne bilgi edinmede ilk teşebbüslerin kaynağında bulunabilecek bir durumdan nasıl olur da çağdaş bilimsel dünya içerisinde de kullanılması düşünülebilir: *“Özellikle avami bir gerçekçilikten bilimsel bir gerçekçiliğin nasıl geliştirileceği pek anlaşılammaktadır. “ Bilimin gerçekliğini verili olan ile tanımlarsak ve bir betimleme imkânından öteye geçmediğini düşünüyorsak, bilimin burada betimlediği durumu nasıl olacak da düzenleyebilecek onu bilemeyiz.”*²⁴⁰ Bachelard gerçekçiliği betimlemenin ötesine geçmeyen bir anlayışın aktif olarak bilimsel zihnin önünde engel oluşturmasını eleştirerek önünü açmaya çalışır. Uygulamalı akılcılık ile yapmak istediği öznenin Descartesçı anlamdaki “empyralizmi”nden sıyrılarak yalıtık bir bilinçten ziyade karşılıklı olarak dayanışmanın merkezi rolde olduğu bir sistem kurmaya çalışmaktadır. Eğer diyalog kuran bir felsefe anlayışı oluşturabilirsek *“böylelikle her zaman, hem üzerine düşünülen deneyimin hem de akılcı icadın temellendiği felsefi merkez noktasına, kısacası çağdaş bilimin çalıştığı bölgeye dönmüş olacağız.”*²⁴¹

İki kutuplu felsefe ve diyalog kuran felsefe aslında iki farklı durumu ifade etmek için Bachelard tarafından kullanılmaktadır. İki kutuplu felsefe anlayışının ortaya koyduğu farklı gerçeklik ve bilgi anlayışına odaklanan felsefe anlayışlarının yerine aslında o diyalog kuran felsefe anlayışını getirmeye çalışır. Diyalog halinde olmak ise uygulamalı akılcılık anlayışının kurmaya çalıştığı sistem önemli olan bir adımdır. İki kutuplu felsefe sadece herhangi bir işleyişe sahip olmayan felsefelere götürür bizi. O felsefeler sadece

²⁴⁰ Bachelard, *Uygulamalı Akılcılık*, s.19.

²⁴¹ Bachelard, a.g.e., s.19.

belli özetler sunarlar ve ötesine geçemezler. Çünkü bir insanı hem mantıkçı hem de gerçekçi yapmak bilime bir imkân sağlamaktan da öte işleyen gelişmeleri de aksatmaktadır. Bilim adamı bu noktada izlemesi gereken yol elde ettiği gerçekliği teknik olarak yönünü tayin etme konusunda yaşana gelişmeleri gözlemlemektir. Çünkü *“gerçeklik, teknik ilerlemeler yön değiştirir, böylelikle felsefi gerçekçiliği temellendiren sürerlik vasfını kaybeder.”*²⁴²

Bilimsel nesne ile akıl arasında kurulması gereken diyalektik ilişki teknik ile akılı biraraya getirerek yetkin bir durumun oluşmasına imkân sağlamaktadır. Bu imkânlar bizi aklın ve tekniğin içerisinde daha derinlemesine nüfuz etmemize imkân sağlayacağını söyleyen Bachelard, uygulamalı akılcılık anlayışı ile kendini düzeltebilme kapasitesine kavuşur. Bu kapasite aslında hareketliliği arttırdığı gibi çağdaş bilimsel düşüncenin istediği durumun da oluşmasında diyalektik düşüncenin önünü açmaktadır.

Bachelard epistemolojiyi, yani bilimsel gelişimin haritasını çizmeye çalışan bir disiplin olarak epistemolojiyi, bilimin kazanmış olduğu hız ve çevikliği kazanması gerektiğini söylemektedir.²⁴³Bilimsel faaliyette temel varlık olan gerçekçiliğin yöneldiği şey dediğimiz nesneye yaklaştığımız sadece tek bir açıdan gerçekleştirirsek verimli sonuç almamız mümkün görünmemektedir. Teori ve pratik, matematiksel olan ve deneyin kendisi bir birliktelik kurarak çalışmalıdır. Diyalog kuran felsefe bizi bilimsel değişimler neticesinde değişimden yana olan ve acılardan kurtaran bir hale gelir:

*“ Bilimsel icadın zorunlu kıldığı zihinsel devrimler sonunda insan değişen bir tür olup çıkar, ya da daha doğru bir ifadeyle, değişmeye ihtiyaç duyan, değişmemekten ötürü acı çeken bir tür olup çıkar.”*²⁴⁴

Birlik düşüncesine karşı olduğunu söylediğimiz Bachelard için, onların zihne sağlamış olduğu konfor ve uyusukluk terk edilmesi gereken inançlar olarak karşımızda

²⁴² Bachelard, *Uygulamalı Akılcılık*, s.20.

²⁴³ Bachelard, *Uygulamalı Akılcılık*, s.21.

²⁴⁴ Bachelard, *Bilimsel Zihnin Oluşumu*, s.26

durmaktadır. Bilimsel ilerlemenin gerçekleşmesi için terk edilmesi gereken ilk düşüncedir:

“Tam tersine bilimsel ilerlemenin en önemli aşamaları, mantıksal birlik, Yaraticının eyleminin birliği, Doğanın planının birliği gibi basit birleşme anlayışına ilişkin felsefi etkenler bir kenara bırakıldığında elde edilmiştir”²⁴⁵

Bachelard, Hegelci anlamda diyalektik anlayışından almış olduğu etki neticesinde ele aldığı rasyonalizm ve empirizm bir tez ve antitez oluşumu gibi okunabilir. Birbirlerini tamamlayan bir yapı göstermesi gereken iki anlayışın bize sunduğu imkânları tamamlar nitelikte görmek gerekmektedir. Uygulamalı rasyonalizm klasik rasyonalizm arasında çok önemli bir fark vardır. Sahip olduğu koşulların değişebilir ve düzeltilebilir hale koyan bir felsefe olur artık. Çünkü devamlı olarak belirttiğimiz üzere değişmezlik, kalıcılık gibi vasıflar yeni bilimsel tin çok hoşnut olduğu durumlar değildir. Bilimde ama bir nokta belirlenmesi gerektiğinde ise ikisinin birlikteliğinde oluşan bir anlayışı kabul etmek gerekmektedir.

Felsefi düşüncede salt bir gerçeklik anlayışını bulabiliriz veya aynı şekilde salt rasyonalist düşünceler etrafımızda bolca bulunmaktadır. Ancak bilimsel düşünce bunun imkânını bize vermez. Bilim insanları özelinde düşünecek olursak eğer aralarında bir diyalog mutlaka kurulmalıdır. Bachelard’ın amacı da felsefedeki bu eksikliği gidermek yönündedir. Yani diyalektik bir yapıya büründürerek devamlı olarak yeniliğe açık hale getirmektir. Yani bilimde önemli olan diyalektik ve sentetik olmaktır.

Rasyonalizm ve empirizm arasındaki diyalog halinde Bachelard eşit davranmayı çok fazla dengede tutmayabilir çünkü rasyonalizm yani teori onun için önemlidir. Felsefe tarihinde neredeyse Bacon’a kadar her filozof gerçeklikten yola çıkarak bir düşünce ortaya koymuş ve Bachelard bu tavrın büyük bir yanlılığı olduğunu söyler. Aksine genel olanın gerçekteki karşılığının görülmesi daha önemlidir. Yani rasyonalizm, empirizmi önceler. Biz tasarımlarımızın neticesini doğada görmeye çalışırız. Yani Taylan’ın

²⁴⁵ Bachelard, *Bilimsel Zihnin Oluşumu*, s. 26-27.

belirttiği üzere modern bilimde bizim görmemiz gereken düşünülen, tasarlanan ve teknik olan şeylerdir.²⁴⁶ Ve matematik bilimsel düşüncede gerçekleşmesi gereken öncelikli yapıdır. Yani teoriden deneye doğru giden bir yol izlenir:

*“Kendinde şeyin fenomenal değerlerin dışlanmasına dayanan bir numen olmasına karşı, bilimsel gerçek, bize kalırsa, deneyimin eksenlerini belirtebilecek bir numenal dokuya sahiptir. Böylece, bilimsel deneyim doğrulanmış bir ustur.”*²⁴⁷

Rasyonalizmi öncelemesi üzerine bir alıntı konuyu daha net bize açıklamaktadır:

*“Olgulara dayanan yöntem, yetkin ve egemen olduğu için, inancımızı dehşete uğratan ve aklımıza kendini dayatan bir tanrısallık havasına bürünür. Akıl yürüten, hatta ispatlayan kişi, beni de bir kişi yerine koyar: ben de onunla birlikte akıl yürütürüm; yargım konusunda özgür bırakır beni ve bir tek kendi aklımla zorlar. İşte orada bir olgu var, diyen kişi ise beni bir köle sayar.”*²⁴⁸

Akıl ile deneyin diyalogunu vurgulayan Bachelard diyalektik yöntemi ile bilimin birikimci yapıdan kurtarmaya çalışır. Diyalektik faaliyetin sonucu olarak bilimsel olgular zihnin keşfettikleri olarak bir bakımdan onun inşa ettiği şeyler olarak da düşünülebilir. Bachelard bu ilişkiden dolayı modern bilimsel düşüncüyü anlamak için yapmamız gereken “uygulamalı akılcılık” anlayışını benimsemektir. Bilimin kavramsallaştırmalar ile zihni yapısını incelemek ve bunun izdüşümü olan pratik düşüncüyü incelemek koşuluyla da gelişimini ele alarak onları tek bir çatıda birleştirecek bir anlayış olarak uygulamalı akılcılık önemli bir görev ifa etmektedir.

Bachelard, başından bu yana dedikleri itibariyle bizi öncelikli olarak gerçekçilik ve ideal olan arasında kalan bilimin anlaşılmasının mümkün olmadığı belirtir. Modern bilimsel düşünce sadece diyalektik olandan yola çıkarak bir yerlere varabilir. Çünkü pratiği ve teorisini bir arada gözlemleyebildiğimiz bir düşünce bizi asıl bilimsel düşünceye götürebilir.

Bachelard’ın geçmişteki bilimsel faaliyetleri de aynı çerçeve içerisinde ele almamız için bize sunduğu özgün bir anlayışta “tarihsel epistemoloji”dir. Kavramın mimarı

²⁴⁶ Taylan, a.g.m., *Bilimsel Zihnin Oluşumu*, s. 9.

²⁴⁷ Bachelard, *Yeni Bilimsel Tin*, s.11.

²⁴⁸ Bachelard, *Bilimsel Zihnin Oluşumu*, s.58.

öğrencisi Dominique Lecourt olsa dahi “bilimsel kavramların tarihsel oluşumunu inceleyen tarihsel epistemoloji”²⁴⁹; bize hem yeni akılcılık alanları açarken hem de yeni inşaları gerçekleştirmemiz için imkânlar vermektedir. Bilimsel kavramların hem epistemolojik hem de tarihsel önemine değinmek Bachelard için ayrıca bir önem ifade etmektedir. Çünkü “bilimsel aklın hafızasının hem tarihsel hem de epistemolojik olan bakış açısından bakmak, onun inşacılığını da hesaba katmak demektir.”²⁵⁰ Bilimsel düşüncenin gelişimini ancak kavramlar yoluyla ve kültürel bir felsefe içerisinde kavrayacak tarzda bir epistemolojik yöntem ve anlayış ile anlamlandırmanın mümkündür. Bu anlamlandırma bizleri yeni bilimsel gelişimleri kavramsallaştırmamızda yani yeniyi inşa ederken yardımcı olacak hem de geçmişini anlamlandırmanın ve tasnif etmemiz için bizlere bir gelişim çizgisi sunacaklardır.

3.3. UYGULAMALI AKILCILIK VE HUSSERL’İN FENOMENOLOJİSİ

Bachelard’ın *Uygulamalı Akılcılık* adlı eserinde temel eleştiri noktalarından biri Husserl’in fenomenoloji düşüncesinedir. Eserde fenomenolojik düşüncenin aksi yönde bir görüş ifade ettiğini Bachelard devamlı olarak vurgulamıştır. Paranteze alma Husserl’in sistemindeki merkezi rolüne rağmen, Bachelard tarafından bilimsel araştırmalarda uygun olmadığı düşünülmüştür. Husserl için paranteze alma veya *epokhe* düşüncesi mutlak ve değişmez bilginin peşindedir. Hatta mutlak bilgiye ulaşana kadar yargıyı askıya almanın gerektiğini söyler. Bachelard bu anlayışın bilimsel düşüncede yeri olmadığını söyler. Aksine bilimsel araştırma, tarihsel düşüncenin içerisinde birçok yıkımdan geçerek gelişme kaydedebilir. Her çağda veya kültürde sahip olunan doğru bilgilerin değişikliği neticesinde yeni doğrulara ulaşana kadar yargıda bulunmamak çok doğru gözükmemektedir. Bilginin tarihselliği burada devreye girmektedir. Eğer biz bilgi elde etmek istiyorsak bahsettiğimiz tarihselliğini devreye sokmamız gerekmektedir.²⁵¹

Bachelard ile Husserl arasında gerilimli noktalardan biri de Husserl’in psikolojizm eleştirisidir. Psikolojizm genel anlamıyla psikolojiyi temel bilim haline getirerek, doğal

²⁴⁹ Taylan, a.g.m., *Bilimsel Zihnin Oluşumu*, s. 3.

²⁵⁰ Taylan, a.g.e., s.9.

²⁵¹ K. Küçükalp, A. Cevizci, *Batı Düşüncesi*, s.141.

dünyadaki olayları psikolojik perspektiften ele alır ve felsefi problemleri de psikolojinin çözmesi gereken sorunlar olarak görür. Felsefi kavramların psikolojik analize indirgenmesi sonucunda, felsefi problemlerinde psikolojik yolla çözülebileceğine inanılır. Buna ilave olarak mantıkta özellikle insanın duyuşal tarafını vurgulayarak mantıksal ve psikolojik önermeler ile bir özdeşlik kurma durumudur. Kısaca psikolojizm tüm felsefi kavramları ve ortaya çıkan sorunların temellerini öznel psikolojik deneyimlerde aramaya çalışan felsefi düşüncedir.²⁵²

Psikolojizm konusunda Bachelard'ın ana eleştirisi Husserl'in savunduğu görüşlerden farklıdır. Husserl'in psikolojist yaklaşımı benimsemesi onun felsefesinin ilk dönemlerine denk gelmektedir. O psikolojizmi benimsemiş olduğu dönemdeki savunusu yapmak istediği felsefede görmüş olduğu bir krize parmak basmaktır. Burada iki felsefi anlayışı ön plana çıkarır: olguculuk ve tarihselcilik'tir. Olguculuk yoluyla zihinsel bütün oluşumların deneyim dünyasında var olan maddelere işaret ettiği bir anlayış çerçevesinde gelişmektedir. Tarihselci düşünce ise insanın elde ettiği bilginin temelini tarihsel olanda arayarak her dönemin kendi içerisinde algılamaya çalışır.²⁵³ Olguculuğun Husserl açısından eksik olduğu nokta sahip olduğumuz çeşitliliği yok sayarak işlemesidir. Aynı şekilde tarihselcilik ise dönemlere özgü değişimiyle evrensel bir iddiadan uzak konuma düşmektedir.

Husserl'in fenomenoloji anlayışında şunu görmekteyiz ki, felsefenin bilimsel bir hale bürünerek, tüm Avrupa düşüncesinin akılcı bir çizgide seyredecek hale gelmesi gerekmektedir.²⁵⁴ Husserl tam bu noktada psikolojizme eleştirisini dile getirirken bilince verdiği önem üzerinden bir açıklama yapar. Bilincin içerisinde sahip olduğumuz temel tözleri dikkate alan Husserl, psikolojik çağrışımların ortaya koyduğu psikolojizmi felsefenin evrensel olmasını engelleyen aktör olarak vurgulamıştır.²⁵⁵

Husserl fenomenolojik anlayışında temelde Brentano'da etkilenmiştir. Brentano fenomenoloji terimini ortaya koyarken yaptığı şey aslında fenomenlere yönelik analiz ve betimlemedir. Brentano ile farkı aslında yönelmişlik düşüncesinde Brentano'nun durumu tamamen psikolojik olarak görmesidir. Husserl ise olayı epistemolojik ve transendental

²⁵² Ahmet Cevzici, *Felsefe Sözlüğü*, s.718 – 719.

²⁵³ Habip Türker, "Husserl'de Psikolojizm Eleştirisi", *Kaygı Dergisi*, Bursa, 2011/16, s. 76 – 78.

²⁵⁴ Ahmet Cevzici, *Felsefe Sözlüğü*, s.430.

²⁵⁵ Ahmet Cevzici, a.g.e., s.431.

olarak ele alır.²⁵⁶ Fenomenoloji genel itibariyle evrenin çeşitliliğini ve varlıksal yapısını bilimsel felsefelerin tekdüze algılamasına kapılmadan sahip olduğu özellikler itibariyle inşa edilmesi anlamında düşünebiliriz.

Husserl bu yöntemi kullanarak bize şu imkânı sağlamaktadır ki, “yaşam dünyası” içindeki insanın yapıp ettiklerinde “insan eylem ve rasyonelliğinin anlam inşa edici koşullarını keşfetmektir.”²⁵⁷ Duyu deneyimi veya teorik düşünce bizlere şeyleri idrak etmek eksik kalır. Yaşadığımız dünyadaki tüm çeşitlilik içerisinde gözönüne alarak anlamamız mümkün olur. Bu ihtiyacımızı da olguculuk ve tarihselcilik gibi olayları tekdüze şekilde ele alan anlayışlar gerçekleştirmez. Aksine bu ancak fenomenolojik yöntemin çizgisinde ilerlenirse mümkün olur. Diğer yöntemler yaşadığımız gerçeklikten uzak algılayışlarıyla dogmatik olmaktan öteye geçemezler ama burada önemli olan “gerçekliği” ele almaktır.²⁵⁸

Olguculuk yani doğalcı bakış açısının nesne ile girmiş olduğu ilişki sorgulanmazken buradaki anlayışın Husserl kesinlikten veya nesnellikten yana algılarına şüpheyle yaklaşmaktadır. Bu konuda güven vermeyen eksik anlayışların ve bu düşüncelerin çerçevesinde kurulan felsefelerin bilim olarak görülüp kullanılması Husserl açısından yanlış bir duruma işaret etmektedir. Felsefenin kesin bir bilim olarak işleme gerektiğini devamlı olarak vurgulayan Husserl, felsefenin içerisinde bu tarz düşünceler sebebiyle bilim olmasının mümkün olmadığını belirtmektedir. Felsefe bu tarz ilişkileri sebebiyle bilim olmanın asgari şartlarını bile yerine getirememektedir. Spekülatif yönü ağır basan yöntemlerle çalışması ve fenomenolojinin özlere yönelişini görmemesi nedeniyle felsefe bilim olma yolunda hep geride kalmaktadır. Felsefe tarihinin uzun zamanlarından bu yana bilimsel olarak herhangi bir kesinlik taşımayan bir şekilde ilerlemesi nedeniyle bireysellikten kurtulamamıştır. Kesin bir bilim olma yolunda olamayıp aksine bireysel kanaatlerin altında ezilmiştir.

Fenomenoloji idealist düşünceyi kabul eden bir yapıya sahiptir. Zaman ve uzamdan bağımsız tözleri kabul eder. Husserl nominalist görüşün aksine tümellerin

²⁵⁶ Ahmet Cevizci, a.g.e., s.343.

²⁵⁷ Bknz: G. Skirbekk, N. Gilje, (*Antik Yunan'dan Modern Döneme*) *Felsefe Tarihi*, Çev. Emrah Akbaş- Şule Mutlu, 3. bs., İstanbul, Kesit Yayınları, 2006, s. 557 – 558.

²⁵⁸ Edmund Husserl, *Fenomenoloji Üzerine Beş Ders*, Giriş ve Çeviri: Harun Tepe, Ankara, BilgeSu Yayıncılık, 2010, s. 14.

oldukları gibi kavranabileceğini söyler. Ancak fenomenler vasıtasıyla tümellerin kavranabilir veri haline gelmesi sağlanır. Yani ‘nasılsalar öyle’ bir şekilde ele almak için fenomenolojik yöntem ihtiyacı vardır.²⁵⁹

Felsefenin fenomenler vasıtasıyla iş göreceğini anladığımız haliyle kendini doğal bilimlerden ayrı şekilde özel bir alana sahip olduğunu göstermektedir. Felsefeyi bilimlerden bağımsız olarak araştırma alanı olması fenomenolojinin ilgiyi üstüne çekmesinde etkili olmuştur. Fenomenolojik yaklaşım yirminci yüzyıl filozofları tarafından felsefede önemli yere oturmasında sahip olduğu özel halinin büyük etkisi olmuştur.²⁶⁰

Husserl’in ortaya koyduğu ve çok ses getiren anlayışlarını eserlerinde devamlı olarak eleştiren isimlerin başında Gaston Bachelard gelmektedir. Hatta kendisi gibi felsefeye ilgilenen kızı Suzanne Bachelard’ın hazırlamış olduğu önemli bir çalışma da direkt olarak Husserl ve fenomenoloji üzerinedir. *A Study of Husserl’s Formal and Transcendental Logic* adlı eserinde Bachelard’ın Husserl felsefesini eleştiren hacimli kitaplardan bir tanesidir.²⁶¹ Bachelard’ın da Husserl tartışmaları önemli olması dolayısıyla burada değerlendirmek ve kısa da bu konuda bir şey yazmak istedik. Bachelard ile Husserl bazı noktalarda aynı yerden bakmaktadırlar. Pozitivist anlayışın çeşitliliği yok sayan, tekdüze evren anlayışına ve olayları anlamlandırmak için tek doğru kaynak olarak görülmesi noktasında Bachelard da aynı görüşlere sahiptir. Aynı şekilde çeşitliliğe yaptıkları vurgu ile birlikte evreni anlamada verilerden ziyade insani bağıntılara verdikleri önem noktasında da benzerlik göstermektedirler. Ancak göze batan ilk fark idealist düşünceye yakın olan Husserl’in ideal nesnelere yapmış olduğu vurgudur. Tözlerin varlığını kabul etmeyen ve bizden bağımsız bir öz düşüncesini reddeden Bachelard için bu kabul edilemez bir durumdur. Kendisinden yetkin olan herşeye karşı çıkan Bachelard için bunlar aslında engel olarak bahsettiğimiz öncüllerdir. İdealizm düşüncesine karşı olan Bachelard’ın karşı çıkmış olduğu şeylerden bir tanesi de tarihselcilik düşüncesidir. Husserl’in de eleştirdiği tarihselcilik anlayışında Bachelard’ın karşı çıkışları daha yüksektir. Bachelard tarihselcilik ve idealizm düşüncesi arasında “uygulamalı akılcılık” anlayışını koyarak yeni bir diyalektik yöntem sunmaktadır. Bu

²⁵⁹ Nejat Bozkurt, *20. Yüzyıl Düşünce Akımları (Yorumlar ve Eleştiriler)*, 2.bs., İstanbul, Morpa Kültür Yayınları, 2004, s. 77.

²⁶⁰ Nejat Bozkurt, a.g.e. s.76.

²⁶¹ Suzanne Bachelard, *A Study of Husserl’s Formal and Transcendental Logic*, Northwestern University Press, translated by Lester E. Embre, Evanston, 1968.

yöntem ile hem deney hem de teori ortak bir noktada birleşmelidirler. Tamamen dayanışma içerisinde bir anlayışı işaret eden “uygulamalı akılcılık”ta Bachelard tarihselcilikten kurtardığı bilime yeni bir araştırma üslubu sunar.

“Tarihsel Epistemoloji” adının verildiği yöntem Bachelard’ın bilimsel kavramları incelerken tarihsel oluşumlarını dikkate aldığı yöntemdir. Burada önemli olan kavramların incelemeye tabi tutulurken herhangi bir zaman telakkisi içerisinde ele alınarak yeni açıklamalar çıkarma veya bilginin yönünü tayin etmekten ziyade bir teşhistir. Dominique Lecourt tarafından Bachelard’ın yöntemi için bulunan bu kavram tarihteki bilimsel gelişmeleri ele alırken her dönemde bilimsel kavramların nasıl ele alındığını inceleyerek yorumlar yapmaktadır. Bu yorumları da ilk bölümde bahsettiğimiz üzere dönemin eserlerini incelemek koşuluyla belirten Bachelard yapmış olduğu bilimsel gelişim tablosuyla bunları tasniflemektedir.

Bachelard, tarihsel gelişimi incelerken merkeze aldığı şey yazılan kitaplardaki kavramın kullanılış şekilleridir. Bunun bir gelişmiş formunu Foucault’da “söylem düzeni” şeklinde göreceğimiz anlayışın ilk nüveleri olarak da görebiliriz. Bachelard ele aldığı eserlerde kavramın her dönemde kullanılışını inceler ve o dönemin paradigmasına yönelik bir yorum yapar. Bu yorumların özelliği bilimsel kavramların gelişiminde sadece bilimsel gelişimin birbirini sanki bir zincir gibi takip eden yapıda olmasından ziyade bilimsel gelişmeler içerisinde farklı etkenleri de hesaba katmak gerekir. Sözelimi siyasi olaylar, savaşlar, dini çalkantılar ve buna benzer birçok toplumsal olayın etkilerini bilimsel gelişimin içerisinde görmekteyiz. Bachelard’ın sağladığı “tarihsel epistemoloji” imkân olarak bizleri dar bir okumadan ziyade geniş ölçekli bir okuma yapma imkânı vermektedir. Bu imkân nispetinde biz aslında Foucaultvari “arkeoloji” yaparak bir kavramın geçmişine doğru gittikçe aslında toplumsal zihnin de haritasını çıkarmış oluyoruz. Bu zihin haritası da bizim geldiğimiz dönemin bilimsel tartışmalarında felsefenin ne yapması gerektiğine yönelik bize belli ipuçları vermektedir.

Disiplinlerin birlikte çalışmasının zorunlu hale geldiği zamanımızda dışarıdan etkilere kapalı bir disiplin çağı yorumlamak ve teşhis yapmak konusunda eksik kalacaktır. Her disiplin bir başka disiplinin imkânlarını kullanarak temel felsefi görüşü güçlendirmek için çaba göstermelidir. Bachelard için de kavram ile olan hesaplaşmamızın her dönemdeki farklı tezahürleri bize aslında toplumsal duruşumuzu da göstermektedir.

Bundan dolayı “tarihsel epistemoloji” birden çok disiplinin beraber çalışarak bilimin geçmişten bugüne gelen gelişimini veya değişimini yorumlamak için Bachelard’ın ortaya koyduğu ancak isminin öğrencisi olan Dominique Lecourt tarafından verildiği sistemin adıdır.

“Tarihsel epistemoloji” birçok ülkede ders olarak ve enstitü olarak bilim tarihi çalışmalarına çağdaş dönemde etki etmeye devam ediyor. Bu konuda detaylı çalışmalar yapan Hans-Jörg Rheinber, “On Historicizing Epistemology: An Essay” adlı eserinde on dokuzuncu yüzyıldan başlayarak yirminci yüzyıla kadar gelen özellikle fizikteki devrimin meydana getirdiği bilimsel gelişimi inceleyerek bilim tarihçileri ve felsefecilerin bu gelişim dönemi içerisindeki motivasyon kaynaklarını incelemektedir. Ve bu inceleme özet olarak göstermektedir bilimsel gelişmeler sadece bizim bilişsel gelişimimizden kaynaklanmaktan ziyade birçok etmeni içerisinde barındıran bir yapı arz etmektedir.²⁶²

Bachelard ile Husserl’in temel ayrıştığı noktalardan bir tanesi de psikolojizme karşı tepkileridir. Burada Husserl’in psikolojizme eleştirisi ki kaynaklar bize Husserl’in belli bir dönem benimsedikten sonra psikolojizm görüşünden uzaklaştığını belirtmektedir. Bachelard psikolojizmiden kaçınmanın mümkün olmadığı düşünür. Husserl ise burada daha farklı adımlar atarak psikolojizmden kaçınmanın mümkün olduğunu söyler. Husserl, psikolojinin bir bilim dalı olarak diğer bilim dallarından öte birşey verebileceğini düşünmez. O da her bilim gibi bize tümevarımsal değeri olan olasılıklı bilgiler üreterek kesin ve zorunlu bilgiler veremeyeceğini düşünür. Kesinliğin sadece mantıksal alanda olduğunu savunan Husserl, psikolojiyi de mantığın yöntem ve teknikleriyle çalıştığını söyleyerek bunun bize sadece kısır döngü yarattığını söylemektedir.²⁶³ Bachelard ise burada psikolojizmden her kaçışın yine psikolojizm ile olduğunu ifade ederek bunun imkânının olmadığını belirtir. Bachelard psikanalize yapmış olduğu vurguyu burada hatırlatmakta fayda var diye düşünüyoruz. Bachelard bilimsel kavramları psikanaliz tabii tutarak engellerden kurtarmaya ve engellerin kaynaklarını bulmaya çalışır. Bu yaklaşımında C. G. Jung’un psikanaliz anlayışının etkisinin fazlaca olduğunu biliyoruz. Psikolojik etkenlere önem veren Bachelard için bu kaçınma anlamsız bir yere işaret etmektedir. Bilinci önem veren Husserl çağrışımçı bir bakışla bilince

²⁶² Hans – Jörg Rheinberger, *On Historicizing Epistemology: An Essay*, Stanford University Press, 2010.

²⁶³ Ahmet Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, s. 719.

yönelmenin bizi psikolojizme götürdüğünü söylemektedir. Psikolojinin yaptığı bu anlayışa karşı çıkararak Husserl yeni bir tasvir arayışına gitmektedir.

Bachelard'ın psikolojiye verdiği önem pedagojik hassasiyetlerinde de karşımıza çıkmaktadır. En iyi öğrenmenin öğretmekten geçtiğini savunan anlayışı ile bilimsel anlayışın gerçekleştiği yer yine son noktada karşılıklı ilişki içerisinde gerçekleşmektedir.²⁶⁴ Psikolojizmden uzak durmak veya onu ortadan kaldırmaya sıcak bakmayan Bachelard öğreten ve öğrenen akılcılık dediği pedagojik yöntem için de zorunlu bir şekilde olması gerektiğini savunur. Uygulamalı akılcılık için bir ihtiyaç ve zorunluluk halinde olan psikolojizm bilimsel bilginin edinilmesinde önemli bir aktördür. Husserl'i bu konuda eleştiren Bachelard onun da kendisini bu anlayıştan kurtarmadığını düşünür.²⁶⁵

“Basit şeyler betimlemek istendiğinde felsefi betimlemenin karmaşıklaştığı görülür. Belirgin ve bulanık olanın bu diyalektiği, zihnin kendini bir kavramın yönelimselliğine bütünüyle vermedeki güçsüzlüğünü gösterir. İstesek de istemesek de, felsefecilik ya da hiç değilse psikolojizm bilimsel bir kavramın belirgin kullanımında bile gizil olarak kalmaya devam eder.”²⁶⁶

Nedir? sorusuna vurgu yapan Bachelard için bu soruya verilen cevaplar bizleri psikolojizmden kaçınılmaz bir hale getirir. Çünkü ister ahlaki alanda sorulsun, ister matematiksel alanda hangi alanda olursa olsun bu soruya verilen yanıtta psikolojizmden kaçınmak ve ya varlığını inkar etmek imkânsızdır. Çünkü *“en kararlı mantıkçı bile formüllerini örtük bir psikolojizmi merkeze alarak düzenler; en uzlaşımçı simgeci iyice maddeleşmiş, gerçek örneklere gönderme yapar; gerçekçi ise ampirik tespitlerine mutlaklık atfeder.”²⁶⁷*

Bachelard bize göstermektedir ki yirminci yüzyıl bilim felsefecilerinin ortaya koyacağı bir görüşü aslında onlardan önce ifade etmektedir. Paul Feyerabend ve Thomas

²⁶⁴ Bachelard, *Uygulamalı Akılcılık*, s.37.

²⁶⁵ Bachelard, *Uygulamalı Akılcılık*, s.33.

²⁶⁶ Bachelard, a.g.e., s.34.

²⁶⁷ Bachelard, a.g.e., s.34.

S. Kuhn özelinde konuşacak olursak, çağdaş bilim felsefecileri olarak bilimsel kavramların ortaya konulmasında tamamen bilimsel motivasyonların etkili olmadığını söyleyerek post-pozitivist bilim anlayışının oluşma imkânını sağlamışlardır. Bachelard da aynı şekilde bu görüşü öncesinde ifade ederek aslında bizlere göstermiştir ki, bilimsel faaliyet sadece bilimsel bir faaliyet olarak okunduğu müddetçe eksik anlaşılacaktır. Çünkü toplumsal yaşam içerisinde olan her insan ister bilimle uğraşsın ister ticaret isterse felsefe, yaşadığı toplumun korkuları, kaygıları ve beklentileri zihinlerimizde etkili olmaktadır. Başlangıçta dediğimiz üzere psikolojizm psikolojik olarak felsefe yaklaşarak bizim ortaya koyduğumuz düşünceleri psikolojik açıdan incelemeye tabi tutar. Ve bunun sonucunda bizim bilimsel faaliyet üzerindeki psikolojik etkilerimizi bize göstermektedir.

Husserl'in fenomenoloji anlayışını eleştiren ve belli noktalarda benzeşmeler dahi genel anlamıyla farklı görüşlerinin olduğunu gördüğümüz iki filozofun bilimsel düşüncenin gelişiminde katkıları yaban atmamak gerekir. Düşünsel duruş olarak Bachelard, tamamen çağdaş bilimsel yöntemin felsefesini yapmak amacıyla çıktığı yolunda kapalı ve tekdüze felsefi anlayışları eleştiriye tabi tutmaktadır. Fenomenoloji de aynı şekilde Bachelard'ın eleştirdiği kesin ve mutlak söylem anlayışlarını içerisinde taşımaktadır. Husserl'in fenomenolojisine dair iki örnek daha vererek Bachelard'ın duruşunu ifade etmek suretiyle konuyu daha da netleştireceğimizi düşünüyoruz.

Husserl fenomenolojisi içerisinde fenomenolojik tasvir olarak tanımladığı durum deneyim yoluyla elde edilen idealara ulaşılması, deneyimin olguları ve teorilerin göreliliğini aşmak amacıyla aracısız sezgiden gelenleri yakalamasıdır.²⁶⁸ Husserl'in idealist düşünce ve ayrı olarak deneyime çok fazla itimat etmemektedir. Onun için birlikte dayanışma daha önemlidir. Fenomenoloji sezgiye verdiği önemle Bachelard'ın bilimsel düşünce anlayışından uzaklaşmaktadır. Bachelard için özlük düşüncesi tamamen terkedilmesi gereken ve bilimsel düşüncenin önüne engel oluşturan yapıların başında gelmektedir.

Husserl için bir başka durum da felsefeyi bir bilim olarak ele almasıdır. Felsefeyi zihne verilmiş olan özlerin tasvir edilmesinin bilimi olarak gören Husserl için zihne verilmiş olan varlığın özünü kavramak önemli bir noktadır.²⁶⁹ Bachelard zihne verilen bir

²⁶⁸ Ahmet Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, s.429.

²⁶⁹ Ahmet Cevizci, a.g.e., s.431.

özler düşüncesini kabul etmez. Mutlakiyetini kendinden alan ve zihnimizi yönlendiren bu tarz doğuştan düşünceler Bachelard için anlamsız ifadelerdir. Zihne önceden verilen bir yargının varlığını yok sayarak deneyimden bağımsız bir zihinsel oluşuma karşı çıkmaktadır.

Felsefe ve bilim arasındaki ayırmda da Bachelard bilimin felsefeyi yarattığını söylemiştir. Ve felsefenin bilimin geliştiği çizgide kendisini yenilemesi gerektiğini belirterek kendi dilini de çağdaş bilime göre kurmasının gerekli olduğuna bolca vurgu yapmıştır. Bu bakımdan da felsefenin ulaşması gereken yer bir kesinlikten ziyade bilimsel zihniyete uygun olan bir nesnellik anlayışıdır.

Husserl'in fenomenolojik yönteminde varlığın özünü meydana getirmeyen somut özellikle epokhe ile ayıklanır. Varlığın içerisinde bulunan somut özellikler paranteze almak suretiyle bireysellik ortadan kaldırılır. Bu durum ise özüne ulaşmamız için bize imkân sağlar.²⁷⁰ Bachelard paranteze alma konusunda da kesin görüşlere sahiptir. Ve şöyle der: *“Diyalektiklerin biçimsel erdemine inanmıyoruz, tıpkı bir soruşturmanın başında kesin olarak yapılan paranteze alma işlemine inanmadığımız gibi.”*²⁷¹

²⁷⁰ Ahmet Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, s.431.

²⁷¹ Bachelard, *Uygulamalı Akılcılık*, s.28.

SONUÇ

Gaston Bachelard'ın bilim felsefesindeki özgün yönlerinin araştırıldığı bu tezde ilk yapılan hayatını sadece biyografik olarak bir okuma yapmaktan ziyade, bilim felsefesi özelinde ortaya koyduğu eserleri üzerinden zihinsel haritasının çıkarılmasıdır. Bu haritanın ardından bilim felsefesine kazandırdığı önemli kavramlar incelikli bir şekilde incelenerek kendisinden sonra Fransız felsefe geleneğinde de etkili olan özgün nitelikleri ortaya konulmuştur. Özellikle "epistemolojik kopuş", "epistemolojik engel" gibi özgün kavramları örnekler eşliğinde anlatılarak sunulmuştur. Buna ilaveten epistemoloji ve bilim felsefesi kavramlarının kullanımı üzerine de düşünülmüş, bunun üzerinde tarihsel, kültürel ve sosyal analizler yapılmıştır. Ardından "uygulamalı akılcılık" anlayışı üzerine odaklanılmış ve modern düşünceden bu yana özelliğini koruyan akıl için Bachelard'ın yaptıkları örnekler eşliğinde incelenmeye çalışılmıştır.

Bachelard'ın ele alınan "epistemolojik kopuş", "epistemolojik engel" gibi kavramları daha sonraki Fransız filozoflar tarafından çokça kullanılmıştır. Özellikle Althusser bu konuda çok etkilenmiştir. Aynı şekilde M. Foucault'nun hocası olan Bachelard "Bilginin Arkeolojisi" fikrinde büyük etkileri vardır. "Tarihsel epistemoloji" kavramını hocasına ithaf eden ve onun çizgisinde devam eden D. Lecourt'da aynı şekilde Bachelard'ın düşüncelerini devam ettiren önemli isimler arasındadır. Bunlara ilave olarak Fransız düşünür Roger Garaudy'nin de hocası olarak Bachelard entelektüel camianın birçok noktasında etki etmiş önemli bir isimdir.

Türkiye'de de eserlerinin yayınlandığı zamanlarda okunan, tartışılan biri olduğunu görmekteyiz. *The New Scientific Spirit* adlı eseri dünyada ilk Hilmi Ziya Ülken tarafından Türkçeye çevrilmiştir.²⁷² Ardından hakkında bir kaç makale ve bir derlemeden başka bir şeye ulaşamadığımız Bachelard tozlu raflara kaldırılmıştır. Hâlbuki Türkiye'de direk olarak öğrencisi olmuş Celal Saraç ve daha nice isimler mevcuttur. Aynı şekilde derslerde adının zikredildiğini de Ahmet Hamdi Tanpınar'ın ders notlarından okumaktayız.

²⁷² *Yeni Bilimsel Tin*, Hilmi Ziya Ülken

Bir filozofun veya bir düşüncenin kaderini incelemek ve onun üzerine nitelikli bir çalışma koymak bu tezin nihayetinde yapılması gereken bir çalışma olarak karşımızda durmaktadır. Düşüncelerin yayılımında etkili olan faktörlerin iyi analiz edilip, toplumların kendi gelişimleri düşünürlerin fikirlerinin alımlanmasının ortaya konulması gerekiyor.

Bachelard, belki metinlerinin dilinin ağır olması ve içerisine girmenin zor olması sebebiyle hep kenara atılmış olabilir. Belki de düşüncenin de kendi içerisinde moda söylemlerinin içerisinde kendisine bir yer edinememiş olabilir. Her ne açıdan olursa olsun incelenmesi ve üzerine kafa yorulması gereken bir isim olarak karşımızda durmaktadır. Bu çalışma neticesinde, Bachelard'ın Türkiye'deki serencamı üzerine eğilmek istediğim bundan sonra ilk konular arasında gelmektedir.

Gaston Bachelard'ın çağdaş bilim felsefecilerinden uzun zaman önce bazı görüşleri dile getirmiş olmasına rağmen ne yazık ki beklenen etkiyi gösterememiştir. Bizim onun felsefesine yönelmemizdeki temel motivasyon eserlerindeki özgünlük ve işlenebilirliğinin çok kolay şekilde gözden çıkarılmış olmasının üstüne bir şerh koyarak, kavramsal inşasının düşüncemizde farklı alanların açılmasına öncülük edeceğini düşünmekteyiz.

KAYNAKLAR

- ACOT Pascal, *Bilim Tarihi*, çev. Nermin Acar, 2.b., Ankara: Dost Kitabevi, 2017
- ARSLAN Hüsametdin, *Epistemik Cemaat*, 6.b., İstanbul: Paradigma Yayınları, 2019
- BACHELARD Gaston, *Ateşin Tinçözümlemesi*, çev. Nail Bezel, 3.b., İstanbul: Öteki Yayınevi, 2007
- BACHELARD Gaston, *Bilimsel Zihnin Oluşumu*, çev. Alp Tümertekin, 1.b., İstanbul: İthaki Yayınları, 2013
- BACHELARD Gaston, *Hayır Diyen Felsefe*, çev. Alp Tümertekin, 1.b., İstanbul: Nora Kitap, 2018
- BACHELARD Gaston, *Mumun Alevi*, çev. Ali Işık Ergüden, 1.b., İstanbul: İthaki Yayınları, 2008
- BACHELARD Gaston, *Rasyonalist Bağlanma*, çev. Alp Tümertekin, 1.b., İstanbul: İthaki Yayınları, 2015
- BACHELARD Gaston, *Seçmeler*, çev. Afşar Timuçin, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1988
- BACHELARD Gaston, *Uygulamalı Akılcılık*, çev. Emine Sarıkartal, 1.b., İstanbul: İthaki Yayınları, 2009
- BARNES Barry, *Bilimsel Bilginin Sosyolojisi*, çev. Hüsametdin Arslan, Ankara: Vadi Yayınları, 1990
- BARREAU Hervé, *Epistemoloji*, çev. İsmail Yerguz, 1.b., Ankara: Dost Kitabevi, 2010
- BAŞER Nami, *Yirminci Yüzyıl Fransız Düşüncesinde Aynılık ve Ayrılık Kavramları Açısından Bilim Felsefesi*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1998
- BENTON Ted, Ian CRAIB, *Sosyal Bilim Felsefesi*, çev. Ümit Tatlıcan-Berivan Binay, 4.b., Bursa: Sentez Yayıncılık, 2016
- BERNSTEIN J. Richard, *Objektivizmin ve Rölativizmin Ötesi*, çev. Feridun Yılmaz, 1.b., İstanbul: Paradigma Yayıncılık, 2009
- BOCHENSKI J. M., *Çağdaş Avrupa Felsefesi*, çev. Serdar Rifat Kırkoğlu, 2.b., İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 1997
- BOZKURT Nejat, *20. Yüzyıl Düşünce Akımları Yorumlar ve Eleştiriler*, 2.b., İstanbul: Sarmal Yayınevi, 1998
- CESUR Esra, *Gaston Bachelard'da Bilim Felsefesi*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014

- CHALMERS Alan, *Bilim Dedikleri*, çev. Hüsamettin Arslan, 4.b., İstanbul: Vadi Yayınları, 2007
- COTTINGHAM John, *Akılcılık*, çev. Bülent Gözkan, 1.b., İstanbul: Dergah Yayınları, 2015
- DEMİR Ömer, *Bilim Felsefesi*, 9.b., Bursa: Sentez Yayıncılık, 2017
- FAY Brian, *Çağdaş Sosyal Bilimler Felsefesi Çok Kültürlü Bir Yaklaşım*, çev. İsmail Türkmen, 3.b., İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2012
- GUTTING Gary, *French Philosophy in The Twentieth Century*, Cambridge: Cambridge University Press, 2001
- GÜZEL Cemal, *Bilim Felsefesi*, 3.b., Ankara: BilgeSu Yayıncılık, 2014
- KABADAYI Talip, *Duhem'den Laudan'a Çağdaş Bilim Felsefecileri*, 2.b., Ankara: BilgeSu Yayıncılık, 2011
- KEARNEY Richard ed., *Twentieth-Century Continental Philosophy*, C.VIII, New York: Routledge, 2005
- KORKMAZ Nurseli Gamze, *Gaston Bachelard'ın Psikanalitik Yaklaşımıyla Ahmed Haşim'in Şiirlerinde Ateş*, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara: İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011
- KUHN Thomas, *Bilimsel Devrimlerin Yapısı*, çev. Nilüfer Kuyaş, 9.b., İstanbul: Kırmızı Yayınları, 2015
- KÜÇÜKALP Kasım, Ahmet CEVİZCİ, *Batı Düşüncesi-Felsefi Temeller*, 4.b., İstanbul: İSAM Yayınları, 2017
- LECHTE John, *Yapısalcılıktan Postmoderniteye Elli Çağdaş Düşünür*, çev. Barış Yıldırım, 1.b., İstanbul: Açılım Kitap, 2006
- LECORT Dominique, *Marxism and Epistemology: Bachelard, Canguilhem, Foucault*, çev. Ben Brewster, Londra: NLB, 1975
- LECOURT Dominique, *Bilim Felsefesi*, çev. Işık Ergüden, 2.b., Ankara: Dost Kitabevi, 2013
- LOSEE John, *Bilim Felsefesine Tarihsel Bir Giriş*, çev. Elif Derviş, 2.b., Ankara: Dost Kitabevi, 2012
- ÖZLEM Doğan, *Bilim Felsefesi*, 3.b., İstanbul: Notos Kitap, 2016
- ÖZLEM Doğan, *Bilim, Tarih ve Yorum*, İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1998
- ÖZLEM Doğan, *Kavramlar ve Tarihleri-I*, İstanbul: İnkılap Kitabevi, 2002
- ÖZLEM Doğan, *Tarih Felsefesi*, 3.b., İstanbul: Notos Kitap, 2016

- RHEINBERGER Hans-Jörg, *On Historicizing Epistemology: An Essay*, ,çev. David Fernbach, Stanford: Stanford University Press, 2010
- SCRUTON Roger, *Modern Felsefenin Kısa Tarihi*, çev. Utku Özmakas-Ümit Hüsrev Yolsal, 1.b., Ankara: Dipnot Yayınları, 2015
- SKINNER Quentin, *Çağdaş Temel Kuramlar*, çev. Ahmet Demirhan, 1.b., Ankara: Vadi Yayınları, 1991
- SMITH Roch, *Gaston Bachelard: Philosopher of Science and Imagination*, Albany: State University of Newyork Press, 2016
- SÖNMEZ Veysel, *Bilim Felsefesi*, 3.b., Ankara: Anı Yayıncılık, 2013
- STRÖKER Elisabeth, *Bilim Kuramına Giriş*, çev. Doğan Özlem, İstanbul: İnkılap Kitabevi, 2005
- TILES Mary, *Bachelard: Science and Objectivity*, 1.b., Cambridge: Cambridge University Press, 1984
- URAL Şafak, *Pozitivist Felsefe*, 2.b., İstanbul: Say Yayınları, 2006
- WEST David, *Kıta Avrupası Felsefesine Giriş*, çev. Ahmet Cevizci-Hüsamettin Arslan, 4.b., İstanbul: Paradigma Yayıncılık, 2016
- ZELYÜT Solmaz, *Dört Adalı (Bir Kıtalı): Hobbes – Locke – Berkeley – Hume – (Descartes)*, haz. Selin Aktuyun, 1.b., İstanbul: Öteki Yayınevi, 2017

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

TEZ ÇOĞALTMA VE ELEKTRONİK YAYIMLAMA İZİN FORMU

Yazar Adı Soyadı	Nuh KAPAN
Tez Adı	Gaston Bachelard'ın Felsefesinde "Uygulamalı Akılcılık"
Enstitü	Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı	Felsefe ve Din Bilimleri
Tez Türü	Yüksek Lisans Tezi
Tez Danışman(lar)ı	<i>Prof. Dr. Yaşar AYDINLI</i>
Çoğaltma (Fotokopi Çekim) İzni Kısıtlama	<input type="checkbox"/> Patent Kısıt (2 yıl) <input checked="" type="checkbox"/> Genel Kısıt (6 ay) <input type="checkbox"/> Tezimin elektronik ortamda yayımlanmasına izin veriyorum.

Hazırlamış olduğum tezimin belirttiğim hususlar dikkate alınarak, fikri mülkiyet haklarım saklı kalmak üzere Bursa Uludağ Üniversitesi Kütüphane ve Dokümantasyon Daire Başkanlığı tarafından hizmete sunulmasına izin verdiğimi beyan ederim.

Tarih: 20.08.2019

İmza: